

Deutscher Bundestag

Zwiedzamy Bundestag

Architektura, sztuka i funkcje gmachów
Parlamentu w zarysie

Zwiedzamy Bundestag

Architektura, sztuka i funkcje gmachów Parlamentu w zarysie

4	Parlament krótkich odległości
7	Gmach Reichstagu
10	Nowoczesny parlament w historycznym gmachu
14	Sala plenarna
18	Piętro dla publiczności
20	Piętro prezydialne
22	Piętro frakcji parlamentarnych
24	Szklana kopuła
26	Spotkania sztuki z historią
38	Śladami historii
52	Kronika gmachu Reichstagu
57	Gmach Paul-Löbe-Haus
60	Motor napędzający Republikę
62	Gmach
64	Komisje
68	Posłowie
70	Biuro obsługi zwiedzających i dział public relations
72	Skok przez Szprewę
73	Patron gmachu Paul-Löbe-Haus
74	Spotkania sztuki z polityką
83	Gmach Marie-Elisabeth-Lüders-Haus
86	Dom wiedzy
88	Architektura
92	Usługi na krótkich odległościach
94	Skumulowana wiedza

Spis treści

- 96 Biblioteka
- 98 Źródła historyczne
- 99 Patronka gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus
- 100 **Tam, gdzie sztuka łączy się z wiedzą**

- 107 **Gmach Jakob-Kaiser-Haus**
- 110 **Kompleks ośmiu budynków**
- 112 Podstawowa koncepcja
- 114 Budynek dla wiceprzewodniczących Bundestagu i dla frakcji parlamentarnych
- 116 Przejrzystość i otwartość
- 119 Patron gmachu Jakob-Kaiser-Haus
- 120 **Rozmowy na bel-étage**
- 124 **Sztuka jako element łączący to, co indywidualne z tym co wspólne**

- 135 **Pozostałe budynki Bundestagu**
- 136 **Obrzeża dzielnicy parlamentarnej**

- 141 **Energia i technika**
- 142 **Ekologia „przez duże E”**

- 147 **Zadania i struktura Bundestagu w skrócie**
- 148 **Bundestag – parlament przemawiający i pracujący**

- 156 **Nieruchomości należące do Bundestagu**
- 158 **Zapraszamy do zwiedzania**

Dzielnica parlamentarna stała się nowym centrum Berlina. Corocznie miliony ludzi z całego świata zwiedzają gmach Reichstagu i inne budynki Bundestagu. Otwarta i przyjazna architektura okolicy zachęca do przyjrzenia się z bliska parlamentarnej demokracji. Wysokie szklane elewacje pozwalają zobaczyć, jak pracuje parlament; można rzucić okiem na posłów podczas pracy w biurach. Bundestag oferuje również wiele turystycznych atrakcji, przede wszystkim zwiedzanie szklanej kopuły na dachu Reichstagu. W dzielnicy parlamentarnej pracuje ponad 700 posłów. Wspomaga ich około 2,6 tys. pracowników administracji Bundestagu oraz około 5 tys. pracowników frakcji parlamentarnych i biur poselskich.

Przemysłane koncepcje architektoniczne umożliwiają sprawne funkcjonowanie parlamentu. Poszczególne budynki połączone są ze sobą systemem tuneli i przejść, dzięki któremu posłowie i pracownicy Bundestagu nie muszą pokonywać dużych odległości. Blisko mają również do położonego w centrum dzielnicy parlamentarnej gmachu Reichstagu. W historycznej budowli poza salą plenarną znajdują się też sale posiedzeń frakcji parlamentarnych oraz kondygnacja przeznaczona dla prezydium parlamentu. Wiele prac odbywa się w komisjach. Biura i sekretariaty komisji mieszczą się w Paul-Löbe-Haus. Charakterystyczne przeszklone rotundy, wewnątrz których widać sale posiedzeń komisji, są usytuowane przy ścianach wzdłuż budynku.

Parlament krótkich odległości

Sz szczególnie wieczorem imponująco prezentuje się ogromna sala biblioteki parlamentarnej – największy skarb położonego na wschodnim brzegu Szprewy Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, określanego również jako „dom wiedzy“, gdyż mieszczące się w nim działy administracji parlamentu codziennie dostarczają posłom informacje. Dwie kładki dla pieszych łączą budynki Marie-Elisabeth-Lüders-Haus i Paul-Löbe-Haus. Obydwa gmachy stanowią część ciągu zwanego „Wstęgą Federacji”, łączącego architektonicznie podzielone niegdyś miasto. W zachodniej części dzielnicy parlamentarnej we „Wstęgę Federacji” wkomponowuje się Urząd Kanclerza Federalnego i park kanclerski. Na wschód od gmachu Reichstagu rozciąga się kompleks składający się

z ośmiu budynków noszący nazwę Jakob-Kaiser-Haus – dzieło pięciu zespołów architektów. Ulokowano tu biura posłów i pracowników Bundestagu. Znajdują się tu również biura frakcji parlamentarnych i wiceprzewodniczących undestagu. Szczególnie od strony Szprewy kompleks przyciąga wzrok swą przyjazną i otwartą architekturą. Przed jednym z zewnętrznych dziedzińców izraelski rzeźbiarz Dani Karavan umieścił szklane płyty, na których widnieją dziesięć podstawowych praw obywatelskich – artykułów ustawy zasadniczej. Wzrok kieruje się tu najpierw ku dziełu sztuki, operującemu słowem pisanim, a następnie wędruje ku wnętrzu nowego budynku Bundestagu, ku polityce. W dzielnicy parlamentarnej jest wiele miejsc, gdzie sztuka spotyka się z polityką.

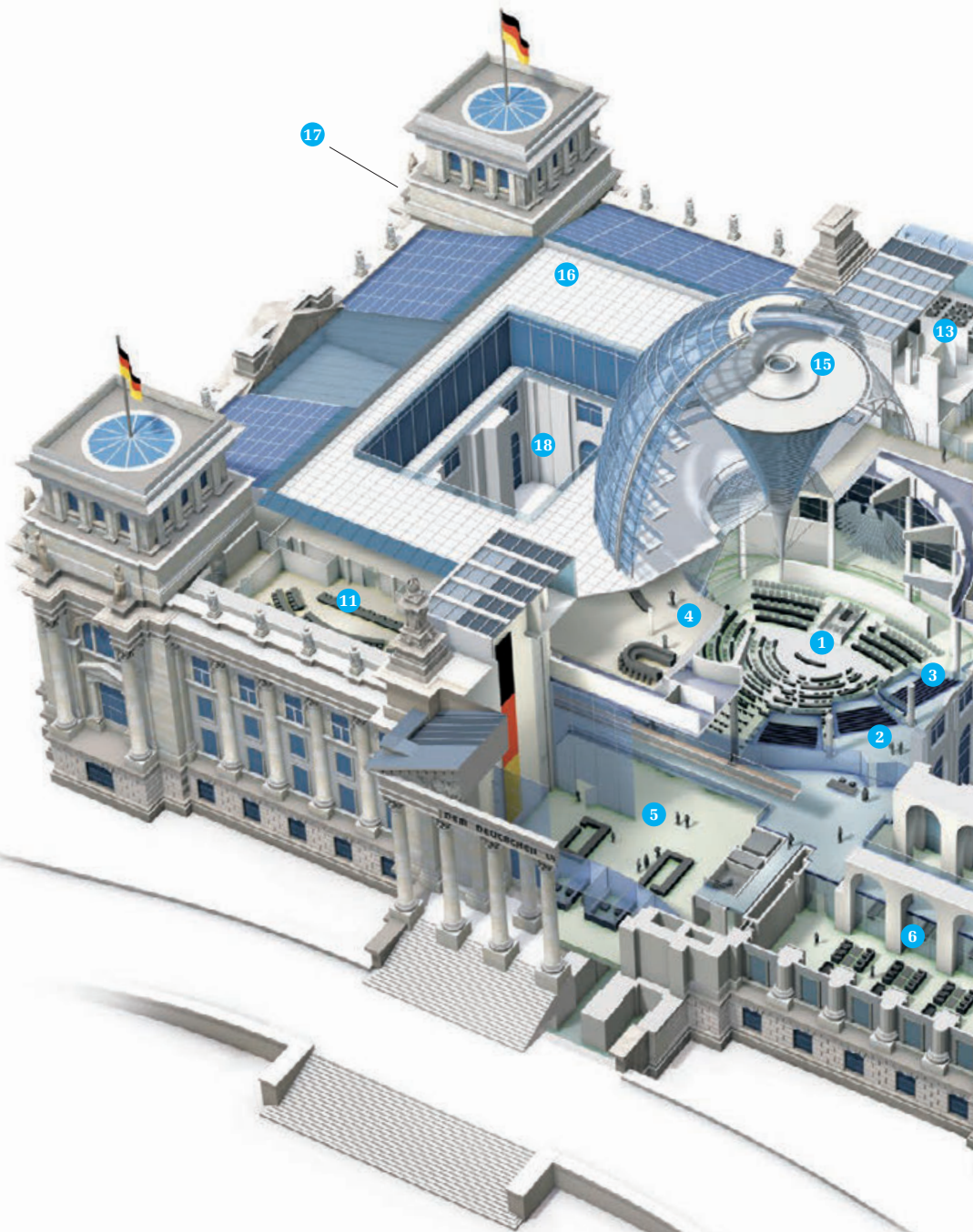
Dzieje się tak dzięki realizowanemu w Bundestagu od połowy lat dziewięćdziesiątych programowi „sztuka w przestrzeni publicznej”. Prezentowane są dzieła twórców z Niemiec i zza granicy. Zbiory można podziwiać podczas zwiedzania kompleksu parlamentu z przewodnikiem jak i odwiedzając salę sztuki w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Niniejsza broszura zawiera informacje na temat polityki i historii oraz architektury i sztuki dzielnicy parlamentarnej. Zwiedzającym oferuje ona zwięzłe informacje i stanowi kompendium wiedzy na temat Bundestagu dla każdego, kto zechce zapoznać się z jedną z najciekawszych, najruchliwszych i najchętniej odwiedzanych części Berlina.

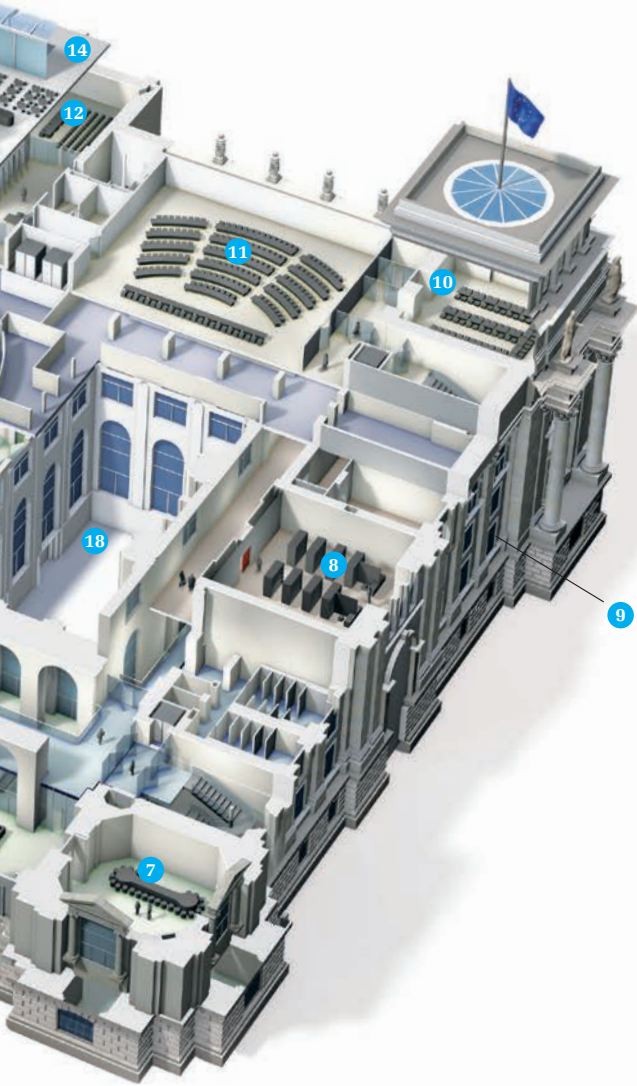
Gmach Reichstagu

Gmach Reichstagu

- 1 Sala plenarna
- 2 Trybuna dla publiczności
- 3 Trybuna dla przedstawicieli prasy
- 4 Foyer dla przedstawicieli prasy na piętrze frakcji
- 5 Hall dla zwiedzających
- 6 Lobby poselskie
- 7 Salon klubowy
- 8 Registratura prezydium
- 9 Pomieszczenie służące modlitwie i kontemplacji
- 10 Sala zarządu frakcji
- 11 Sala posiedzeń frakcji
- 12 Foyer
- 13 Restauracja na dachu
- 14 Taras
- 15 Platforma dla zwiedzających
- 16 Platforma widokowa
- 17 Biblioteka podręczna
- 18 Działanie wewnętrzne

Przebudowie gmachu Reichstagu na cele siedziby Bundestagu przyświecała idea, by w historycznym budynku mieścił się nowoczesny parlament. Konsekwentnie kierował się nią brytyjski architekt, Norman Foster, realizując swoją koncepcję.

Nowoczesny parlament w historycznym gmachu

W zewnętrznej formie gmachu Reichstagu, powstałego w latach 1884–1894 według projektu architekta Paula Wallota, niewiele się zmieniło. Przebudowując wnętrze budynku, ukryte za masywną fasadą, skoncentrowano się natomiast na stworzeniu przejrzystości i funkcjonalności. Gmach wyposażono też w nowoczesne systemy techniczne. Zaopatrzenie w energię i inne instalacje spełniają najwyższe wymagania ochrony środowiska (zob. str. 141 i następne). Harmonizują tu ze sobą architektura, funkcjonalność i ekologia. Przejrzystości i funkcjonalności służy również wyraźny podział gmachu na określone poziomy lub piętra. Na kondygnacji podziemnej i na parterze znajduje się magazyn, zaplecze techniczne, biura sekretariatu parlamentu,

urządzenia zaopatrzenia w media oraz gabinet, w którym przyjmuje lekarka Bundestagu. Na piętrze położonym powyżej mieści się wielka sala plenarna Bundestagu, a na kolejnym poziomie – piętro dla publiczności. Wyżej usytuowane jest piętro przydzielne oraz biuro przewodniczącego Bundestagu, jego współpracowników i kierownictwa administracji parlamentu. Następne piętro przeznaczone jest dla frakcji parlamentarnych Bundestagu. Na samej górze jest taras z kopułą. Każde piętro posiada własny indywidualny kolor rozpoznawczy. Oznakowane są nim drzwi i inne dobrze widoczne powierzchnie. Kolory służą orientacji i czynią przejrzystą strukturę całego budynku. Na parterze kolorem rozpoznawczym jest pomarańczowy, na poziomie sali plenarnej – inten-

sywny niebieski. Piętro dla publiczności utrzymane jest w ciemnej zieleni, kondygnacja przydzielna w kolorze bordo. Poziom frakcji parlamentarnych oznakowano kolorem szarym.

Również materiały budowlane użyte przy przebudowie gmachu nadają architekturze przejrzystości. Szkło, stal, beton architektoniczny i matowy kamień w naturalnym kolorze białym lub beżowym sprawiają, że gmach – mimo swych potężnych historycznych rozmiarów – sprawia wrażenie lekkości. Widać też intensywne kolory. Utrzymane są w nich drewniane panele i ściany w salach posiedzeń oraz w kafeterii i w bistro – w restauracji dla posłów. Przejrzystość form i funkcjonalność budynku służą również zwiedzającym.

Wchodząc do gmachu Reichstagu wejściem dla zwiedzających, po stronie zachodniej, szerokimi schodami przez główny portal, przechodząc obok potężnych kolumn, jest się już zaledwie kilka kroków od hallu głównego, skąd przez przeszklone ściany widać serce parlamentu – salę plenarną. Tutaj, na poziomie sali plenarnej, na pierwszym piętrze (kolor rozpoznawczy: niebieski) zaczyna się główna strefa parlamentu. Ta część budynku zastrzeżona jest dla posłów, ich współpracowników oraz personelu parlamentu. Parlamentarzyści i ich współpracownicy, członkowie rządu i pracownicy administracji Bundestagu dostają się na to piętro przez portal wschodni i duże schody we wschodnim foyer, dokąd można

wygodnie podjechać pod gmach. W związku z tym z tego wejścia korzysta się również podczas wizyt państwowych.

Do sali plenarnej jest już tylko parę kroków. Otoczona jest ze wszystkich stron pomieszczeniami i infrastrukturą, wykorzystywanymi szczególnie w dni posiedzeń. Tu znajdują się kuluary, lobby i salon klubowy służący do odbywania częstokroć ważnych nieoficjalnych rozmów. W małej pod ręcznej bibliotece można podczas posiedzeń szybko sprawdzić potrzebne dane i fakty. Znajduje się tu też mały salon i pokoje przeznaczone dla przewodniczących posiedzeń i członków rządu oraz pomieszczenie, w którym przeliczane są głosy podczas tajnych lub imiennych głosowań, poza tym restauracja dla posłów z

bistro oraz kateria.

Na południowej stronie piętra sali plenarnej znajduje się pomieszczenie służące modlitwie i kontemplacji, przeznaczone dla osób różnych wyznań. Jego twórcą jest artysta z Düsseldorfu, Günther Uecker. W dni posiedzeń spotykają się tu chrześcijańscy posłowie na porannych nabożeństwach eklezjastycznych. W pomieszczeniu panuje cicha, spokojna atmosfera. Sala plenarna – serce parlamentu – wypełnia właściwie cały budynek i sięga aż do podstawy kopuły wieńczącej gmach Reichstagu. Z prawie wszystkich pięter usytuowanych dookoła, z oszklonych dziedzińców budynku i z wielu innych perspektyw widać jej wnętrze. Tu znajduje się centrum demokracji parlamentarnej.

Gmach Reichstagu w przeszłości – widok na budynek z historyczną kopułą wg projektu architekta Paula Wallota

Gmach Reichstagu obecnie – szklana kopuła wg projektu architekta Normana Foster’a należy do największych atrakcji turystycznych miasta.

Sercem gmachu Reichstagu jest sala plenarna. Jej powierzchnia wynosi 1200 m², a wysokość osiąga 24 metry. Sala sięga niemalże do samego sklepienia budynku.

Podczas sesji plenarnych zapadają tutaj ostateczne decyzje, przede wszystkim odnośnie ustaw. Na zgromadzeniu plenarnym wybiera się szefa rządu. Może też być odwołany poprzez wybór następcy. Niezależnie od zwykłej pracy parlamentarnej i debat merytorycznych, podczas sesji plenarnych – na „forum narodu” – mówi się też o sprawach, które poruszają ludzi na co dzień.

Podczas posiedzeń plenarnych uwidacznia się przede wszystkim to, że niezawisłość Bundestagu ograniczają jedynie regulacje zawarte w ustawie

zasadniczej. Parlament nie podlega żadnemu nadzorowi czy nakazom, lecz sam podejmuje decyzje w zakresie własnych spraw. Bundestag jest najwyższym organem demokratycznym, a zgromadzenie plenarne – jego ostateczną, decydującą instancją.

Obrazuje to również rytm pracy w ciągu tygodni posiedzeń plenarnych, podczas których podejmowane są wiążące decyzje. Posiedzenia plenarne odbywają się w czwartki i piątki. Poprzedzają je intensywne obrady w gremiach, frakcjach parlamentarnych i w komisjach. Praca przebiega zgodnie z tym rytmem. Podczas posiedzeń plenarnych mają ponadto miejsce rundy pytań, debaty na temat kwestii aktualnych oraz kierowane są pytania do rządu po posiedzeniach gabinetu.

Sala plenarna

Serce parlamen-
tu – wewnątrz
sali plenarnej
widoczne jest
ze wszystkich
pięter gmachu
Reichstagu.

Niemiecki Bundestag XIX Kadencji

(Stan: czerwiec 2018 r.)

- 1 Posiedzeniem plenarnym kieruje przewodniczący Bundestagu lub jeden z jego wiceprzewodniczących. Przewodniczący posiedzenia zmieniają się co dwie godziny.
- 2 Zarząd składa się z przewodniczącego posiedzenia i z dwóch sekretarzy.
- 3 Asystenci plenarni wspomagają przewodniczącego posiedzenia w kwestiach technicznych, np. nastawiają czas mowy w zegarze i przygotowują mównicę.
- 4 Dyrektor przy Niemieckim Bundestagu i urzędnicy parlamentu wspomagają przewodniczącego posiedzenia w kwestiach merytorycznych, np. dotyczących regulaminu.
- 5 Pełnomocnik do spraw wojskowych jest organem wspierającym Bundestag w sprawowaniu kontroli parlamentarnej nad siłami zbrojnymi. Składa on regularnie sprawozdanie.
- 6 Dwaj stenografowie zapisują mowy posłów. Jeden zmieniający jest co pięć, a drugi co trzydzieści minut.
- 7 Dzięki kamerom debaty plenarne są emitowane na żywo w telewizji parlamentarnej. Świecąca się obok podanego czasu litera F sygnalizuje, że odbywa się nagranie.
- 8 Na dwóch monitorach podany jest aktualny punkt porządku dziennego, nazwisko mówcy oraz kolejny punkt porządku dziennego.
- 9 Ławy Bundesratu
- 10 Mikrofony stojące, przeznaczone do pytań dodatkowych
- 11 Mównica

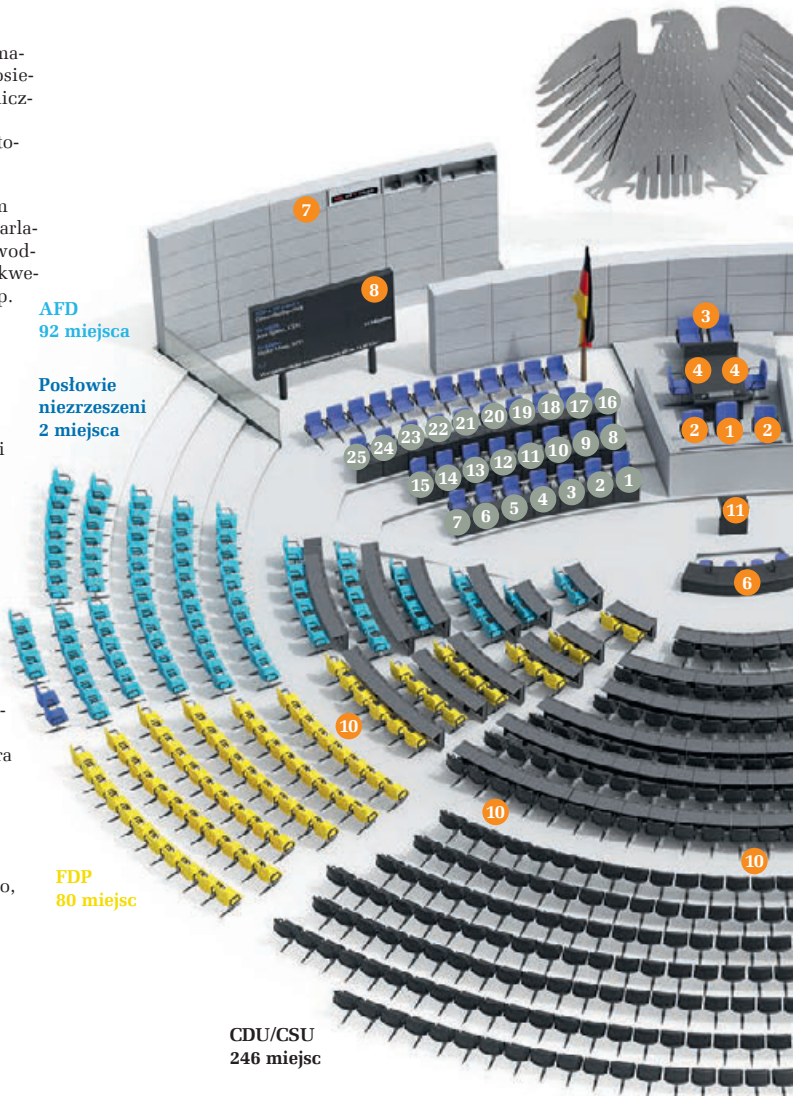
AFD
92 miejsca

Posłowie
niezrzeszeni
2 miejsca

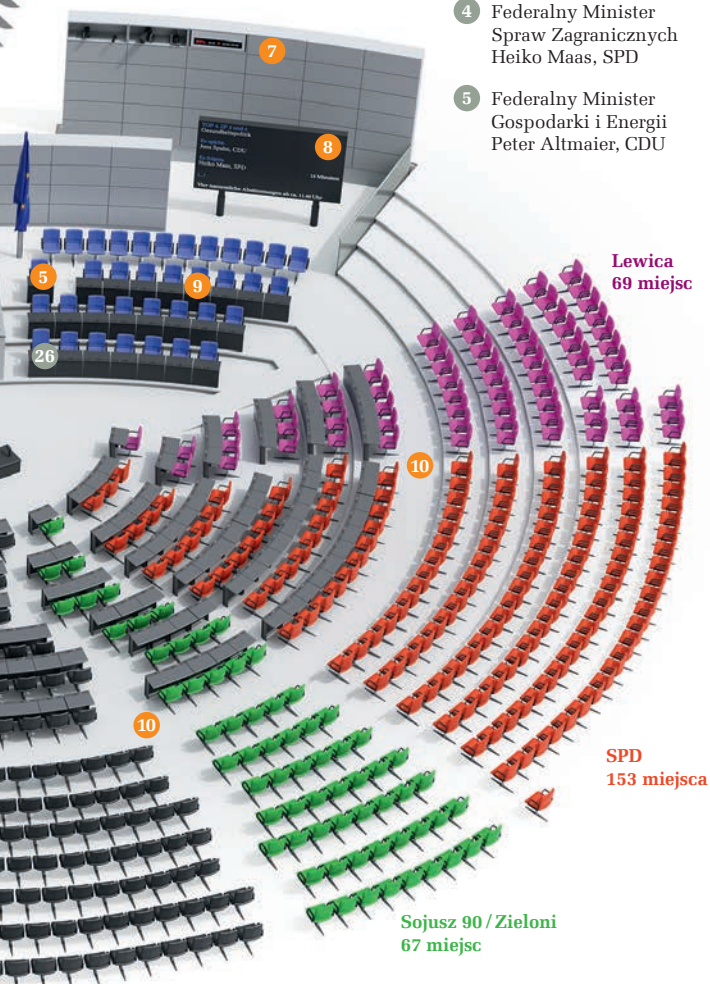
FDP
80 miejsc

CDU/CSU
246 miejsc

Miejsc ogółem: 709

Rząd Federalny i Bundesrat

- 1 Kanclerz Federalna Angela Merkel, CDU
- 2 Federalny Minister Finansów, Wicekanclerz Olaf Scholz, SPD
- 3 Federalny Minister Spraw Wewnętrznych, Budownictwa i Społeczności Horst Seehofer, CSU
- 4 Federalny Minister Spraw Zagranicznych Heiko Maas, SPD
- 5 Federalny Minister Gospodarki i Energii Peter Altmaier, CDU
- 6 Federalna Minister Sprawiedliwości i Ochrony Konsumentów Katarina Barley, SPD
- 7 Federalna Minister Obrony Ursula von der Leyen, CDU
- 8 Szef Urzędu Kanclerza Federalnego, Minister Federalny do Zadań Specjalnych Helge Braun, CDU
- 9 Federalny Minister Pracy i Spraw Socjalnych Hubertus Heil, SPD
- 10 Federalna Minister Spraw Wyżywienia i Rolnictwa Julia Klöckner
- 11 Federalna Minister Spraw Rodziny, Seniorów, Kobiet i Młodzieży Franziska Giffey, SPD
- 12 Federalny Minister Zdrowia Jens Spahn, CDU
- 13 Federalny Minister Transportu i Infrastruktury Cyfrowej Andreas Scheuer, CSUD
- 14 Federalna Minister Środowiska Naturalnego, Ochrony Przyrody i Bezpieczeństwa Reaktorów Svenja Schulze, SPD
- 15 Federalna Minister Edukacji i Badań Naukowych Anja Karliczek, CDU
- 16 17 18 19 Ministrowie Stanu w Urzędzie Kanclerza Federalnego
- 20 Rzecznik Rządu
- 21 22 23 24 Parlamentarni Sekretarze Stanu
- 25 Federalny Minister Współpracy Gospodarczej i Rozwoju Gerd Müller, CSU
- 26 Przewodniczący Bundesratu (zmienia się co rok)

Lewica
69 miejsc

SPD
153 miejsca

Sojusz 90 / Zieloni
67 miejsc

Elementem demokracji parlamentarnej jest przejrzystość. Wszystkie ważne debaty Bundestagu transmitowane są przez media, zwiedzający śledzą posiedzenie plenarne na żywo. Kondygnacja międzypiętrowa (kolor rozpoznawczy: zielony), położona powyżej piętra sali plenarnej, jest w gmachu Reichstagu strefą przeznaczoną dla publiczności. Na sześciu usytuowanych półkolistych trybunach w formie tarasów jest 400 miejsc, również dla oficjalnych gości Bundestagu oraz dla dziennikarzy. Z trybun, zbudowanych w kształcie tarasów i umieszczonych nad salą plenarną, wszystko zdaje się być na wyciągnięcie ręki; również zgromadzenie plenarne wydaje się być tak blisko, że publiczność ma wrażenie, jakby była w samym środku sali.

Z trybun wzrok pada najpierw na wielkiego orła Bundestagu. Umieszczone po jego obydwu stronach monitory pokazują aktualny i kolejny punkt porządku dziennego oraz nazwisko osoby przemawiającej. Poniżej orła, po lewej stronie stoi flaga Niemiec, a po prawej – Europy. U podnóża orła znajduje się podest prezydialny. Tu zasiada przewodniczący Niemieckiego Bundestagu lub jeden z jego wiceprzewodniczących oraz dwóch sekretarzy. Sekretarzami są dwaj posłowie – jeden z nich reprezentuje frakcję parlamentarną należącą do koalicji rządzącej, a drugi – opozycję. Są tu również miejsca dla urzędników parlamentu pomagających przewodniczącemu w kierowaniu posiedzeniem. Z przodu stoi mównica oraz ława dla stenografów, którzy sporządzają dosłowny zapis.

Piętro dla publiczności

Patrząc dalej od strony trybun dla publiczności, widać na lewo od przewodniczącego posiedzenia fotele przeznaczone dla Kanclerz Federalnej i członków rządu oraz ich współpracowników. Po prawej stronie zasiadają członkowie przedstawicielstwa krajów związkowych – Bundesratu. Dwa fotele znajdujące się najbliżej podestu prezydenckiego przeznaczone są dla Kanclerz Federalnej i dla przewodniczącego Bundesratu. Pomiędzy Bundesratem a prezydium posiedzenia zasiada peł-

nomocnik do spraw wojskowych Bundestagu. Jest on organem wspierającym Bundestag w sprawowaniu kontroli parlamentarnej nad siłami zbrojnymi. Podest przeznaczony dla przewodniczącego posiedzenia, ławy rządu federalnego i ławy członków Bundesratu są uszerokowane w formie części wklęsłej elipsy. Miejsca dla posłów poszczególnych frakcji parlamentarnych znajdują się pod drugiej stronie sali, tworzą pozostałą część elipsy. Są one uporządkowane według określonych frakcji parlamentarnych. Patrząc od strony trybun – od lewej strony zasiadają posłowie frakcji AfD i FDP, a następnie Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej i Unii Chrześcijańsko-Społecznej (CDU/CSU), kolejno posłowie

frakcji parlamentarnej Sojuszu 90/Zieloni (Bündnis 90/Die Grünen), a następnie posłowie Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD). Na skraju prawej strony zasiadają posłowie Lewicy (Die Linke). Posłowie niezrzeszeni zasiadają osobno za miejscami przeznaczonymi dla frakcji. Sala plenarna, w której toczą się debaty i zapadają decyzje, jest centralnym miejscem parlamentu. Przebywając na oznakowanej kolorem zielonym kondygnacji dla publiczności, na której znajdują się również sale wykładowe i pomieszczenia informacyjne, jest się najbliżej centrum parlamentu.

Demokracja „na wyciągnięcie ręki” – podczas debat plenarnych zwiedzający Bundestag mogą przyjrzeć się posłom przy pracy.

Piętro przeznaczone dla prezydium (kolor rozpoznawczy: bordo) jest położone ponad kondygnacją dla publiczności. Tutaj ma miejsce planowanie, organizowanie i kierowanie pracą parlamentu, w ramach uprawnień decyzyjnych, jakimi (również w odniesieniu do własnej pracy) dysponuje zgromadzenie plenarne Bundestagu. Tu mieszczą się biura Przewodniczącego Bundestagu – najwyższego reprezentanta parlamentu. Tu jest sala posiedzeń Konwentu Seniorów – parlamentarnego organu

sterującego. Poza tym znajduje się tu też sala narad prezydium Bundestagu i inne pokoje konferencyjne oraz biura najbliższych współpracowników przewodniczącego oraz kierownictwa administracji Bundestagu.

Na piętrze prezydium, które ponadto służy do celów reprezentacyjnych, są też dwie sale bankietowe (mniejsza i większa).

Dalsze informacje na temat pracy i składu prezydium oraz Konwentu Seniorów można znaleźć na stronie 154.

Piętro prezydialne

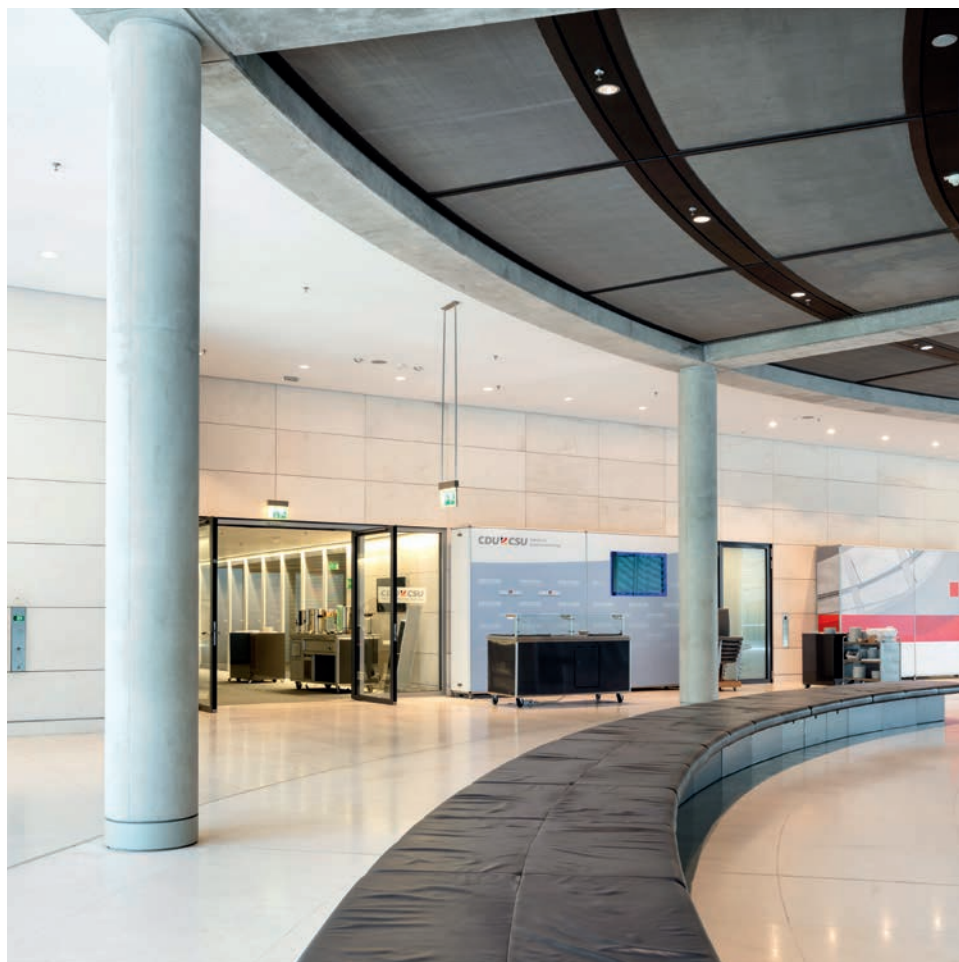
Organizowanie
i reprezentowanie – z piętra
prezydium
można zajrzeć
w głąb sali ple-
narnej.

Gmach Reichstagu nie pomieściłby biur wszystkich posłów oraz sal posiedzeń komisji i innych gremiów. Rozlokowano je również w budynkach parlamentarnych powstałych w bezpośrednim sąsiedztwie. W gmachu Reichstagu mieszczą się natomiast biura wszystkich frakcji parlamentarnych. Znajdują się one na trzecim piętrze, ponad piętnym prezydium. Nie bez powodu, gdyż frakcje parlamentarne skupiają wszystkich posłów jednej partii – lub partii siostrzanych, jak w przypadku CDU/CSU – i są ważnymi, często rozstrzygającymi elementami w mechanizmie funkcjonowania parlamentu. Sale posiedzeń frakcji parlamentarnych i biura ich zarządów usytuowane są wokół rozległego lobby

prasowego, wykorzystywanego również podczas dużych bankietów. Sale posiedzeń frakcji parlamentarnych CDU/CSU, SPD oraz Lewicy znajdują się po wschodniej stronie kondygnacji. Frakcje AfD, FDP i Sojuszu 90/Zielonych mają swoje sale po stronie zachodniej. Również w czterech narożnych wieżach gmachu Reichstagu znajdują się pomieszczenia frakcji. Są to charakterystyczne pomieszczenia ze względu na swoją znaczną wysokość oraz formę kwadratu. Kiedy we wtorki, podczas tygodni posiedzeń, na trzecim piętrze zbierają się frakcje, wówczas staje się ono tymczasowym ośrodkiem parlamentarnych wydarzeń. Dalsze informacje na temat pracy frakcji parlamentarnych znajdują się na str. 150 i na kolejnych stronach.

Piętro frakcji parlamentarnych

Ogniwa decyzyjne pracy parlamentarnej – sale posiedzeń frakcji parlamentarnych i biura ich zarządów na trzecim piętrze.

Piętro frakcji parlamentar-
nych to ostatnia strefa
robocza i ostatnie piętro
gmachu Reichstagu. Po-
wyżej, na dachu, mieści
się taras z restauracją dla
zwiedzających i wielka
szklana kopuła. Błyszczą-
ca w ciągu dnia i rozświe-
tlona nocą, widoczna nad
miastem, kopuła stała się
symbolem Bundestagu.
Dzięki konstrukcji otwar-
tej na dolnej i górnej kra-
wędzi, sprawia wrażenie
lekkiej i przewiewnej ro-
tundy, niczym unoszącej
się w powietrzu powłoki.
Szczególnego charakteru
nadaje jej lustrzany stożek
w środku, spełniający po-
nadto specjalne funkcje
techniczne i ekologiczne
(zob. str. 141 i następne.).
Ale kopuła jest przede
wszystkim atrakcją tury-
styczną.
Lekko nachyloną rampą
wchodzi się na platformę,
z której, podobnie jak ze
znajdującego się na dachu

tarasu, widać panoramę
miasta. Druga podobna
rampa prowadzi w dół.
Kopuła oferuje jeszcze
inną atrakcję – stojąc
u jej podnoża widzi się
wnętrze sali plenarnej.
Skądkolwiek by nie zaj-
rzeć w głąb sali plenarnej,
czy to stojąc u podnoża
kopuły, czy też bezpo-
średnio z trybun dla pu-
bliczności rozpostartych
niemalże nad salą, wszę-
dzie dostrzega się, że
mieszczący się w histo-
rycznym gmachu Reichs-
tagu Bundestag, prezen-
tuje się jako parlament
otwarty dla wszystkich
zwiedzających. I tym sa-
mym spełnia się również
obietnica zawarta w napi-
sanej wielkimi literami in-
skrypcji nad portykiem
głównego portalu Reich-
stagu: *Dem deutschen Vol-
ke* (Niemieckiemu naro-
dowi).

Szklana kopuła

Symbol parlamentu – szklana kopuła na gmachu Reichstagu corocznie przyciąga wiele milionów turystów.

Inicjatywa Bundestagu „sztuka w przestrzeni publicznej” umożliwiła połączenie polityki ze sztuką. Wybitni artyści z Niemiec i z zagranicy tworząc dzieła sztuki przeznaczone dla Bundestagu, czerpali inspirację z polityki.

Spotkania sztuki z historią

Zwiedzający gmach Reichstagu mogą podziwiać nie tylko jego imponującą architekturę, lecz także dzieła sztuki stworzone przez renomowanych artystów z Niemiec i zagranicy specjalnie dla budynku parlamentu. Między innymi jako ukłon w stronę byłych czterech mocarstw, które określały status Berlina, zwrócono się do artystów z USA (Jenny Holzer), Francji (Christian Boltanski) i Rosji (Grisza Bruskin). Wielką Brytanię reprezentuje architekt Norman Foster.

O nadesłanie koncepcji dzieł poproszono przede wszystkim twórców, którzy gotowi byli w kreatywny sposób podjąć tematykę Berlina i jego szczególnej historii. W hallu wejściowym po zachodniej stronie Reichstagu zwiedzających dwie prace Gerharda Richtera. Artyście powierzono niełatwe zadanie nadania artystycznego kształtu ścianom o wysokości trzydziestu metrów. Gerhard Richter stworzył z jednej strony dzieło mające 21 metrów wysokości i trzy metry szerokości, stanowiące kompozycję trzech kolorów – czarnego, czerwonego i złotego (zob. str. 28).

Farby nałożone są na odwrotną stronę ogromnych szklanych płyt. Choć naturalnie przywodzą one na myśl niemiecką flagę narodową, zarówno pionowy, prostokątny format pracy jak i lśniące szklane powierzchnie uzmysławiają, że ma się tu do czynienia z autonomicznym dziełem sztuki a nie odwzorowaniem flagi. Przy użyciu oszczędnych środków artystycznych Richter stworzył dyskretne w wyrazie i dzięki temu wymowne dzieło. Wielkie, jednolite, barwne powierzchnie harmonizują z ogromnymi ścianami hallu, emanują spokojem i zachęcają do refleksji.

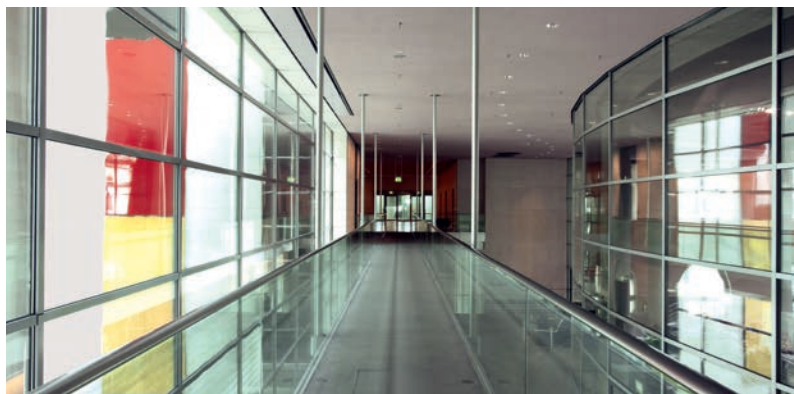
Druga dużych rozmiarów instalacja Gerharda Richtera znajduje się na przeciwległej ścianie. Zdjęcia urzędzeń do palenia zwłok w obozie Auschwitz-Birkenau, wykonane przez więźniów, stały się impulsem do stworzenia cyklu „Birkenau” i do radykalnej decyzji Gerharda Richtera, rezygnacji z odwzorowania i opowiedzenia się za przedstawieniem tematu przy pomocy malarstwa abstrakcyjnego. Dokonał on transpozycji zdjęć na czterech monumentalnych płótnach i przetworzył je poprzez wielokrotne zamalowywanie i ponowne odkrywanie. Pierwotne zdjęcia umiesz-

czono w pobliżu zamocowań instalacji w formie nadruków, „nie jako dzieło artystyczne, lecz jako dokument i memento”, jak skonkludował Gerhard Richter.

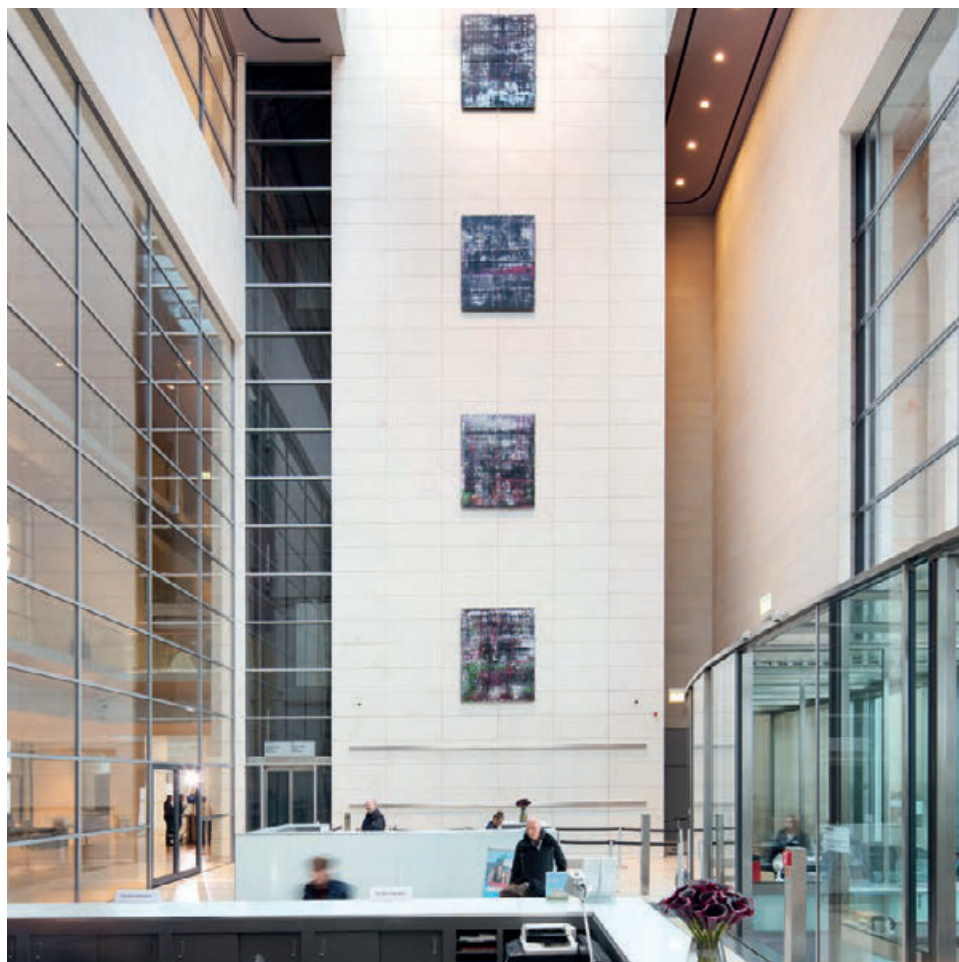
W efekcie tego procesu malowania pierwotne motywy nie były ani przedmiotem manipulacji ani wymazania. Wręcz przeciwnie: W sposób, w jaki w zbiorowej pamięci wyryły się wspomnienia o najciemniejszych rozdziałach historii Niemiec, te fotografie, właśnie dlatego, że wywołują wyobrażenie grozy, pozostają przejmująco obecne — pod warstwami farby tak jak pod nawarstwieniami życia i pamięci przyszłych pokoleń.

W konfrontacji z instalacją „Czarne czerwone złote” cykl „Birkenau” buduje napięcie, ukazujące w tym centralnym miejscu niemieckiej demokracji wymiar historyczny niemieckiego poczucia tożsamości.

Georg Baselitz w swoich wielkoformatowych obrazach na płótnie, umieszczonych w południowym hallu wejściowym, nawiązuje do dzieł Caspara Davida Friedricha (str. 30). Jak w przypadku wielu innych swoich prac, Baselitz – w celu podkreślenia formalnego kształtu kompozycji – również i te prezentuje „do góry nogami”. Artysta wzorował się na drzeworytach Caspara Davida Friedricha „Kobieta nad przepaścią”, „Melancholia” i „Śpiący chłopiec przy grobie”.

Gerhard Richter
Czarne Czerwone
Złote
1998 r.
Zachodni hall
wejściowy

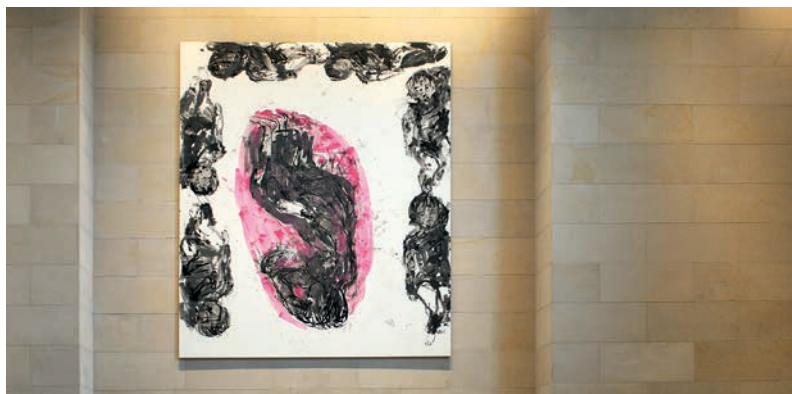

Gerhard Richter
Wersja fotograficzna
cyklu obrazów „Birke-
nau”
2014-2017 r.
Zachodni hall
wejściowy

Dany motyw powtarza się wielokrotnie jako rodzaj ramy dla postaci występującej pośrodku. Artysta użył tylko części powierzchni płócien, dużą część pozostawiając niewykorzystaną. Kolory sprawiają wrażenie, jakby były pokryte przezroczystą lazurą. Nadaje to obrazom lekkiego, niczym akwarelowego charakteru. Przejrzystość dzieł przeciwstawia się architekturze zdominowanej przez potężne, ciosane kamienie. Poprzez motywy i technikę Baselitz łączy teraźniejszość z epoką romantyzmu.

Carlfriedrich Claus, artysta skazany w czasach NRD na emigrację wewnętrzną, jest twórcą instalacji *Przestrzeń eksperymentalna Aurora*. Sposób rozmieszczenia elementów dzieła artysta zdążył określić krótko przed swoją śmiercią. Claus uważał siebie za komunistę z przekonania. Jednak w przeciwieństwie do marksizmu dogmatycznego był on tak zagorzałym wyznawcą ideologii mistyczno-utopijnej, że popadł w niełaskę reżimu NRD. W *Aurorze*, która ma głosić jutrzenkę utopii, Carlfriedrich Claus daje wyraz tęsknocie „za przewyciężeniem wyobcowania wobec samego

siebie, wobec świata i wobec ludzi”. Swoje przemyślenia, oparte na mistycyzmie, kabale i filozofii marksistowskiej, artysta naniósł na pergamin bądź na szklane płyty. Zapisy zwiężają się i zachodzą na siebie tak, że nieustannie powstają nowe formy. Naniiesione na płyty oddziałują na przestrzeń jako znaki o charakterze symbolicznym. W ten sposób artysta znalazł własną drogę wypowiedzi artystycznej, łączącą poezję, filozofię, mistykę i kaligrafie.

Georg Baselitz
Melancholia
Friedricha
1998 r.
Południowy
hall wejściowy

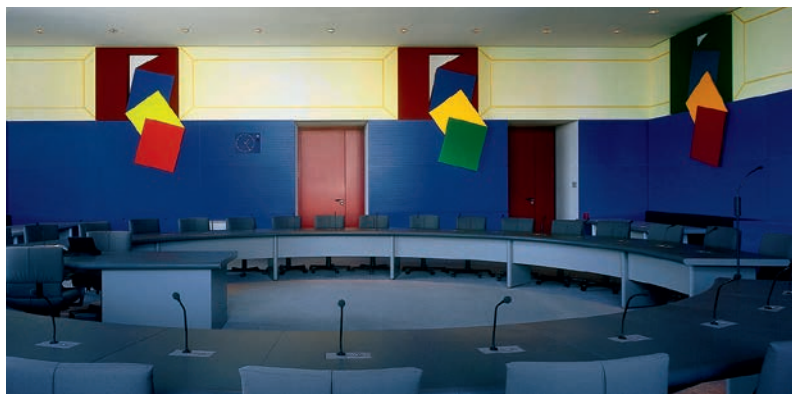

Carlfriedrich
Claus
Przestrzeń eks-
perymentalna
Aurora
1977 r. /1993 r.
Foyer południo-
wo-zachodnie

Realizacji najszerzej zakrojonego projektu artystycznego w gmachu Reichstagu podjął się Günther Uecker z Düsseldorfu. Musiał on sprostać niełatwemu zadaniu stworzenia wystroju o cechach sakralnych dla pomieszczenia przeznaczonego do modlitwy i kontemplacji, którego charakter odpowiadałby duchowi czasu. Uecker był w tym przypadku jednym z najbardziej predestynowanych twórców. Już wcześniej zajmował się tematyką zagrożenia człowieka, nadziei i zbawienia. W oparciu o przekazy

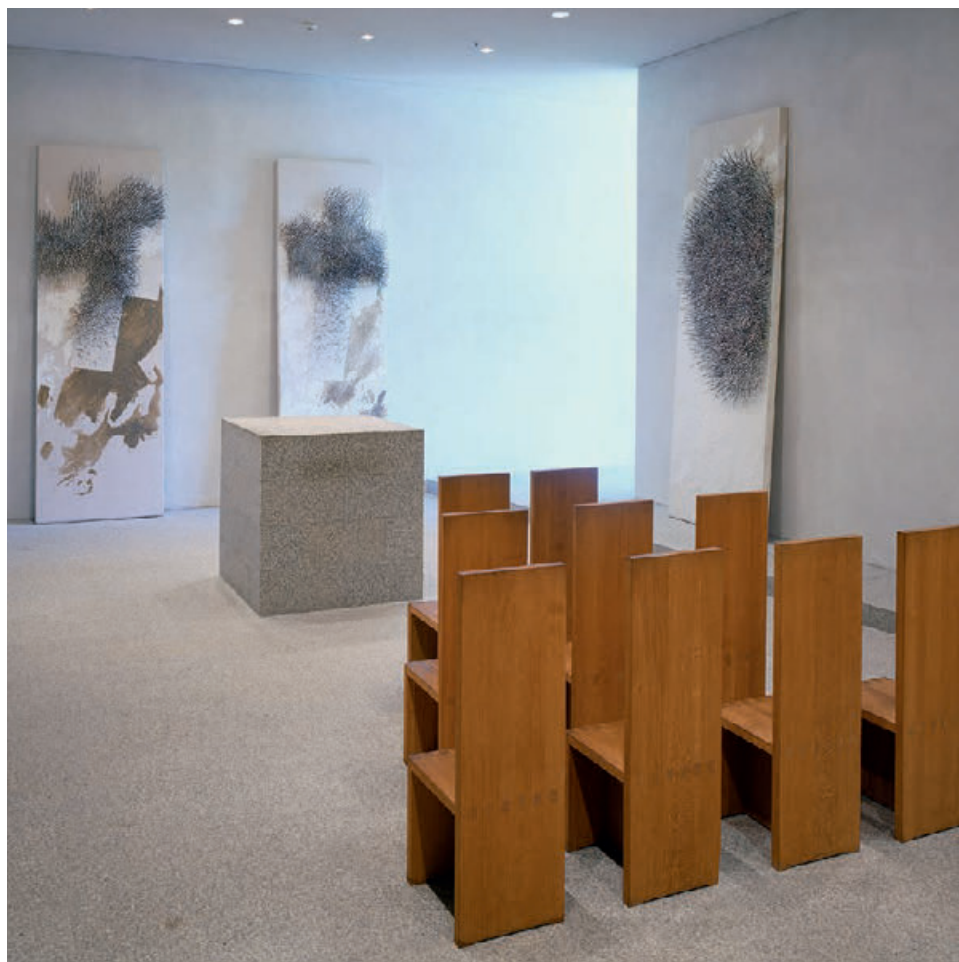
teologiczne i przy zastosowaniu oszczędnych środków wyrazu w rzeźbie i architekturze, Uecker stworzył pomieszczenie pobudzające do kontemplacji. Mistyczną aurę wczesnośredniowiecznej krypty artyście udało się stworzyć poprzez umieszczenie wzdłuż okien otwartej z jednej strony ścianki działowej, dzięki czemu światło dzienne wpada do pomieszczenia bezpośrednio. Ołtarz z piaskowanego granitu, specjalnie zaprojektowane krzesła i ławy oraz siedem wysokich drewnianych płyt opartych w lekkim pochyleniu o ściany, stanowią rzeźbiarskie elementy nadające pomiesz-

czeniu szczególnego charakteru. Reliefowym kompozycjom symbolizującym pustynię w Ziemi Świętej – kolebce żydowsko-chrześcijańskiej duchowości – Uecker nadał artystyczną formę przy użyciu gwoździ, farb, piasku i kamieni. Śmierć i zmartwychwstanie zobraowane są w efektowny i sugestywny sposób. Twórcą wystroju sali posiedzeń jednego z najważniejszych gremiów parlamentarnych – Konwentu Seniorów – jest artysta Georg Karl Pfahler ze Stuttgartu. Kompozycja barwnych kwadratów o

Georg Karl Pfahler
Obiekt przestrzeni-kolor
1998 r./1999 r.
Sala posiedzeń
Konwentu Seniorów

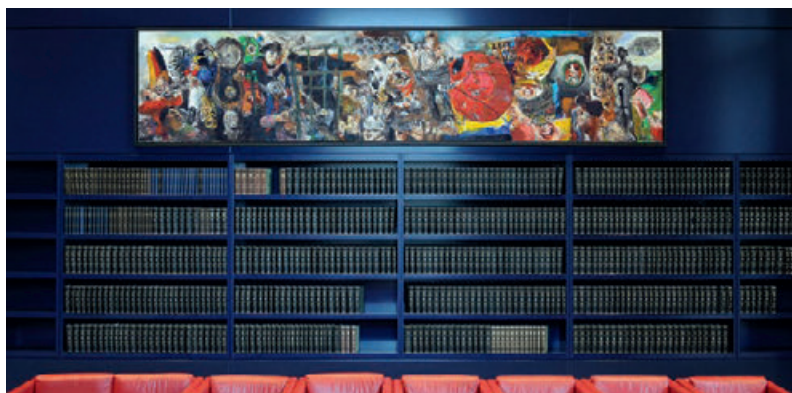

Günther Uecker
Pomieszczenie
służące modli-
twie i kontem-
placji
1998 r./1999 r.

intensywnych kolorach stwarza złudzenie, jak gdyby uwalniały się one ze ścian i tańcząc, niemal wychodziły poza drewniane panele. Artysta tworzy śmiałe odniesienie do intensywnej kolorystyki boazerii zaprojektowanej przez architekta, poprzez przemyślaną koncepcję barw, współgrających i kontrastujących ze sobą, zachodzących na siebie i tworzących nowe niuansy. W przeciwieństwie do uniwersalnego spojrzenia na świat Carlafriedricha Clausa, amerykańska artystka Jenny Holzer świadomie skoncentrowała się na historii gmachu Reichstagu. Na kolumnie z wyświetlaczem cyfrowym ustawionej w północnym hallu wejściowym wy-

świetla ona wybrane teksty przemówień wygłoszonych przez posłów Reichstagu i Bundestagu w latach 1871–1999 i dokumentuje w ten sposób historię retoryki parlamentarnej w Niemczech. Wybrane przez artystkę zestawione tematycznie teksty przesuwają się na kolumnie z dołu do góry. Migotanie oznacza wtrącenie ze strony innych posłów. Przechodzące od dołu do góry teksty przemówień symbolizują filarności parlamentu jako forum mowy politycznej. Jenny Holzer z USA jest jedną z czworga artystów zaproszonych do wykonania nowych dzieł sztuki dla gmachu Reichstagu, jako przedstawicieli czterech zwycięskich mocarstw II wojny światowej, które określały

status Berlina. Architekt Norman Foster reprezentuje tutaj Wielką Brytanię, Christian Boltanski – Francję oraz Grisza Bruskin – ZSRR. Christian Boltanski stworzył „Archiwum niemieckich posłów” (str. 47) umieszczone w podziemiach gmachu Reichstagu. Metalowe skrzynki opatrzone są nazwiskami posłów, wybieranych w wyborach demokratycznych od 1919 r. do 1999 r. – roku inauguracji przebudowanego gmachu Reichstagu. Ustawione pod sufit skrzynki tworzą dwa podłużne bloki w taki sposób, że powstaje pomiędzy nimi wąskie przejście.

Bernhard Heisig
Czas i życie
1998-1999 r.
Biblioteka

Jenny Holzer
Instalacja
dla gmachu
Reichstagu
1999 r.
Północny hall
wejściowy

W swoim tryptyku „Życie ponad wszystko” znajdującym się w salonie klubowym Grisza Bruskin z ironią podejmuje temat ideologicznych mitów, w szczególności „manię rzeźb” Rosji Radzieckiej. Na każdym ze 115 umieszczonych w szeregach obrazów widnieją zarysy ludzkich postaci w formie biało-monochromowych schematów. Dopiero kolorowe atrybuty przydają schematom indywidualnych cech; zarys staje się chłopką z kołchozu z ogromnym ziemio-płodem czy też rosyjskim żołnierzem z herbem Republiki Federalnej Niemiec i NRD.

Prace kolejnych artystów wystawione w budynku Reichstagu, wśród nich *Miejsce pamięci przesładowanych posłów Reichstagu* Kathariny Sieverding (str. 45), stanowią żywy przekrój niemieckiej i międzynarodowej sceny artystycznej. Znajdują się tu prace między innymi takich artystów jak Lutz Dammbeck, Hanne Darboven, Rupprecht Geiger, Gotthard Graubner, Bernhard Heisig (str. 34), Anselm Kiefer, Markus Lüpertz, Ulrich Rückriem, Emil Schumacher i Jürgen Böttcher (Strawalde). Zakupiono również dzieła innych artystów. Po kontrowersyjnej i napiętej debacie plenarnej zrealizowano w 2000 r. na północnym dziedzińcu wewnętrznym projekt ar-

tystyczny Hansa Haackego „Der Bevölkerung” (Ludności). Tytuł instalacji widnieje jako fluorescencyjna inskrypcja na powierzchni ujętej w potężne drewniane kłody. Powierzchnia ma siedem metrów szerokości i dwadzieścia jeden metrów długości. Inskrypcja jest widoczna ze wszystkich pięter. Posłów zaproszono do przywożenia ziemi ze swoich okręgów wyborczych i wysypywania jej dookoła świecących liter. Kamera internetowa dokumentuje zmiany rozwijającego się samoistnie biotopu (www.derbevoelkerung.de)

Hans Haacke
Ludności
1999 r./2000 r.
Północny dziedziniec wewnętrzny

Grisza Bruskin
Życie ponad wszystko
1999 r.
Sala klubowa

W gmachu Reichstagu istnieje wiele wyraźnych śladów najnowszej historii Niemiec. Trzeba tylko umieć je dostrzec i odczytać.

Śladami historii

Balkon zachodni

Przebieg I wojny światowej, duża liczba ofiar i katastrofalna sytuacja w zaopatrzeniu w żywność spowodowały, że społeczeństwo zaczęło tracić zaufanie do rządu cesarza II Rzeszy Niemieckiej. Brak poparcia oznaczał dla przywódców utratę legitymizacji władzy. Większość społeczeństwa wyrażała sprzeciw wobec warunków życia panujących w cesarstwie; rządzący utracili zdolność do działania i nie byli w stanie sprostać problemom.

W konsekwencji tego wybuchła rewolucja, która zapoczątkowała rewolta marynarzy w Kilonii. Punkt kulminacyjny ruchy osiągnęły w Berlinie w listopadzie 1918 r. Powstało wówczas dwojakie zagrożenie: mogło dojść do puczu militarne-go i przejęcia władzy przez wojsko, względnie skrajna lewica mogła doprowadzić do przewrotu – podobnie jak w Rosji Radzieckiej. Philipp Scheidemann, przewodniczący frakcji parlamentarnej socjaldemokratów, 9 listopada 1918 r. spontanicznie zwrócił się z zachodniego

balkonu Reichstagu do tłumu zebranego przed gmachem i proklamował powstanie Republiki Niemieckiej:
„Robotnicy i żołnierze!
Straszne były cztery lata wojny. Przerażające były ofiary krwi i straty majątkowe, które lud musiał ponieść. Ta nieszczęsna wojna dobiegła końca. Skończyło się mordowanie. Następstwa wojny, nędza i niedola będą dla nas ciężarem jeszcze przez wiele lat. Bądźcie zgodni, wierni i świadomi obowiązków! Stara i

Podziemne przejście

zmurszała monarchia runęła. Niech żyje nowe! Niech żyje Republika Niemiecka!”
Był to bardzo odważny krok, tym bardziej że nieco później Karl Liebknecht, przywódca radykalnych socjalistów, ogłosił z Zamku Berlińskiego (będącego siedzibą cesarza Rzeszy) utworzenie Republiki Rad. Ponadto Scheidemann nie uzyskał natychmiastowego poparcia ze strony innych socjaldemokratów. Tym niemniej tego dnia została wytoczona droga ku demokracji parlamentarnej.

Wskutek pożaru, który wybuchł 27 lutego 1933 r., gmach Reichstagu stał się znany na całym świecie. Narodowosocjalistyczny rząd Adolfa Hitlera wykorzystał to wydarzenie i w dniu 28 lutego 1933 r. dekretem „O ochronie narodu i państwa” zniósł podstawy państwa prawa. „Ustawą o pełnomocnictwach” przyjętą w dniu 23 marca 1933 r. w Berlińskiej Operze Krolla, Reichstag zlikwidował parlamentarną formę państwa i ustanowił dyktaturę narodowych socjalistów.
W latach dziewięćdziesiątych, podczas przebudowy gmachu, odkryto podziemny tunel z rurociągiem, który niegdyś prowadził do pałacu Przewodniczącego Reichstagu.

Po pożarze Reichstagu krążyły pogłoski, jakoby podpalaczy wysłano do budynku przez to podziemne przejście. Do dzisiaj historycy próbują zrekonstruować dokładny przebieg wydarzeń. Podczas prac remontowych część tunelu wycięto i ustawiono w podziemnym przejściu z gmachu Reichstagu do Jakob-Kaiser-Haus. Miejsce upamiętnia pożar i Marinusa van der Lubbe, który przyznał się do podpalenia gmachu i został skazany przez sąd Rzeszy na karę śmierci na podstawie ustawy wydanej z mocą wsteczną. Dopiero w 2008 r. wyrok uchylono a van der Lubbego zrehabilitowano.

Balkon zachodni – Philipp Scheidemann proklamuje Republikę Niemiecką z balkonu gmachu Reichstagu; scenę na zdjęciu odtworzono w latach 20. XX wieku.

Odkrycie po latach – części starego tunelu z rurociągami, który łączył niegdyś gmach Reichstagu z pałacem Przewodniczącego Reichstagu i z kotłownią.

Graffiti żołnierzy radzieckich

W okresie panowania reżimu nazistowskiego z gmachu Reichstagu nie korzystano prawie w ogóle. Dla Związku Radzieckiego gmach miał jednak duże znaczenie jako symbol początku dyktatury nazistowskiej. Szczególnie dla radzieckiej propagandy w końcowej fazie II wojny światowej gmach Reichstagu stanowił ważny cel militarny. Walki o Reichstag rozpoczęły się 29 kwietnia 1945 r.; gmach zdobyto 2 maja

1945 r. Podczas kolejnych dni żołnierze radzieccy podpisywali się na murach budynku bądź zapisywali jakieś przesłania na znak zwycięstwa. Niektóre z tych graffiti zachowały się jako ślad historii.

Czerwony sztandar na Reichstagu

Podczas walk o Berlin radzieccy żołnierze stosowali bardzo skuteczny środek znakowania zdobytych obiektów. Opatrywali je numerami, a po zdobyciu wywieszali na nich czerwony sztandar. Żeby mieć pewność, że z dachu Reichstagu powieje

przynajmniej jedna flaga sygnalizująca zwycięstwo Armii Czerwonej, do budynku przedarło się kilka grup ze sztandarami. Po zdobyciu Reichstagu żołnierze wywiesili czerwony sztandar nad wschodnim frontowym gzymsem gmachu. Słynną scenę, gdy trzech żołnierzy zatyka czerwony sztandar na południowo-wschodniej wieży Reichstagu, odtworzono kilka dni później i uwieczniono na zdjęciu mającym dziś ogromne znaczenie – jako symbol upadku reżimu nazistowskiego.

Znaki zwycięstwa – po zdobyciu gmachu Reichstagu radzieccy żołnierze podpisywali się na murach budynku.

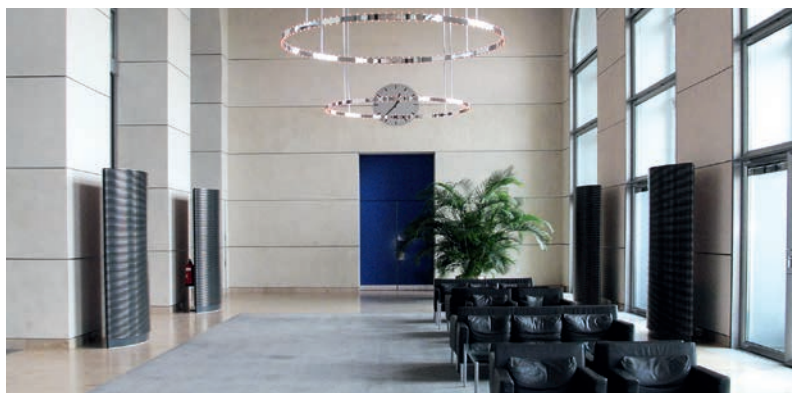
Symbol upadku
reżimu nazi-
stowskiego –
radzieccy żoł-
nierze zatykają
czerwony sztan-
dar na gmachu
Reichstagu w
Berlinie.

Miejsce Pamięci i lobby posłów

Autorką projektu Miejsca Pamięci Posłów Reichstagu z okresu Republiki Weimarskiej, prześladowanych bądź zamordowanych w latach 1933–1945, znajdującego się na parterze przebudowanego gmachu Reichstagu, jest artystka Katharina Sieverding. To imponujące pomieszczenie nie jest pomyślane jako miejsce żałoby czy przestrogi, lecz

jako miejsce refleksji i strefa ciszy dla posłów dzisiejszego Bundestagu. W sposób dyskretny a równocześnie przykuwający uwagę przypomina im się o losach wielu ich poprzedników. Na przedniej ścianie pomieszczenia widnieje fotoobraz składający się z pięciu części. Płonąca korona słońca w tle budzi skojarzenia z pożarem Reichstagu i jednocześnie symbolizuje odrodzenie demokratycznych Niemiec – niczym „Feniksa z popiołów”. Przed po-

mnikiem, na drewnianych stołach leżą trzy księgi upamiętniające losy wielu posłów Reichstagu z okresu Republiki Weimarskiej. W księdze środkowej, poprzez zamieszczenie krótkich biografii, uczczono pamięć 120 pomordowanych posłów Reichstagu. Pozostałe dwie księgi zawierają wspomnienie o postaciach aresztowanych lub skazanych na emigrację.

Miejsce refleksji i strefa ciszy – lobby posłów w gmachu Reichstagu

Katarina
Sieverding
Miejsce Pamięci
Posłów Reichs-
tagu z okresu
Republiki
Weimarskiej,
którzy w latach
1933-1945 byli
prześladowani,
zamordowani i
zniesławieni;
1992 r., lobby
posłów

Pomnik ku czci pomordowanych posłów

Na południowo-zachodniej stronie gmachu Reichstagu znajduje się Pomnik Posłów Reichstagu z okresu Republiki Weimarskiej zamordowanych przez narodowych socjalistów. Pomnik zawiera wzięcza swe powstanie inicjatywie obywatelskiej Perspektive T.z. Składa się z 96 tablic – odlanych z berlińskiego żeliwa, przypominających płyty nagrobkowe na cmentarzach żydowskich. Na górnych obrzeżach widnieją wtopione nazwiska zamordowanych, daty i miejsce śmierci: Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Bergen-Belsen, Berlin-Plötzensee, Theresienstadt ... W zależności od nowych wyników badań istnieje możliwość dodania kolejnych

tablic. To mające około dziesięciu metrów długości dzieło sztuki sprawia niepozorne wrażenie. Jest to efekt zamierzony. Nazi-stowskie zło należy pojmować jako katastrofę, która ukradkiem ogarnęła Niemcy, i którą tolerowała zbyt duża część społeczeństwa.

Archiwum posłów niemieckich

W „Archiwum posłów niemieckich” autorstwa francuskiego artysty Christiana Boltanskiego, mieszczącym się w podziemiach gmachu, zachowana jest żywa pamięć postaci z przeszłości. Na ok. 5 tys. metalowych skrzynek widnieją nazwiska posłów, wyłonionych w wyborach demokratycznych od roku 1919, aż do momentu inauguracji przebudowanego gmachu Reichstagu w roku 1999.

Ustawione aż pod strop, pokryte rdzą skrzynki tworzą dwa podłużne bloki, a powstałe między nimi wąskie przejście oświetlone jest słabym światłem zwykłych żarówek.

Każdy poseł uznany jest tu za postać historyczną – niezależnie od tego, jak długo pełnił on swoją funkcję w parlamencie. Od tej zasady Boltanski odchodzi tylko dwa razy: na skrzynkach poświęconych posłom zamordowanym przez nazistów widnieje czarny pasek z napisem „Ofiara nazizmu”, natomiast czarna skrzynka umieszczona pośrodku przejścia odnosi się do lat 1933–1945, gdy w Niemczech nie istniał wybierany demokratycznie parlament.

Dieter Appelt, Klaus W. Eisenlohr, Justus Müller, Christian Zwirner
Pomnik Posłów Reichstagu z okresu Republiki Weimarskiej pomordowanych przez nazistów; 1992 r., południowo-zachodnia strona gmachu Reichstagu.

Christian Boltanski
Archiwum
posłów
niemieckich
1999 r.
Wejście
wschodnie,
kondygnacja
podziemna

Mur

Po II wojnie światowej gmach Reichstagu znalazł się tuż obok granicy pomiędzy Wschodem a Zachodem. Stał się tym samym symbolem podziału Niemiec, politycznego rozdarcia i braku perspektyw. W latach 60. XX wieku budynek odbudowano według planów architekta Paula Baumgartena. Najpóźniej z chwilą postawienia muru berlińskiego w dniu 13 sierpnia 1961 r. gmach – z uwagi na swoje położenie – znalazł się w centrum licznych konfrontacji. Odcinek muru pomiędzy częściami administracyjnymi Berlina –

dzielnica Mitte na wschodzie i Tiergarten na zachodzie – stał się jednym z najbardziej newralgicznych punktów na całym świecie. Tu Wschód i Zachód stanęły naprzeciwko siebie, uzbrojone po zęby, obserwujące się nawzajem z nieufnością. Kontrolowano każdy ruch, każda niewłaściwa reakcja na ewentualny błąd przeciwnika mogła mieć fatalne skutki. Po otwarciu granicy w listopadzie 1989 r. zniknął również odcinek muru za gmachem Reichstagu. Dzisiaj istnieje wiele miejsc upamiętniających mur berliński. Po jego dawnej zachodniej stronie utworzono zagajnik; stojące tu zwykłe krzyże przypominają o ludziach, którzy zginęli w czasie ucieczki przez mur. Inne

miejsce pamięci znajduje się nad Szprewą na północ od Reichstagu. Na jezdni pomiędzy Bramą Brandenburską a gmachem Reichstagu kamieniami brukowymi oznakowano linię przebiegu muru. Nowe budynki parlamentarne i rządowe, stojące po obu brzegach Szprewy, tworzą „Wstęgę Federacji”. W ten sposób architektura przewycięża wcześniejszy podział i symbolizuje zrastanie się podzielonego niedgys miasta. Jako symbol-przeostrogę pozostawiono w obrębie gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus część „muru wewnętrz- nego”.

W przeszłości – widok na gmach Reichstagu i mur berliński, 1989 r.

Obecnie – widok na gmach Reichstagu prawie 30 lat po upadku muru; środkiem ulicy kamieniami brukowymi oznakowano linię przebiegu muru.

Upamiętnienie *Solidarności*

Na północ od gmachu Reichstagu stoi fragment muru ze Stoczni Gdańskiej, skąd w 1980 r. wzięty początek ruch *Solidarności*. Upamiętnia on polski związek zawodowy o tej samej nazwie. Walcząc o demokratyczne prawa związek *Solidarność* przyczynił się w decydujący sposób do położenia kresu podziałowi Europy. Fragment muru z umieszczoną na nim tablicą pamiątkową z brązu jest podarunkiem polskiego parlamen-

tu, Sejmu dla Bundestagu. Na tablicy widnieje napis w języku polskim i niemieckim: „Dla upamiętnienia walki, *Solidarności* o wolność i demokrację oraz wkładu Polski w ponowne zjednoczenie Niemiec i polityczną jedność Europy.”

Upamiętnienie otwarcia granicy przez Węgry

Na północno-wschodnim narożniku gmachu Reichstagu znajduje się tablica upamiętniająca usunięcie zasieków przez rząd Węgier na granicy węgiersko-austriackiej w dniu 10 września 1989 r. Przez ten

pierwszy wyłom w Żelaznej Kurtynie uciekło wówczas na Zachód tysiące obywateli NRD. W rezultacie cała granica pomiędzy Wschodem a Zachodem zaczęła stawać się przepuszczalna. „Znak przyjaźni pomiędzy narodem Węgier i Niemiec w walce o zjednoczone Niemcy, o niepodległą Węgry, o demokratyczną Europę” – czytamy na odlanej z brązu tablicy w języku niemieckim i węgierskim. Tablicę umieszczono wkrótce po zjednoczeniu Niemiec.

Dla upamiętnienia otwarcia granicy przez Węgry – Przewodniczący Bundestagu Norbert Lammer (z lewej) i prezydent Węgier Pál Schmitt (z prawej) w 2011 r. – przed tablicą pamiątkową na gmachu Reichstagu.

Dla upamiętnienia *Solidarność* – fragment muru Stoczni Gdańskiej i tablica pamiątkowa są podarunkiem Sejmu.

9 czerwca 1884 r.

Położenie kamienia węgielnego pod budowę gmachu Reichstagu według projektu architekta Paula Wallota.

9 listopada 1918 r.

Philipp Scheidemann, przewodniczący frakcji parlamentarnej socjaldemokratów, z balkonu gmachu Reichstagu proklamuje utworzenie Republiki Niemieckiej po upadku cesarstwa pod koniec I wojny światowej.

27 lutego 1933 r.

Pożar Reichstagu, do którego dochodzi po przejęciu władzy przez narodowych socjalistów pod wodzą Adolfa Hitlera, symbolizuje koniec demokracji parlamentarnej w Niemczech.

Maj 1945 r.

Bitwą o Berlin kończy się rozpętana przez narodowych socjalistów II wojna światowa i okres naziistowskiej przemocy; gmach Reichstagu to już tylko ruina.

Kronika gmachu Reichstagu

13 sierpnia 1961 r.

Budowa muru berlińskiego utrwala podział Niemiec. Do momentu upadku reżimu NRD w 1989 r., mur przebiega tuż obok gmachu Reichstagu. W latach 60. XX wieku wnętrze gmachu Reichstagu odrestaurowano dla celów parlamentu oraz przebudowano według projektu architekta Paula Baumgartena. Mieści się tu wystawa „Pytania do niemieckiej historii”.

4 października 1990 r.

Nazajutrz po formalnym zjednoczeniu Niemiec w gmachu Reichstagu zbierają się posłowie na pierwszym posiedzeniu ogólnoniemieckiego Bundestagu. W jego skład wchodzi posłowie Bundestagu (z Bonn) i 144 członków dotychczasowej Izby Ludowej NRD, wybranych do Bundestagu. Pierwsze ogólnoniemieckie wybory do Bundestagu odbywają się 2 grudnia 1990 r., zaś 20 grudnia parlament konstytuuje się w Berlinie.

20 czerwca 1991 r.

Bundestag podejmuje w Bonn decyzję o powrocie siedziby parlamentu i rządu do Berlina. Decyzja zapada niewielką większością głosów; za przeprowadzką głosuje 338, przeciw – 320 posłów.

Lipiec 1993 r.

Konwent Seniorów Bundestagu decyduje się przyjąć propozycję przebudowy, przedstawioną przez brytyjskiego architekta Normana Fostera.

Czerwiec 1994 r.

Po burzliwych debatach Konwent Seniorów postanawia, że gmach Reichstagu ma ponownie otrzymać kopułę.

Maj 1995 r.

Prezentacja ostatecznego projektu dachu gmachu Reichstagu, autorstwa architekta Normana Fostera – szklana kopuła, wewnątrz której będzie można spacerować.

Czerwiec-lipiec 1995 r.

Artyści Christo i Jeanne-Claude opakowują gmach Reichstagu. Niezwłocznie po zdjęciu instalacji rozpoczyna się przebudowa gmachu.

19 kwietnia 1999 r.

Bundestag przejmuje przebudowany gmach Reichstagu w Berlinie. Architekt Norman Foster przekazuje przewodniczącemu Bundestagu symboliczny klucz do gmachu. W lipcu i w sierpniu 1999 r. Bundestag przeprowadza się z Bonn do Berlina. 6 września rozpoczyna się pierwszy regularny tydzień posiedzeń w przebudowanym gmachu Reichstagu. Następnego dnia Bundestag obchodzi jubileusz 50-lecia swego istnienia.

Październik 2001 r. – grudzień 2003 r., 2010 r.

Dzielnica parlamentarna nabiera realnych kształtów, do użytku oddane zostają nowe gmachy parlamentu: Paul-Löbe-Haus (październik 2001 r.), Jakob-Kaiser-Haus (grudzień 2001 r.) Marie-Elisabeth-Lüders-Haus (grudzień 2003 r.). W 2010 r. rozpoczyna się rozbudowa gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus po stronie wschodniej.

1884 r. – Cesarz Wilhelm I kładzie kamień węgielny pod budowę gmachu Reichstagu według projektu architekta Paula Wallota.

1999 r. – brytyjski architekt Norman Foster (po prawej) przekazuje Przewodniczącemu Bundestagu Wolfgangowi Thiersemu symboliczny klucz do przebudowanego gmachu Reichstagu.

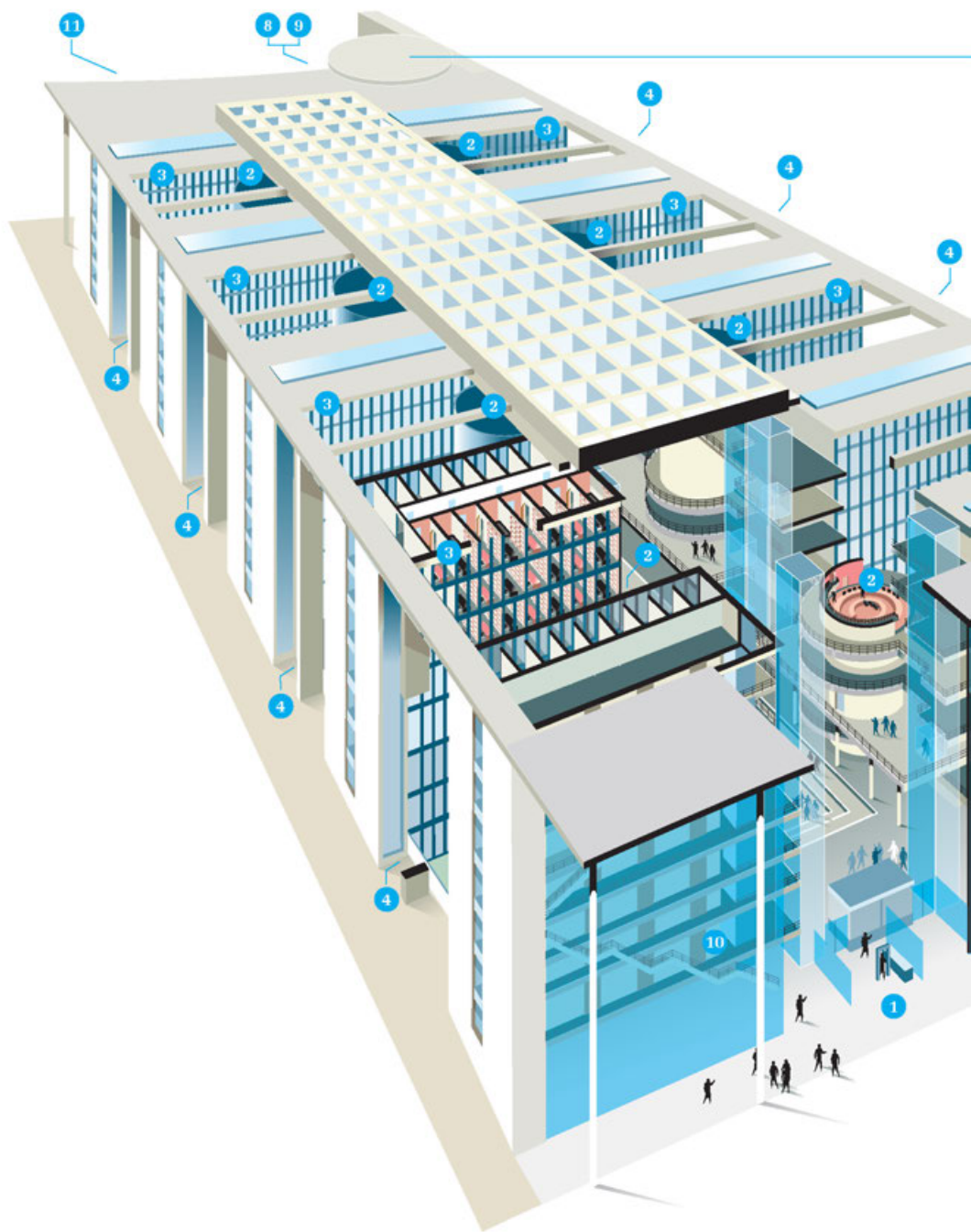

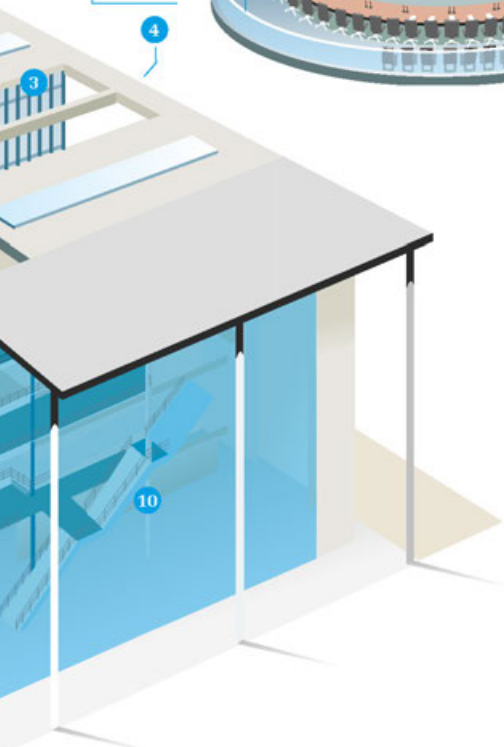

Gmach Paul-Löbe-Haus

Rotunda
Wschodnia
z salą
posiedzeń
Komisji ds.
Unii Euro-
pejskiej

Paul-Löbe-Haus

- 1 Główne wejście z punktem kontroli bezpieczeństwa (wejście zachodnie)
- 2 W ośmiu okrągłych wieżach mieści się 21 sal posiedzeń komisji parlamentarnych. Sale obejmują dwie kondygnacje.
- 3 Na ośmiu piętrach, po lewej i prawej stronie atrium, znajdują się biura.
- 4 Dziedzińce wewnętrzne z dziełami sztuki
- 5 Monitor (z regulacją wysokości)
- 6 Galeria dla zwiedzających
- 7 Kabiny dla tłumaczy
- 8 Restauracja dla zwiedzających
- 9 Restauracja dla posłów
- 10 Klatka schodowa
- 11 Kładki dla pieszych stanowią tutaj łącznik pomiędzy gmachami Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus.

Na północ od gmachu Reichstagu znajduje się Paul-Löbe-Haus. Stanowi on część „Wstęgi Federacji”, architektonicznej koncepcji symbolicznie łączącej podzielone niegdyś miasto.

Motor napędzający Republikę

Patronem Paul-Löbe-Haus, tego nowego kompleksu budynków parlamentu, jest ostatnio wybrany demokratycznie Przewodniczący Reichstagu, Paul Löbe (zob. str. 73). Gmach ten należy do położonej po obydwu stronach Szpewy „Wstęgi Federacji”, łączącej obydwie części stolicy, którą niegdyś dzieliła Żelazna Kurtyna. Na „Wstęgę Federacji” składają się: Urząd Kanclerza Federalnego, Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus – budynki znajdujące się na osi wschód-zachód, mniej więcej na średnicy Łuku Szpewy. Idea „Wstęgi Federacji” polega na połączeniu dzielnicy Moabit po stronie zachodniej i historycznej dzielnicy Fryderyka Wilhelma we wschodniej części miasta. Jury konkursu urbanistycznego, uzasadniając w 1993 r.

swoją decyzję, uznało, że przedstawioną w projekcie „strukturę urbanistyczną cechuje oryginalność i siła wyrazu, że śmiało oddaje ona autoportret państwa oraz wskazuje ambitny kierunek dla przyszłych konkursów architektonicznych”. Projekty gmachów Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus zgłoszone przez monachijskiego architekta Stephana Braunfelsa spełniły oczekiwania; architekt podjął się realizacji zlecenia inwestora.

Budynki połączone są dwiema kładkami dla pieszych. Inaczej niż w przypadku Reichstagu, którego przebudowa na cele siedziby nowoczesnego parlamentu wymagała uwzględnienia uwarunkowań historycznych, architekt Stephan Braunfels tworząc Paul-Löbe-Haus mógł od początku realizować własną koncepcję.

Ośmiokondygnacyjny gmach z pięcioma charakterystycznymi grzebieniami na każdej z bocznych elewacji i ośmioma szklanymi cylindrycznymi wieżami, sprawia wrażenie potężnego i zarazem eleganckiego „motoru napędzającego Republikę”. Paul-Löbe-Haus – długości 200 m i szerokości 102 m – mieści trzy obszary zadań Bundestagu: komisje, dział public relations i biuro obsługi zwiedzających. Są one niezbędne dla funkcjonowania nowoczesnego parlamentu. Większość pracy Bundestagu dokonuje się nie podczas posiedzeń plenarnych, lecz w komisjach. Ponadto Bundestag dąży do bycia parlamentem o możliwie jak największej przejrzystości. Przejrzystość jest nieodzownym aspektem demokracji.

Przejrzystością cechuje się zachodnia strona gmachu, gdzie również znajduje się główne wejście. W ogromnej szklanej fasadzie odbija się Urząd Kanclerza Federalnego, położony naprzeciw. Odwiedzający ma już z daleka wrażenie, że jest w Paul-Löbe-Haus mile widzianym gościem. Efekt ten nasila się w godzinach wieczornych. Wówczas ogromna szklana powierzchnia oświetlona jest od wewnątrz, a usytuowane symetrycznie po lewej i po prawej stronie wejścia schody wewnętrzne, zwane też „Drabinami Jakuba”, sprawiają – zgodnie z zamierzeniem architekta – wrażenie ogromnych rzeźb. Zapraszający i otwarty charakter wyróżnia również elewacje boczne, wysokości 23 m i długości 200 m, o strukturze składającej się z pięciu bocznych skrzydeł i umieszczonych pomiędzy nimi otwartych dziedzińców wewnętrznych wypełnionych zielenią. Przeszkolone boczne elewacje dziedzińców tworzą kontrast wobec szarego betonu architektonicznego.

Gmach

Biura posłów, sekretariaty i sale posiedzeń mieszczą się za przeszkloną fasadą i wychodzą na jasne dziedzińce; dlatego nie tylko parlamentarzyści mają ładny widok, lecz i obywatele mogą z zewnątrz przyrzeć się reprezentantom narodu przy pracy. Atrakcyjnie prezentuje się również plac Szprewy (Spreeplatz) z nabrzeżnymi skwerkami znajdujący-

mi się tam, gdzie Paul-Löbe-Haus wykonuje architektoniczny „skok przez rzekę“, ku Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, którego imponujące schody zewnętrzne widoczne są już z daleka.

Architekturę Paul-Löbe-Haus, mieszczącego około tysiąca biur oraz sale posiedzeń komisji, cechuje przejrzysty i otwarty charakter również od wewnątrz. Ośmiokondygnacyjna przestrzeń atrium, pokryta przeszklonym rastrowym dachem na całej długości gmachu – od zachodu po wschód – pełni funkcję bulwaru, skąd wzrok ogarnia wszystkie

piętra, boczne przejścia i poręcze przypominające relingi, galerie dla zwiedzających, kładki przecinające atrium i szesnaście przeszklonych wind. Po wschodniej i zachodniej stronie gmachu znajdują się wielkie przeszklone elewacje, otwarte na fascynujące widoki: z jednej strony na Urząd Kanclerza Federalnego, z drugiej zaś – na przeszkloną bibliotekę w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, na przeciwległym brzegu Szprewy.

Atrakcyjny, otwarty charakter – wejście od zachodniej strony gmachu Paul-Löbe-Haus

Paul-Löbe-Haus to nie tylko imponujący gmach, lecz również cenny instrument demokracji parlamentarnej. Znajduje to swój wyraz przede wszystkim w jego głównej funkcji – w pracach komisji. W cylindrycznych wieżach urządzono dwukondygnacyjne pomieszczenia – a w nich – sale posiedzeń komisji. Na dolnym piętrze obradują posłowie, z galerii położonej wyżej zwiedzający mogą śledzić posiedzenia, jeżeli są one otwarte dla publiczności.

Liczba członków komisji w XIX kadencji Bundestagu waha się od 14 do 49. Komisja ds. Prawidłowości Wyborów, Imunitetu i Regulaminu skupia 14 członków. Ponad 40 członków liczą duże komisje, między innymi Komisja Pracy i Spraw Socjalnych, Komisja Budżetowa oraz Komisja Transportu i Infrastruktury Cyfrowej. Najwięcej – 49 członków – ma w swoim składzie Komisja Gospodarki i Energii Bundestagu XIX kadencji.

Komisje

Na drugim piętrze w Paul-Löbe-Haus widnieje na drzwiach szyld: „Sala posiedzeń 2 400 – Komisja Budżetowa”. Za drzwiami mieści się okrągłe dwukondygnacyjne pomieszczenie z ponad 100 miejscami siedzącymi, a mimo tego sprawiające niemalże kameralne wrażenie. Wyłożone jest ono wyciszającą wykładziną podłogową, czarną w środkowym kręgu sali, a na obrzeżach niebieską. Stojący tam okrągły stół konferencyjny, nad którego otwartym środkiem zawieszono

sprzęt prezentacyjny z regulacją wysokości, wykonano z drewna w ciepłym odcieniu. Ściany wyłożono drewnianymi panelami, okna wyposażone są w elektrycznie sterowaną osłonę przeciwsłoneczną. Galeria dla zwiedzających może pomieścić 50, natomiast sala posiedzeń około 80 osób. 44 członków Komisji Budżetowej zasiada przy stole konferencyjnym na stałych miejscach. Za nimi stoi rzędem 30 krzeseł dla przedstawicieli Ministerstwa Finansów, Federalnej Izby Obrachunkowej i krajów związkowych (landów). Każda komisja – jako „robooczy parlament w minia-

turze” – potrzebuje własnej infrastruktury. Tę funkcję pełni przede wszystkim sekretariat, który steruje całością prac, planuje terminy, wykonuje prace merytoryczne i wspomaga przewodniczącego komisji i jej członków. Dlatego sekretariat i biuro przewodniczącego komisji znajdują się blisko siebie. Do infrastruktury komisji należą też sale narad, biura pracowników oraz registratura. Pomieszczenia – np. Komisji Budżetowej – zajmują całe jedno piętro w skrzydle budynku po stronie grzebieniowej fasady.

Miejsca, w których odbywa się praca merytoryczna – Komisje Bundestagu obradują w salach posiedzeń w Paul-Löbe-Haus.

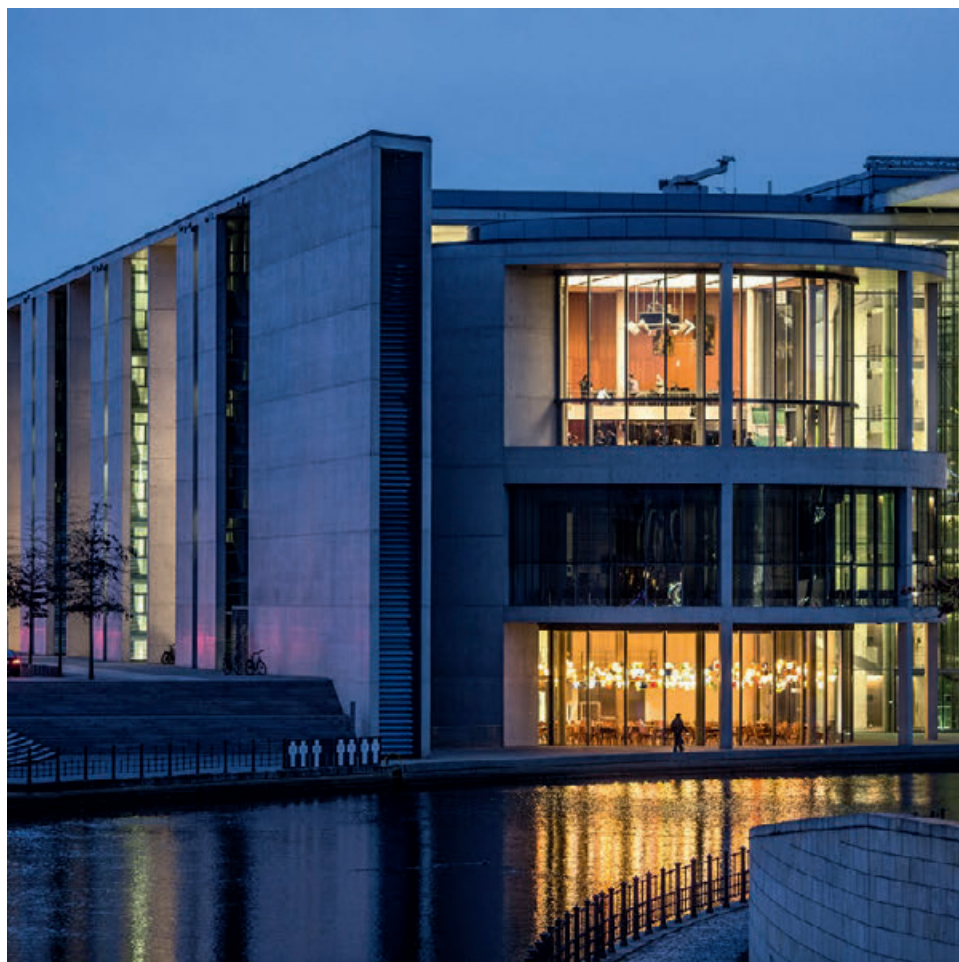
Położenie i wyposażenie pozostałych komisji jest podobne. W zależności od wielkości komisji zmienia się tylko ilość dodatkowych pomieszczeń. Funkcjonalność wszędzie łączy się tu z otwartością – temu służą np. położone na wyższej kondygnacji galerie dla zwiedzających. Dzięki temu, że są one oddzielone od piętra roboczego, obywatele mają możliwość przyszytu się posłom przy pracy nad ustawami bez obaw, że będą im przeszkadzać.

Szczególną pozycję ma Komisja ds. Unii Europejskiej. W jej skład wchodzi 39 posłów Bundestagu i 16 uprawnionych do współpracy z Bundestagem niemieckich deputowanych do Parlamentu Europejskiego. Jest ona nie tylko największą komisją Bundestagu, lecz jako jedyna – podobnie jak zgromadzenie plenarne – jest uprawniona do podejmowania uchwał. Wyjątkowa pozycja tego gremium sprawia, że również jego pomieszczenia w Paul-Löbe-Haus znajdują się w szczególnym miejscu. Jest jedyną komisją, której sala posiedzeń mieści się nie w jednej z

ośmiu cylindrycznych wież, lecz na drugim i trzecim piętrze wielkiej rotundy wschodniej z widokiem na Szprewę. Sala Europy, o powierzchni 261 m², jest znacznie większa niż sale posiedzeń innych komisji. Znajdują się w niej ponadto kabiny dla tłumaczy i pomieszczenia techniczne; doskonałe wyposażenie umożliwia przeprowadzanie tam większych wysłuchań publicznych oraz konferencji międzynarodowych. Dalsze informacje o zadaniach i sposobie pracy komisji można znaleźć na str. 149 i na kolejnych stronach.

Posiedzenie Komisji ds. Unii Europejskiej – największej komisji Bundestagu. Zasiada w niej 39 posłów Bundestagu i 16 niemieckich deputowanych do Parlamentu Europejskiego.

Europa w Berlinie – Również sala posiedzeń dowodzi wyjątkowej pozycji Komisji ds. Unii Europejskiej.

W Paul-Löbe-Haus znajdują się nie tylko biura i sale posiedzeń komisji Bundestagu, część administracji parlamentu, biura obsługi zwiedzających i dział public relations. Gmach mieści również biura posłów dwóch wielkich frakcji parlamentarnych: SPD oraz CDU/CSU. Gremia odpowiedzialne we frakcjach parlamentarnych za kwestie lokalowe uzgodniły sposób rozdzielania pomieszczeń w Paul-Löbe-Haus, Jakob-Kaiser-Haus i w budynkach przy ulicy Unter den

Linden pomiędzy 709 posłów. Starano się przy tym uwzględnić przynależność posłów do grup krajów związkowych. Gmachy nie są ujęte w żadną hierarchię.

W Paul-Löbe-Haus biuro jednego posła składa się z trzech połączonych ze sobą pomieszczeń, mających po 18 m². Zewnętrzne ściany są całkowicie przeszklone oraz wyposażone w osłonę przeciwodblaskową i przeciw-słoneczną. Wykładzina podłogowa utrzymana jest w spokojnym kolorze, za ściankami w czerwonawej okleinie klonowej znajdu-

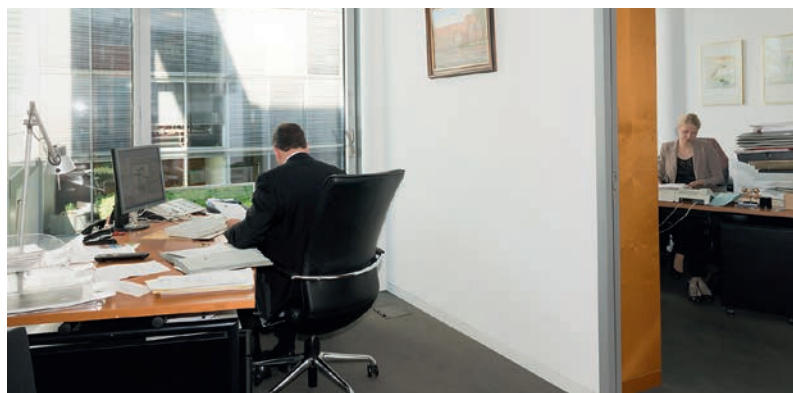
Posłowie

ją się umywalka i wieszak na ubrania. W okleinie klonowej są również biurka i regały. Drzwi wychodzące na korytarz wykonano z matowego szkła. Każdy poseł ma zatem do dyspozycji 54 m², co jednak tylko na pierwszy rzut oka wydaje się dużo. Posłowie nie pracują w biurach przecież sami; zatrudniają oni pracowników naukowych, obsługę sekretariatu, nie rzadko również praktykantów i studentów. Wszystkie te osoby dbają o sprawne funkcjonowanie biura posła.

A pracy w biurach jest zawsze sporo. W ciągu roku jest około 20 tygodni posiedzeń, podczas których posłowie pracują w Berlinie. Posiedzenia frakcji parlamentarnych, sesje plenarne, posiedzenia komisji, spotkania grup roboczych i grup krajów związkowych stanowią większą część pracy parlamentarnej. W czasie jednej kadencji posłowie muszą przeczytać i przekonsultować ponad 12 tys. druków parlamentarnych, włączyć się w różne obszary tematyczne i skonsultować je z innymi parlamentarzystami lub z ekspertami z zewnątrz.

Trzeba też zaplanować i zorganizować oficjalne spotkania poza Bundestagiem, przygotować spotkania prasowe, wizyty gości i rozmowy z przedstawicielami różnych organizacji; a wszystko to odbywa się na zaledwie 54 metrach kwadratowych.

Dalsze informacje o pracy i zadaniach posłów znaleźć można na str. 147 i na kolejnych stronach.

Pięćdziesiąt cztery metry kwadratowe demokracji – każdy poseł ma do dyspozycji trzy nowoczesnie wyposażone pomieszczenia biurowe.

Kontakt ze społeczeństwem jest dla demokratycznego parlamentu czymś oczywistym. Dlatego public relations i obsługa zwiedzających w Bundestagu odgrywają istotną rolę. Biura pracowników odpowiedzialnych za te kwestie mieszczą się w Paul-Löbe-Haus. Dla wykonywania tych zadań przeznaczono ponad 50 pomieszczeń. Każdego roku wiele milionów osób z całego świata zwiedza gmach Reichstagu i inne budynki parlamentu. Biuro obsługi zwiedzających organizuje tury zwiedzania dla grup zainteresowanych parlamentem i polityką w Berlinie oraz umożliwia im zapoznanie się z pracą Bundestagu i ustrojem politycznym w Niemczech. W salach seminaryjnych na parterze Paul-Löbe-Haus odbywają się szkolenia w zakresie zagadnień parlamentarno-

politycznych oraz dyskusje pomiędzy posłami a zwiedzającymi pochodzącymi z danego okręgu wyborczego.

Dział public relations Bundestagu przekazuje informacje poprzez broszury, DVD i wystawy – na przykład na temat pracy posłów podczas sesji plenarnych, w komisjach i okręgach wyborczych oraz na temat tego, jak powstają ustawy. Zainteresowani mogą też uzyskać informacje o historii Bundestagu, jak również architektury i sztuce w dzielnicy parlamentarnej. Wiele materiałów informacyjnych jest dostępnych w tłumaczeniu na różne języki. Bundestag informuje o swojej pracy również przy pomocy specjalnego pojazdu – *infomobilu*, wystawy objazdowej oraz w ramach targów odbywających się w całym kraju.

Biuro obsługi zwiedzających i dział public relations

Grupa zwiedzających w Paul-Löbe-Haus; dzielnica parlamentarna każdego roku przyciąga wiele milionów ludzi.

Paul-Löbe-Haus jest częścią koncepcji „parlamentu krótkich odległości”. Szerokim podziemnym tunelem dla pieszych przechodzi się z budynku komisji parlamentarnych bezpośrednio do gmachu Reichstagu. Dwupoziomową kładką nad Szprewą szybko można dostać się do biblioteki Bundestagu i do archiwum parlamentu w Marie-Elisabeth-Lüders-

Haus. Dolny poziom kładki dostępny jest dla ogółu; górnym, położonym na wysokości szóstego piętra, posłowie i pracownicy Bundestagu przechodzą z budynku do budynku. Ten architektoniczny „skok przez Szprewę” łączy obydwie części podzielonego niegdyś Berlina nie tylko symbolicznie, lecz dosłownie.

Skok przez Szprewę

Patron gmachu Paul-Löbe-Haus

W 1919 r. socjaldemokrata Paul Löbe (1875–1967) zostaje członkiem Zgromadzenia Narodowego Republiki Weimarskiej, a rok później postem do Niemieckiego Reichstagu i Przewodniczącym Reichstagu. Z tego stanowiska wypiera go w 1932 r. narodowy socjalista Hermann Göring. Löbe, redaktor centralnego organu SPD – gazety „Vorwärts”, zostaje osadzony na sześć miesięcy w areszcie pod zarzutem defraudacji funduszy partyjnych. Później nawiązuje on kontakt z grupą ruchu oporu skupioną wokół Carla Friedricha Goerdelera. Po zamachu na Hitlera 20 lipca 1944 r. Löbe zostaje ponownie zatrzymany. Tuż po zakończeniu wojny Löbe wznowia działalność w SPD i pracę jako redaktor, a w latach 1948-49, jako członek Rady Parlamentarnej, Löbe wnosi decydujący wkład w prace nad konstytucją (ustawą zasadniczą). W 1949 r. Löbe jako Przewodniczący-Senior otwiera inauguracyjne posiedzenie pierwszego Niemieckiego Bundestagu. W 1954 r. zostaje wybrany przewodniczącym gremium „Niepodzielne Niemcy” i do końca życia pozostaje jego honorowym przewodniczącym.

Trzymając rękę na dzwonku, Przewodniczący Reichstagu Paul Löbe 6 grudnia 1930 r. czuwa nad porządkiem w trakcie posiedzenia Reichstagu.

W Paul-Löbe-Haus, siedzibie komisji parlamentarnych, również ze spotkania sztuki z polityką powstaje udany mariaż.

Spotkania sztuki z polityką

Zbliżając się do Paul-Löbe-Haus od strony Urzędu Kanclerza Federalnego, za jednolitą szklaną fasadą dostrzegą się w obrębie schodów cztery wielkoformatowe aluminiowe panele w kształcie rombów. Są to „Berlin Panels” – dzieło amerykańskiego artysty Ellswortha Kelly’ego (str. 63). Kolory paneli – niebieski, czarny, czerwony i zielony – oraz ich asymetryczne rozmieszczenie wywołują efekt niemalże tanecznej beztroski. Przerwywając jednolitość szklanej powierzchni, stanowią swego rodzaju przeciwważę w stosunku do surowej struktury fasady.

Taneczny rytm paneli podejmuje wewnątrz budynku neonowe taśmy zawieszane pod sklepieniem

atrium – instalacja francuskiego artysty François Morelleta (str. 76).

Taśma świecąca na czerwono naciągnięta jest na sztywno, żółta, zielona i niebieska – zwisają luźno. Swym radośnie-tanecznym rytmem przeciwstawiają się surowemu charakterowi pomieszczenia; efekt ten przypomina oddziaływanie kolorowych aluminiowych paneli na zachodniej fasadzie.

Wzdłuż atrium przebiega w posadzce instalacja amerykańskiego artysty Josepha Kosutha. Metalowe litery, niczym drogocenne intarsje osadzone są w kamiennych płytach, tworząc dwa zdania. Po jednej stronie widnieje cytat Tomasza Manna, po przeciwległej – cytat Ricarda Huch.

„Czymże tedy jest życie?

Jest ciepłem, wytworem ciepłym czego, co utrzymuje formę, choć samo jej nie ma, jest gorączką materii towarzyszącą procesowi bezustannego rozkładu i odradzania się drobin białka, tak skomplikowanych i tak kunstownie skonstruowanych, że aż nietrwałych i nie dających się utrzymać. Jest istnieniem tego, co właściwie nie może istnieć, co w słodkiej męce chwieje się tylko między bytem a niebytem podczas zawikłanego i gorączkowego procesu rozpadu i wiecznego stawania się. Nie jest materialne i nie jest z ducha. Jest czymś pośrednim – T. M.”

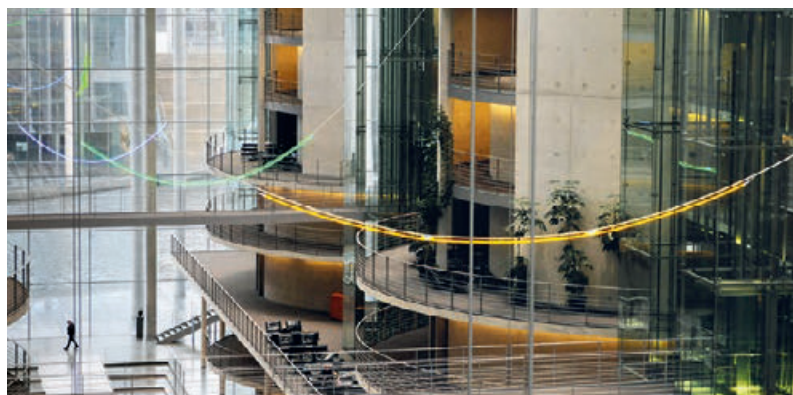
Tomasz Mann „Czarodziejska Góra”, powieść (1924 r.)

„Bo czymże jest życie? Jak krople deszczu, spadające z nieba na ziemię, przemierzamy wyznaczony nam czas, pędzeni tu, to tam wichrem losu. Wiatr i los mają swe niezmiennie prawa, według których się poruszają, ale cóż o tym wie kropla, którą przed sobą miotają? Unosi się szumiąc wraz z innymi w przestworzach, dopóki nie wsiąknie w piasek. Niebo jednakże zbiera je wszystkie z powrotem do siebie i rozlewa je znowu, i zbiera, i rozlewa znowu, wciąż te same, a przecież inne.” Ricarda Huch „Wspomnienia Ludolfa Ursleu juniora”, powieść (1893 r.) Instalacja Josepha Kosutha zachęca wszystkich, którzy w pośpiechu codziennej pracy politycznej przemierzają atrium, do zastanawiania się ciągle

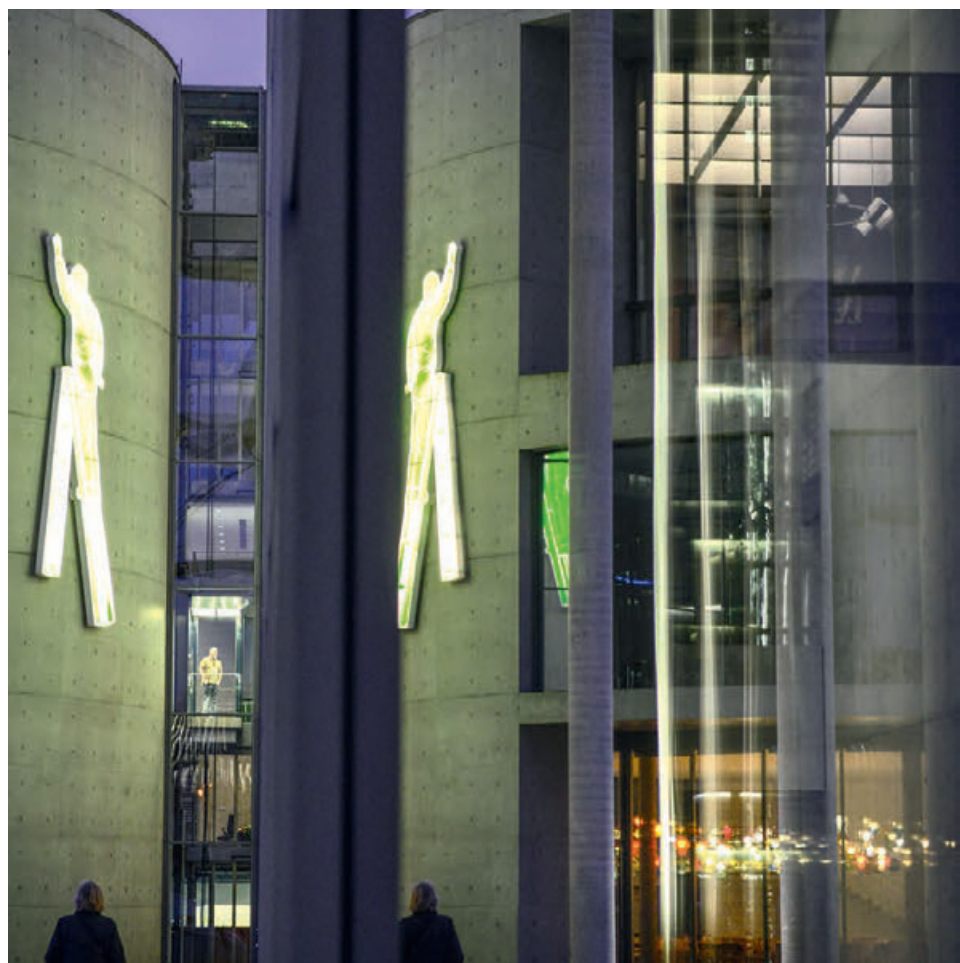
na nowo nad sensem życia, nie udzielając jednakże gotowej odpowiedzi. Dwie świecące na zielono dziesięciometrowe instalacje lipskiego artysty Neo Raucha nadają szczególnego charakteru wschodniej elewacji budynku. Instalacje otoczone są tajemniczą aurą typową dla obrazów artysty. Dwaj mężczyźni stojący na drabinach w niewiele różniących się od siebie pozycjach, zdają się machać ręką albo sięgać po coś w górę. Te symboliczne gesty można zinterpretować jako aluzję do kultury demokratycznej wspólnoty, do gestów człowieka wygłaszającego mowę, bądź dążącego do wyższych celów.

Dziedzińce gmachu Paul-Löbe-Haus ulokowano przed wieżami-rotundami; osoby spacerujące na zewnątrz mogą do nich zaglądać. Na niektórych dziedzińcach znajdują się geometrycznie przycięte żywopłoty zaprojektowane przez architekta; na innych w architekturę żywopłotów wkomponowano prace wykonane przez artystów w ramach konkursów.

Po północnej stronie budynku, powyżej dziedzińca Jörg Herold zainstalował lustro, które kieruje na dziedziniec promień słońca. W ciągu dnia promień przesuwają się po kilku kamiennych płytach wpuszczonych w ziemię – na oświetlenie wszystkich płyt potrzeba jest całego roku. Na każdej płycie

François Morellet
Haute et basse
tension
1998–2001 r.
Atrium

Neo Rauch
Mężczyzna
na drabinie
2001 r.
Elewacja
wschodnia

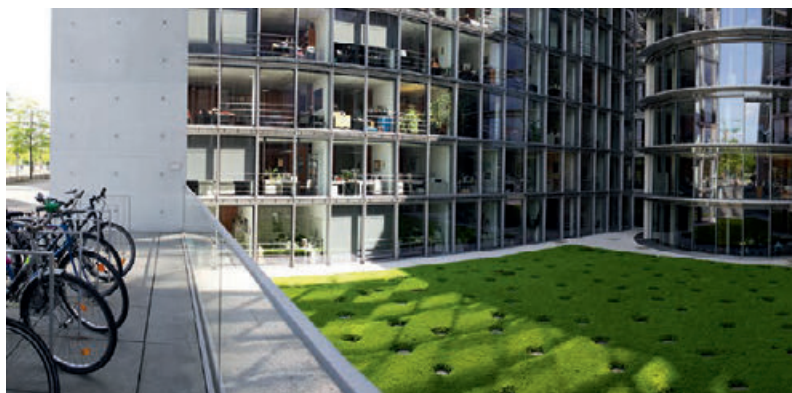

widnieje jakaś data z niemieckiej historii. Obok ważnych i znanych dat, również mniej znane daty – wszystkie razem tworzą fascynujący zarys historii Niemiec.

Na sąsiednim dziedzińcu Franka Hörschemeyer stworzyła obiekt przestrzenny w formie labiryntu. Artystka wykorzystała żółte i czerwone formy, jakich używa się do nadawania kształtu mieszance betonowej. W labiryncie istnieją drogi prowadzące na zewnątrz oraz pomieszczenia, które można przemierzać. Ale są w nim też ślepe uliczki i zamknięte pomieszczenia. Kraty nawiązują do wcześniejszej i aktualnej

zabudowy tego miejsca – do zarysu części muru berlińskiego znajdującego się kiedyś po wschodniej stronie, do zabudowań i klatek dla psów oddziałów granicznych NRD oraz części zarysu budynku Paul-Löbe-Haus. Zarysy nie są jednak rozmieszczone obok siebie, lecz łączą się, zachodzą na siebie. W ten sposób, symbolicznie nakładają się na siebie przeszłość i teraźniejszość; polityczny rozwój miejsca staje się uchwytny i zrozumiały. Ponadto labirynt jako forma artystyczna nasuwa pytanie o prawidłowość wybranej drogi – w kontekście polityki dostrzec tu można zarówno impuls o charakterze zabawowym, jak i poważny, nakłaniający do refleksji.

Artystyczny duet Twin Gabriel (Else Gabriel i Ulf Wrede) ludycznie ujmuje aranżację popiersi. Artysty zaprojektowali z teflonu dwa okrągłe profile: poety Johanna Wolfganga Goethego („Niemiec nr 1”) i – owczarka niemieckiego („Niemiec nr 2”). Wyrazisty profil poety i profil psa stają się rozpoznawalne dopiero podczas gry cieni. Niczym eleganckie barokowe rzeźby, profile dowcipnie wkomponowane są w aranżację żywopłotów, ironicznie odnosząc się zarówno do mieszczańskiej tradycji czczenia bohaterów w monumentach, jak i do odwiecznej skłonności Niemców do upewniania się o własnej wartości.

Jörg Herold
Wstęga światła
z linią zmiany
daty
2001 r.
Północny
dziedziniec

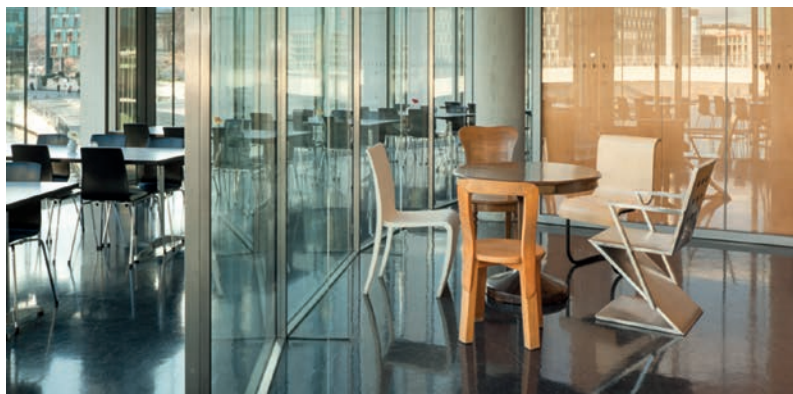

Franka Hörschemeyer
Zwiąźle rzędem
zwarcie
1998 r. /2001 r.
Północny dziedziniec

Artysta z Lipska Till Exit podejmuje inny temat – zastanawia się, co sprawia, że coś staje się rzeźbą. W poszukiwaniu odpowiedzi artysta stworzył cztery sześciany z pleksiglasu i oświetlił je od wewnątrz. Elementy struktury wewnętrznej, tekstury powierzchni i półprzezroczysty charakter sześcianów wywołują różnorodne efekty, całkowicie odmienne w ciągu dnia i nocy. Artyści podjęli się również wystroju wnętrza restauracji w Paul-Löbe-Haus. Kubański artysta Jorge Pardo nawiązując do idei syntezy sztuk, roz-

wiesił na suficie restauracji dla posłów kolorowe kryształowe lampy i urządził wnętrze przy pomocy specjalnie zaprojektowanych mebli. Restaurację dla zwiedzających zaprojektował Tobias Rehberger. Zlecając rzemieślnikom wywodzącym się z różnych kultur wykonanie mebli według sporządzonych przez siebie szkiców, przedstawiających klasyczne meble znanych projektantów, artyście udało się powiązać ze sobą różne kultury. Z kolei brytyjska artystka Angela Bulloch w asocjacyjnej instalacji stworzyła relację pomiędzy posłami a zwiedzającymi. Kto siada na jednej z ław przed salą Komisji do Spraw Europejskich, powoduje włączenie kolorowych lamp

na piętrze położonym poniżej, na którym mieści się restauracja dla zwiedzających. Osoby siedzące na ławach w strefie „Seats of Power” nie widzą przy tym, co dzieje się w strefie „Spheres of Influence” znajdującej się pod nimi i odwrotnie. Ponadto w Paul-Löbe-Haus podziwiać można instalacje lub zakupione prace 30 innych artystów. Budynek będący miejscem intensywnej pracy komisji Bundestagu, dzięki zaangażowaniu Rady Kultury stał się zatem też miejscem spotkania sztuki z polityką.

Tobias
Rehberger
Bez tytułu
(worldwide)
2002 r.
Restauracja dla
zwiedzających

Jorge Pardo
Bez tytułu
(restaurant)
2002 r.
Restauracja dla
posłów

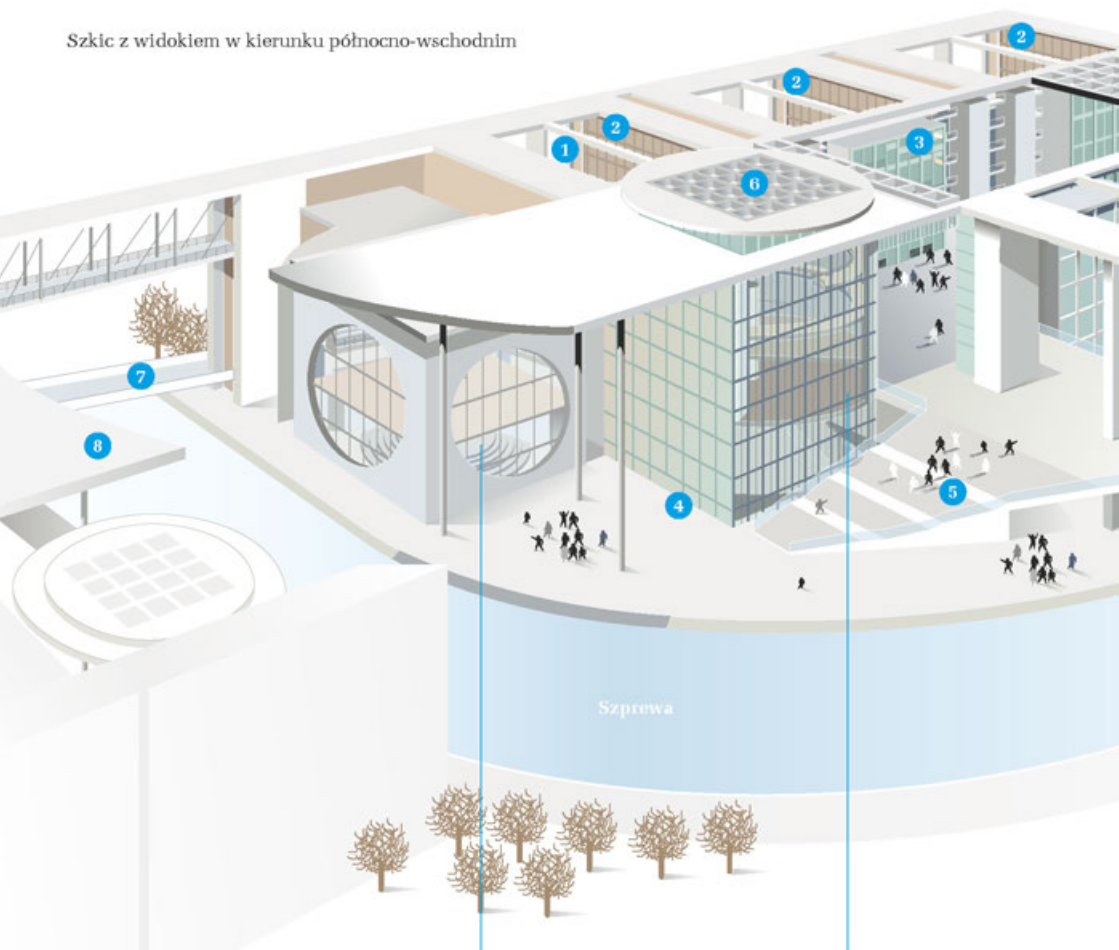

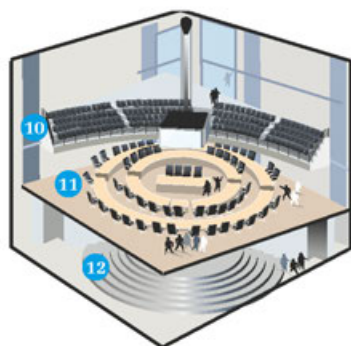
Gmach Marie-Elisabeth-Lüders-Haus

Szkic z widokiem w kierunku północno-wschodnim

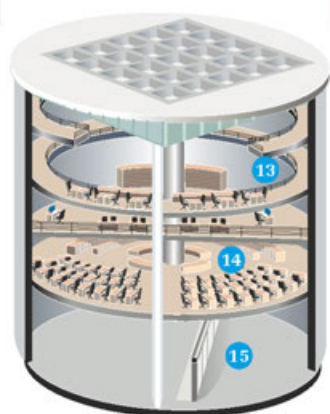

- 10 Trybuna dla publiczności
- 11 Sala wysłuchań publicznych
- 12 Foyer przeznaczone do organizacji imprez
- 13 Platforma dla zwiedzających
- 14 Biblioteka: wypożyczalnia, katalog użytkownika, stacje robocze, miejsca w czytelni
- 15 Miejsce pamięci muru berlińskiego

sala posiedzeń

rotunda biblioteki

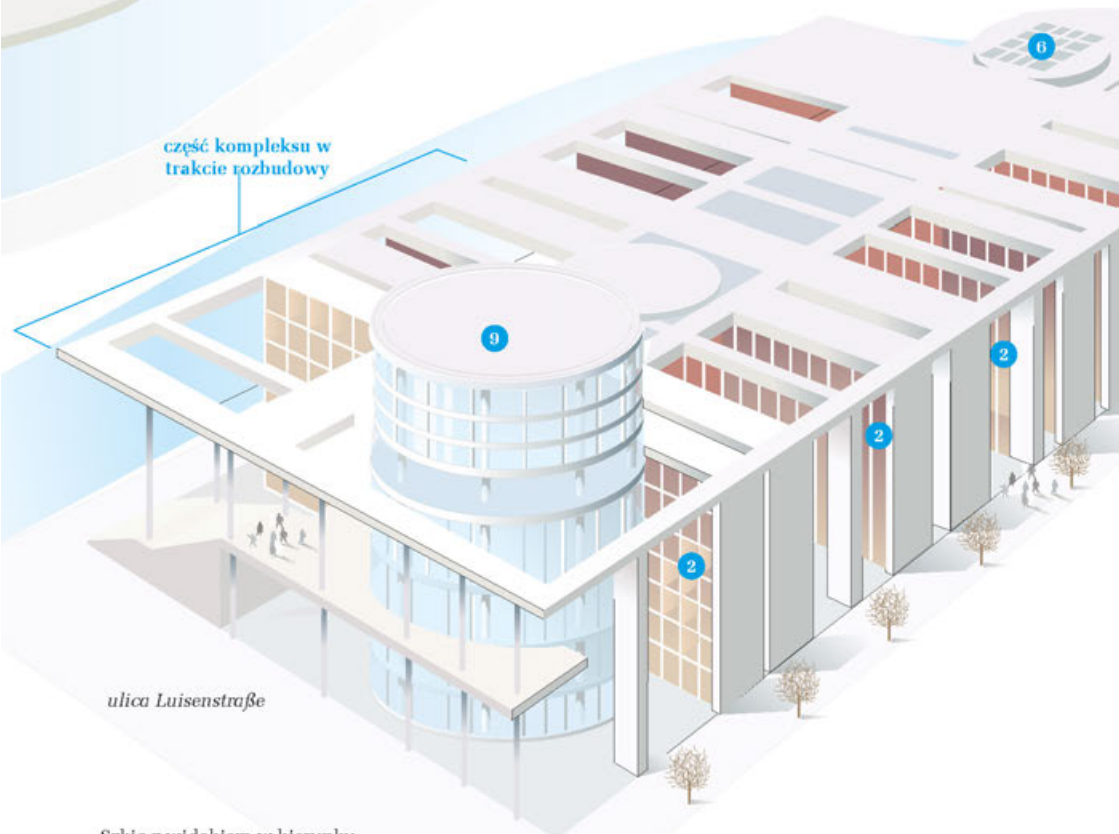
ulica Luisenstraße (i część kompleksu w trakcie rozbudowy)

Marie-Elisabeth-Lüders-Haus

- 1 Wejście
- 2 Biura
- 3 Hall główny
- 4 Wejście do pomieszczenia, w którym znajduje się miejsce pamięci muru berlińskiego
- 5 Schody zewnętrzne
- 6 Rotunda biblioteki
- 7 Kładka dostępna dla ogółu
- 8 Gmach Paul-Löbe Haus
- 9 Wieża

część kompleksu w trakcie rozbudowy

ulica Luisenstraße

Szkic z widokiem w kierunku południowo-zachodnim

Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, mieszczący ogromną bibliotekę, archiwum i dział dokumentacji prasowej, pełni funkcję centrum informacji i usług parlamentarnych Bundestagu. Budynek stanowi urbanistyczne a zarazem funkcjonalne uzupełnienie gmachu Paul-Löbe-Haus i jest równocześnie ostatnim elementem „Wstęgi Federacji”.

Dom wiedzy

Od momentu podjęcia decyzji o przyszłym urbanistycznym kształcie Łuku Szprewy, do ukończenia realizacji przedsięwzięcia upłynęło ponad dziesięć lat. Projekt Axela Schultesa i Charlotte Frank, wyróżniony przez jury spośród 835 prac wiosną 1993 r., zrealizowano równocześnie z zaprojektowanym przez Stephana Braunfelsa gmachem Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, położonym na wschodnim brzegu Szprewy w byłej wschodniej części miasta. Kładki łączące Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus stanowią spoiwo pomiędzy wschodem i zachodem. Architekt Stephan Braunfels nazywa je „skokiem przez Szprewę”.

Charakter otwarty cechuje również „dom wiedzy”.

Zachodnia strona Placu Szprewy (Spreeplatz) – w formie długich schodów schodzących lekkim łukiem ku Szprewie – koresponduje z zewnętrznymi, rozszerzającymi się ku górze schodami po stronie gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Z Placu Szprewy roztacza się też najpiękniejszy widok na przeszkloną bibliotekę w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus i na ogromny okrągły otwór w betonowej elewacji, za którą znajduje się sala posiedzeń przeznaczona do wysłuchań publicznych.

W Marie-Elisabeth-Lüders-Haus mieści się aktualnie około 600 biur. Położone one są w tzw. grzebieniach budynku, z których dwa – z powodu stojących pierwotnie po zachodniej stronie ulicy Luisenstraße

domów z wielkiej płyty – zrealizowano jedynie w połowie. W 2010 roku rozpoczęto jednakże rozbudowę Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Pośrodku skrzydła wschodniego powstała wieża o wysokości 36 metrów. W nowej części gmachu będzie się znajdowało ponad 300 nowych biur oraz reprezentacyjny hall wejściowy, a od strony Szprewy – bistro z licznymi miejscami wewnątrz i na zewnątrz. Bistro i budynek będą dostępne dla ogółu. W hallu mogącym pomieścić około 1,2 tys. osób mają się też odbywać imprezy publiczne.

Projektując obydwa budynki parlamentu – Marie-Elisabeth-Lüders-Haus po wschodniej i Paul-Löbe-Haus po zachodniej stronie Szprewy – architekt Stephan Braunfels nie zamierzał konkurować z wilhelmińskim stylem fasady gmachu Reichstagu, lecz świadomie zrezygnował ze wszelkich ornamentów.

Połączone kładkami dla pieszych budynki rzucają się w oczy przede wszystkim dzięki swym niezwykle lekkim, śmiało wysuniętym konstrukcjom dachów. Przejrzyste kasetonowe sufity wewnątrz budynków stwarzają wrażenie lekkości; gra światła i cieni sprawia, że struktura lanego betonu ścian i kolumn przybiera zmienne formy.

Architektura

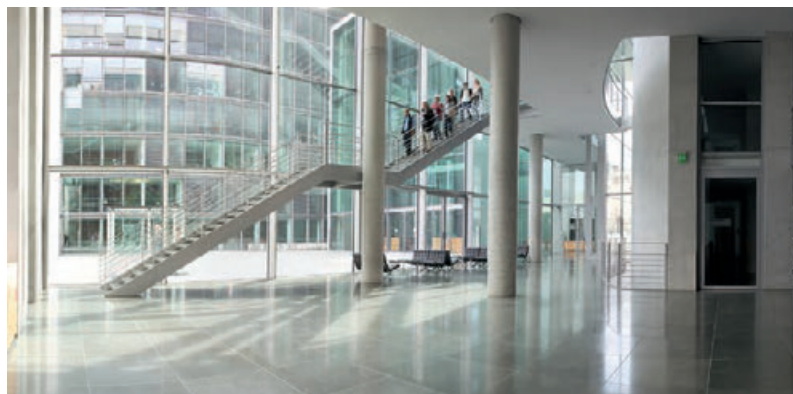
W Marie-Elisabeth-Lüders-Haus architekt zastosował – podobnie jak w Paul-Löbe-Haus – regularną strukturę grzebieniową z zewnętrznymi dziedzińcami. Przejrzysta szklana fasada po wschodniej i zachodniej stronie gmachu oraz przeszklone elewacje dziedzińców wyraźnie kontrastują z surowymi połączeniami betonu architektonicznego. Z okapem umieszczonym na wysokości około 23 metrów

również i ta należąca do Bundestagu budowla harmonijnie wkomponowuje się w architektoniczną strukturę miasta.

Wnętrze budynku wypełnione jest światłem wpadającym przez kasetonowe sklepienie, przez co klarowna architektura hallu głównego wydaje się nieustannie przybierać nowe formy.

Prostokątny hall główny usytuowany jest dokładnie pośrodku budynku i tworzy oś wschód-zachód; jest on przedzielony poprzez zawieszoną wysoko długą metalową szynę, na

której zainstalowano głośniki. Z galerii obiegającej hall widać całe pomieszczenie. Ogromne wrażenie wywołuje za każdym razem rotunda biblioteki – serce budynku. Okrągłą czytelnię otaczają cztery wieże mieszczące serwis informacji naukowej; archiwa i katalogi. Wieże zbudowane na planie kwadratu nie sięgają pod sam strop. Dzięki powstałej w ten sposób szczelinie światło dzienne wpada do wnętrza, nadając mu przyjemną atmosferę.

Hall główny – gra światła dziennego z przejrzystymi formami architektonicznymi

W rotundzie, przez której dwie ogromne przeszklone elewacje widać Szprewę i gmach Reichstagu, poniżej piętra z centrum informacji ustawiono segment muru berlińskiego, tzw. muru wewnętrznego. Poza tym pomieszczenie jest puste. Fragment muru upamiętnia historię miejsca, w którym tu, nad Szprewą, po podziale Niemiec i miasta Berlina przebiegał mur berliński. Ponad tym miejscem pamięci wznosi się pięć kondygnacji. Na jednej z nich mieści się centrum informacji i czytelnia.

Książki przesyłane są z magazynów znajdujących się w głębi budynku przy pomocy przemyślanego systemu transportu. Imponujące wrażenie wywołuje również duża kwadratowa sala wystęchań publicznych. Sala, która przeznaczona jest głównie na cele prac komisji śledczych, podzielona jest na dwa trzykondygnacyjne obszary. Widać z niej Paul-Löbe-Haus po drugiej stronie Szprewy, gmach Reichstagu oraz dwupoziomą kładkę dla pieszych łączącą Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Kładka jest również symbolem zjednoczenia podzielonego niegdyś miasta.

Pod pomieszczeniem o powierzchni 290 m² znajdują się imponujące schody Bramantego (str. 102), nazwane imieniem pierwszego architekta okresu późnego renesansu, który w 1503 r. został także głównym architektem nowej Bazyliki św. Piotra w Rzymie. Również i inne schody w budynku przyciągają uwagę swoimi lekkościami i równocześnie różnorodnymi formami, jak np. schody w kształcie wielkiego leja znajdujące się przy rotundzie, czy też „Drabina Jakuba”, którą wchodzi się na galerię okrążającą hall.

Skok przez Szprewę – dwie kładki dla pieszych łączą gmachy: Paul-Löbe-Haus i Marie-Elisabeth-Lüders-Haus.

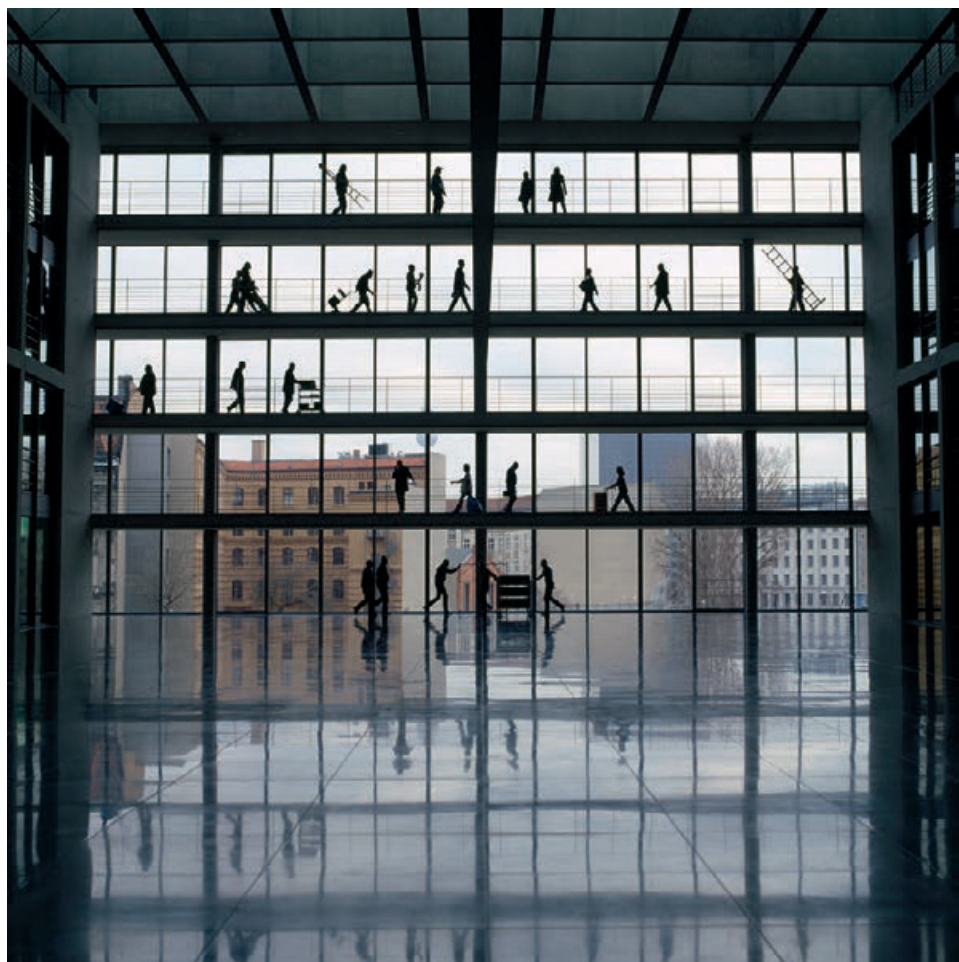
Serce budynku
– rotunda bi-
blioteki dzieli
się na pięć kon-
dygnacji.

Nazwany imieniem liberalnej polityk Marie Elisabeth Lüders (zob. str. 99) gmach, wysokości 23 metrów, przechowuje „zaskarżone pamięci” parlamentu. Budynek można również określić jako „dom wiedzy“, gdyż mieści on centrum dokumentacji prasowej, bibliotekę, archiwum i dokumentację parlamentu oraz część serwisu naukowego. Działy te po raz pierwszy od ich utworzenia znalazły się pod jednym dachem.

Sala wysłuchań publicznych z mieszczącą się w niej galerią służy przede wszystkim do prowadzenia prac komisji. Poza tym w gmachu znajdują się biura i sale konferencyjne, serwis kurierski i biuro organizujące oficjalne podróże posłów i pracowników Bundestagu. Również poczta, kolej oraz biuro podróży mają tu swoje filie.

Usługi na krótkich odległościach

Krótkie odległości – budynek mieści centrum obsługi parlamentu; widok na hall główny, za którym powstaje dalsza część budynku.

Z parlamentu krótkich odległości korzystają również pracownicy centrum dokumentacji prasowej, którzy codziennie rano zestawiają poranne informacje na wszystkie tematy polityczne w elektroniczną teczkę prasową i rozsyłają ją przez intranet Bundestagu.

W istniejącym od 1999 r. elektronicznym archiwum prasowym, codziennie rejestruje się do 600 artykułów prasowych z około 50 gazet, magazynów i biuletynów prasowych z Niemiec i z zagranicy. Artykuły zostają opatrzone hasłami i przygotowane do kwerendy w intranecie.

Tradycyjne archiwum prasowe, tzw. stare archiwum, udostępnia na papierze ok. 23 mln wycinków prasowych z lat 1949–1999. Centrum dokumentacji prasowej zawiera ponadto historyczny zbiór gazet liczący ok. 4,7 tys. tomów i jeden z największych zbiorów karykatur w Niemczech. Dział informacji i kwerendy w centrum dokumentacji prasowej opracowuje zlecenia dotyczące dokumentacji i kwerendy dla posłów, gremiów parlamentarnych i pracowników administracji Bundestagu. Ponadto sporządza dossier na podstawie materiałów pochodzących z tradycyjnego i z elektronicznego archiwum. W czytelni działu informacji użytkownicy mają dostęp do ok. 140 aktualnych publikacji niemieckich i zagranicznych.

Skumulowana wiedza

„Zasoby pamięci”
parlamentu –
Marie-Elisabeth-
Lüders-Haus jest
skarbnią wiedzy
Bundestagu.

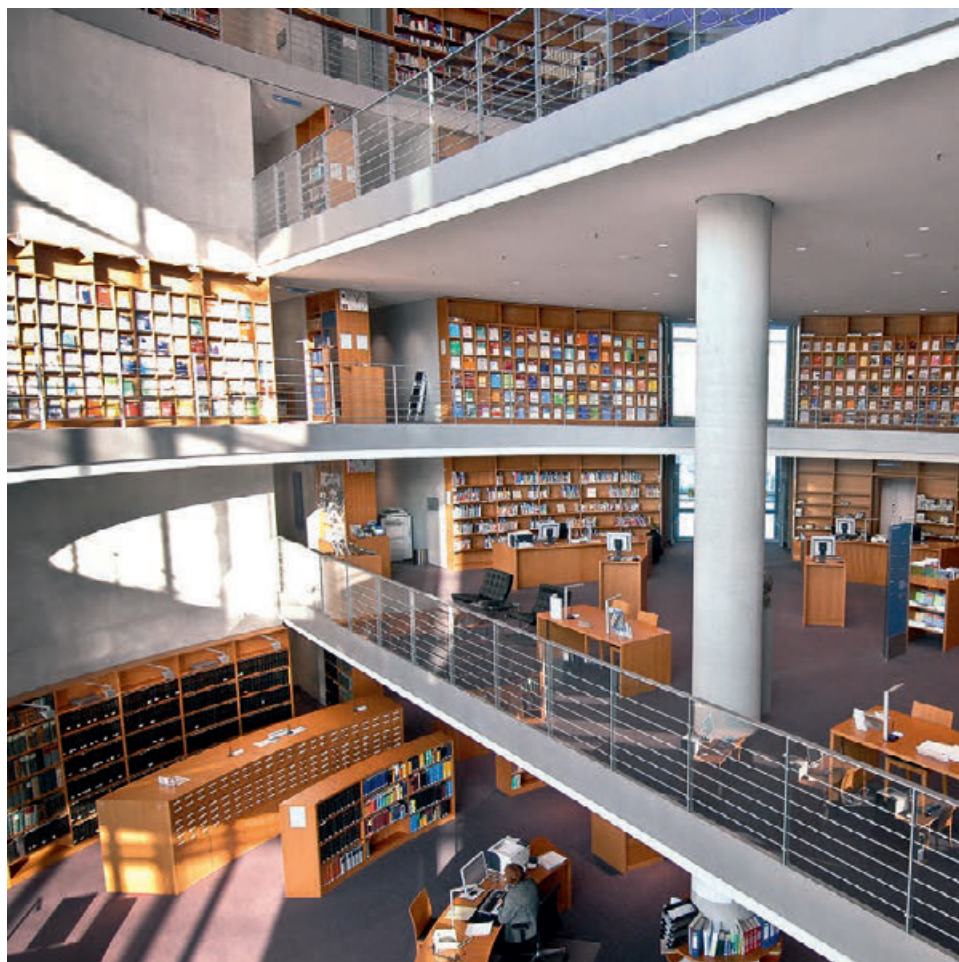
Biblioteka Bundestagu jest jedną z największych bibliotek parlamentarnych na świecie. Jej zbiory obejmują znacznie ponad 1,5 mln tomów i mediów, ponad 8 tys. bieżących periodyków, dokumentacji specjalnych materiałów parlamentarnych i publikacji urzędowych. Ponadto udostępnia użytkownikom liczne publikacje elektroniczne, w tym ponad tysiąc tytułów czasopism.

Gdy utworzono bibliotekę w 1949 r., jej zasoby obejmowały tysiąc książek. Obecnie zbiory powiększają się corocznie o ok. 15 tys. nowych tomów. W Bonn księgozbiór znajdował się w ośmiu różnych budynkach. W Marie-Elisabeth-Lüders-Haus cały zasób wiedzy jest

skoncentrowany w jednym miejscu. Sercem tego duchowego majątku jest rotunda biblioteki podzielona na pięć poziomów, w tym piętro informacji i kwerendy, czytelnię oraz galerię. Rotunda mieści 22 tys. tomów. Na kondygnacjach podziemnych budynku znajdują się magazyny.

W długich szafkach, lekko wygiętych w półkola znajduje się katalog z fiszkami, na których zarejestrowano księgozbiór do 1986 r. Poza katalogowaniem, archiwizowaniem i pielęgnacją zbiorów, pracownicy biblioteki wykonują na rzecz parlamentu szeroko rozumiane usługi informacyjne oraz dokonują kwerend tematycznych i wyszukiwania źródeł.

Biblioteka

Udana koncepcja – rotunda biblioteki mieści 22 tys. tomów.

Nieocenioną wartość posiadają również zbiory archiwum parlamentu oraz rejestr rzeczowy i rejestr osób, bez których nie sposób byłoby dotrzeć do wszystkich publikacji fachowych. Obydwa katalogi zawierają ogromną ilość źródeł na temat historii Bundestagu i Republiki Federalnej Niemiec. Do dyspozycji użytkowników dostępne są wszystkie uchwalone i nieuchwalone ustawy, ekspertyzy, opinie, decyzje Federalnego Trybunału

Konstytucyjnego, całość pism Bundestagu, jego komisji i gremiów, archiwum dźwiękowe i zdjęciowe, materiały dotyczące kampanii wyborczych i wszystkie zapisy stenograficzne. Precyzyjne rejestry umożliwiają przeprowadzanie kwerend nawet według nietypowych kryteriów. Wszystkie dane są zapisane elektronicznie i można je pobierać online.

Źródła historyczne

Patronka gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus

Liberalna polityk Marie-Elisabeth Lüders (1878–1966) uchodzi za jedną z najwybitniejszych przedstawicielek polityki społecznej i jedną z najważniejszych przedstawicielek ruchu kobiet w Niemczech. Jako pierwsza kobieta w Niemczech uzyskała w roku 1912 tytuł doktora w zakresie ekonomii politycznej, do roku 1918 piastowała wiele czołowych funkcji w ruchu społecznym i ruchu kobiet. W 1919 roku została członkiem Konstytucyjnego Zgromadzenia Narodowego. W latach 1920–21 oraz od 1924 do 1930 roku była posłanką do Reichstagu. W roku 1933 naziści wydali wobec niej zakaz wykonywania zawodu i publikowania; w 1937 roku przez cztery miesiące przebywała w areszcie w odosobnieniu. W latach 1953–1961 była posłanką do Niemieckiego Bundestagu z ramienia Partii Wolnych Liberalistów, FDP. W 1953 oraz w 1957 roku jako Przewodnicząca-Senior otwierała inauguracyjne posiedzenia kolejnych kadencji Bundestagu.

Przewodnicząca-Senior Marie-Elisabeth Lüders w dniu 6 października 1953 r. otwiera inauguracyjne posiedzenie Niemieckiego Bundestagu II kadencji.

W Marie-Elisabeth-Lüders-Haus tam, gdzie gromadzone są zasoby wiedzy parlamentu – sztuka, wiedza i polityka podejmują ze sobą dialog.

Tam, gdzie sztuka łączy się z wiedzą

Już z zewnątrz, przez szklaną elewację rotundy biblioteki widać świecąca na niebiesko neonową instalację włoskiego artysty Maurizio Nannucciego zatytułowaną „Niebieski pierścień”. Niebieska neonowa wstęga o długości 80 m okrąży pod sklepieniem rotundę czytelnicy. Nannucci, zainspirowany tekstem Hanny Arendt, poprzez połączenie dwóch zdań wskazuje na napięcie istniejące pomiędzy prawami podstawowymi – wolnością a równością: „Wolność jest wyobrażalna jako możliwość działania wśród równych/równość jest wyobrażalna jako możliwość działania na rzecz wolności/”. Tymi zdaniami artysta opisuje dwie możliwości działania w państwach o ustroju demokratycznym i

napięcie wynikające z tego w demokracji, a mianowicie kwestię odpowiedniego wyważenia relacji pomiędzy wolnością a równością.

Biblioteka jest odpowiednim miejscem na rozważanie tego typu kwestii, miejscem, w którym gromadzi i doświadcza się wiedzy o naszej kulturze – jako zobowiązanie do tego, aby ją ochraniać i pomnażać. Myślenie jako potencjał i wyzwanie oraz niemożność znalezienia ostatecznej odpowiedzi na pytania dotyczące wolności i równości – te przemyślenia obrazują zdania umieszczone na okryciu, w których stykają się odpowiednio słowa „wolności/wolność” i „równych/równość”. Nannucci stworzył tekst inspirujący do zastanowienia się nad możliwościami kształtowania politycznego dzia-

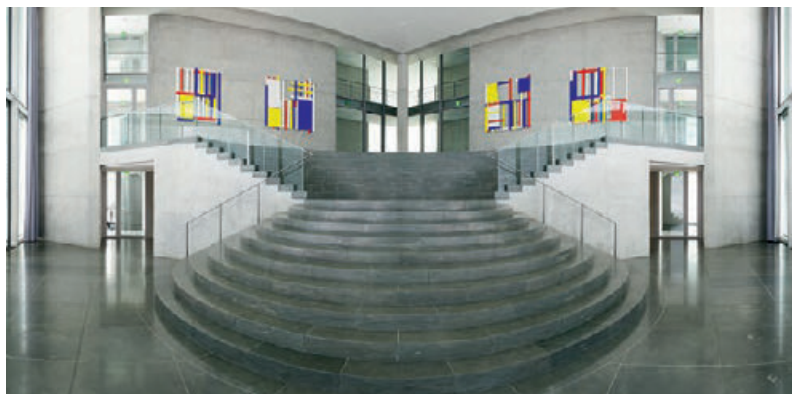
łania. Tekst odnosi się również do cytatów Tomasa Manna i Ricarda Hucha, które amerykański artysta Joseph Kosuth wkomponował w posadzkę atrium w Paul-Löbe-Haus (str. 75–76). Stanowi on też nawiązanie do kolumny z wyświetlaczem cyfrowym w północnym hallu wejściowym Reichstagu, na której prezentowane są teksty mów wygłoszonych przez posłów (str. 34–35) – oraz do tekstu ustawy zasadniczej na szklanych taflach Daniego Karavana stojących nieopodal, obok gmachu Jakob-Kaiser-Haus, przy promenadzie wzdłuż przeciwległego brzegu Szprewy (str. 126–127).

W taki oto sposób ustawa zasadnicza, przemówienia posłów, fragmenty tekstów z literatury niemieckiej i polityczna refleksja Nannucciego łączą się w jeden wielki intelektualny apel o rozważę, skierowany do obecnych we wszystkich budynkach parlamentu – po jednej i po drugiej stronie Szprewy.

Z rotundy biblioteki przechodzi się do centralnego hallu w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Francuski artysta François Morellet umieścił tu swoją instalację złożoną z czarnych i białych neonowych taśm zawieszonych na krzyż, swoistym rytmem korespondującą z jego dziełem „Haute et basse tension” (str. 75/76) znajdującym się w atrium gmachu Paul-Löbe-Haus.

Z kolei monachijska artystka Julia Mangold przy pomocy prostych, ascetycznych form tworzy relację między wnętrzem budynku a jego stroną zewnętrzną. Umieszczony w hallu wielkoformatowy czarny prostokąt stanowi prostą formę geometryczną, wkomponowaną w proporcje architektury. Jako forma wypukła dopasowany jest do zaokrąglenia ściany rotundy, na zewnątrz której się znajduje. Kolejny czarny prostokąt umieszczono na filarze nośnym na zewnątrz budynku, jako zagłębienie w elewacji u góry schodów zewnętrznych. Artystka zreżymuje wykorzystuje idee geometryzujących form, stosowanych przez architekta Stephana Braunfelsa, przekształcając je we własną koncepcję, polegającą na współ-

graniu formy wypukłej i wklęsłej oraz czworokątnej i zaokrąglonej. Kolejnym dziełem sztuki o symbolicznej wymowie jest rzeźba Marino Mariniego „Miracolo – L'idea di un'immagine”, przedstawiająca jeźdźca na koniu, usytuowana na schodach zewnętrznych nad brzegiem Szprewy. Stający dęba koń i grożący jeźdźcowi upadek symbolizują ostatni bunt wobec postępującego odarcia z człowieczeństwa typowego dla współczesnych czasów i są widocznym przykładem niezłomności człowieka.

Imi (Klaus Wolf) Knoebel
Czerwone żółte
białe niebieskie
1–4
1997 r.
Foyer przeznaczone do organizacji imprez,
Schody Bramantego

Julia Mangold
Bez tytułu
2003 r.
Na zewnątrz
budynku
nad brzegiem
Szprewy

Tuż obok schodów zewnętrznych, w pomieszczeniu dostępnym dla szerokiej publiczności, ustawiono segmenty muru, który dzielił niegdyś w tym miejscu miasto na Wschód i Zachód. Ben Wagin zabezpieczył segmenty muru i umieścił na każdym z nich napis zawierający rok i znaną dotychczas liczbę ofiar śmiertelnych. Zgodnie z zamysłem architekta segmenty wyznaczają pierwotny przebieg muru, przez co w tym okrągłym pomieszczeniu nasila się wrażenie rozłam i rozdarcia.

Ponadto w budynku wystawione są prace zakupione u innych wybitnych artystów, takich jak: Imi Knoebel (str. 102), Sophie Calle, Eberhard Göschel, Nikolaus Lang, Paco Knöllner, Bertram Kober, Rémy Markowitsch, Wieland Förster, Michael Morgner, Susan Turcot, Cornelia Schleime i Hans Vent.

Sala sztuki

Również sala sztuki w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus jest wyrazem zaangażowania Bundestagu na rzecz sztuki. W sali odbywają się wystawy sztuki współczesnej mające odniesienie do parlamentu i polityki.

Wraz z zakończeniem rozbudowy gmachu Marie-Elisabeth-Lüders-Haus udostępnione tam zostanie dla publiczności również owe pomieszczenie wystawowe z dojściem od strony ulicy Luisenstraße – przez główne wejście do budynku.

Sztuka i polityka – sala sztuki i odbywające się w niej wystawy sztuki współczesnej będą dostępne dla szerokiej publiczności.

Ben Wagin –
Miejsce pamięci
muru berliń-
skiego
2003 r.
Marie-Elisa-
beth-Lüders-
Haus

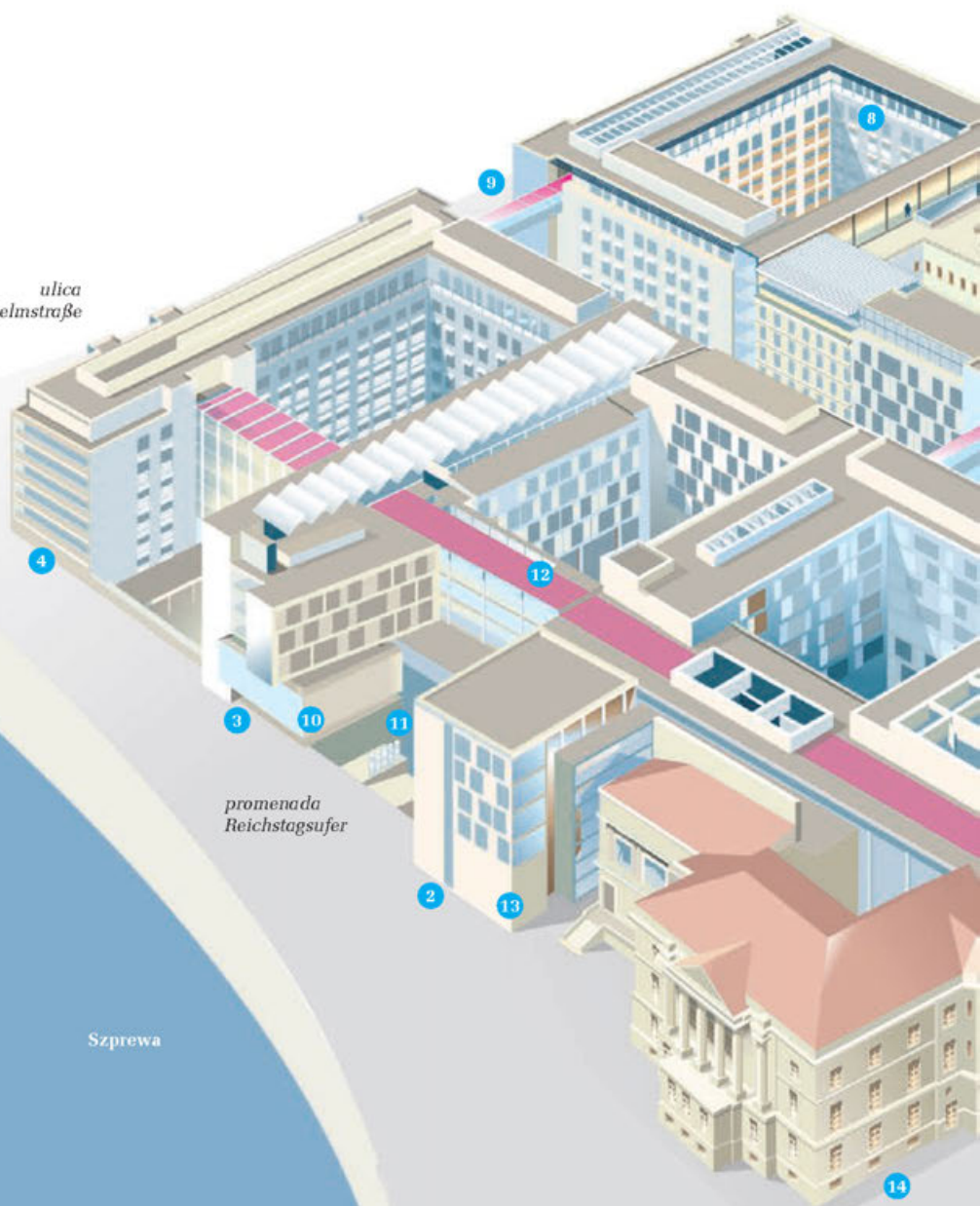

Gmach Jakob-Kaiser-Haus

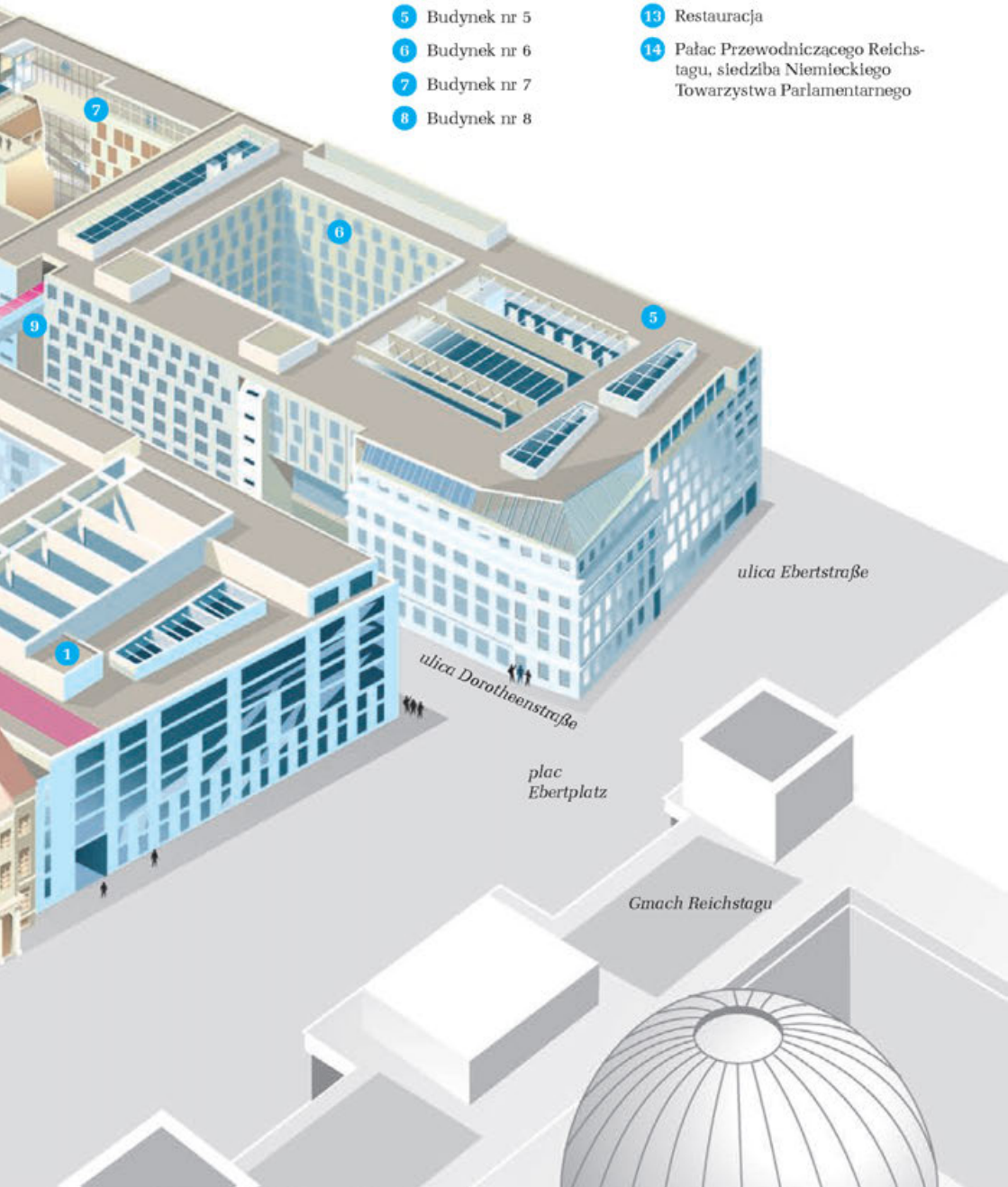

ulica
Wilhelmstraße

Jakob-Kaiser-Haus

- 1 Budynek nr 1
- 2 Budynek nr 2
- 3 Budynek nr 3
- 4 Budynek nr 4
- 5 Budynek nr 5
- 6 Budynek nr 6
- 7 Budynek nr 7
- 8 Budynek nr 8
- 9 Kładki nad ulicą Dorotheenstraße
- 10 Sala posiedzeń
- 11 Kafeteria
- 12 Korytarz łączący budynki nr 1–4
- 13 Restauracja
- 14 Pałac Przewodniczącego Reichstagu, siedziba Niemieckiego Towarzystwa Parlamentarnego

Na wschód od gmachu Reichstagu, pomiędzy Placem Paryskim a Szprewą, mieści się kompleks ośmiu budynków o nazwie Jakob-Kaiser-Haus. Pracuje tu około 60 procent posłów i wiele osób zatrudnionych we frakcjach parlamentarnych.

Kompleks ośmiu budynków

Gdy zapadła decyzja o przeprowadzce z Bonn do Berlina oznaczająca konieczność stworzenia w Berlinie miejsca, w którym mógłby pracować parlament, posłowie i pracownicy parlamentu, utworzono Jakob-Kaiser-Haus jako kompleks ośmiu budynków. Łącząc istniejącą architekturę i podejmując dotychczasowy przebieg ulic, zachowuje urbanistyczną tradycję Berlina. Pięciu zespołom architektów zlecono zaprojektowanie kompleksu budynków, który byłby w stanie

sprostać architektonicznym wymogom parlamentu. Architektowi z Kolonii Thomasowi van den Valentynowi zlecono głównie odrestaurowanie i rozbudowę Pałacu Przewodniczącego Reichstagu (zob. str. 120 i następne). Cztery pozostałe zespoły (Busmann und Haberer, de Architekten Cie, von Gerkan, Marg und Partner oraz Schweger & Partner) na podstawie wytycznych odnośnie wielkości dziedzińców i ilości biur dokonały wyliczeń, z których wynikało, że powstanie osiem budynków. Każde z wymienionych biur architektonicznych opracowało projekty dwóch budynków. Zespół architektów Schweger & Partner podjął się zaprojektowania budynków nr 1 i nr 2, Busmann und Ha-

berer budynków nr 3 i nr 7; von Gerkan, Marg und Partner – nr 4 i nr 8 i de Architekten Cie – nr 5 i 6. Te pięć biur architektonicznych utworzyło Planungsgesellschaft Dorotheenblöcke Berlin mbH – generalnego wykonawcę odpowiadającego za realizację wszystkich robót budowlanych na tym terenie. Przechadzka po kompleksie ośmiu budynków, nazwanym imieniem chadeckiego polityka Jakoba Kaisera (zob. str. 119), uzmysławia, że z pracy pięciu zespołów architektonicznych, mających różne zadania, lecz wspólny cel, może powstać naprawdę fascynujący efekt.

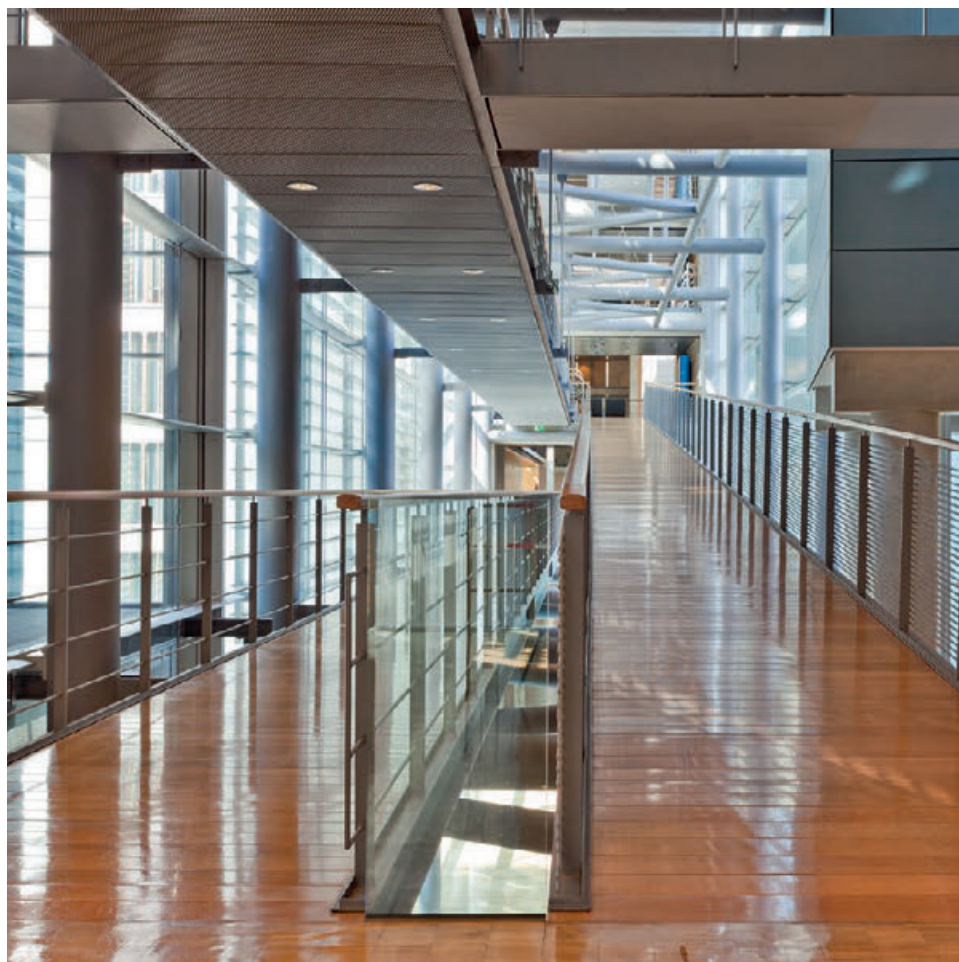
Dwa długie ciągi budynków wkomponowane są po obydwu stronach Dorotheenstraße w historyczną strukturę parceli. Tworzą kontrast poprzez większe dziedzińce wewnętrzne i połączenia poniżej i powyżej poziomu ulicy. Ponadto, dzięki dużym szklanym powierzchniom możliwe jest w nich zastosowanie technik energooszczędnych.

Zwraca uwagę osłonowa szklana fasada budynków nr 5 i 6, która poprawia akustykę i chroni przed niekorzystną wymianą termiczną z otoczeniem. Porośnięty zielenią dach wyposażony jest w ogniwa fotowoltaiczne. Projektując Jakob-Kaiser-Haus nie przekroczono typowej dla Berlina 22-metrowej wysokości okapu. Pomimo to widoki roztaczające się z wyższych kondygnacji położonych za przeszklonymi fasadami zapierają

dech w piersiach. Od strony północnej, dzięki licznym prześwitom roztacza się widok na Szprewę; wzdłuż dziedzińców wewnętrznych przebiegają osie wschód-zachód, dzielące poszczególne części kompleksu i umożliwiające prostą numerację budynków. Począwszy od budynku nr 1 po stronie zachodniej, przez budynek nr 2, 3 i 4, zamykające ciąg przy ulicy Wilhelmstraße po stronie wschodniej, przechodzi się do ciągu południowego – budynek nr 5 położony jest najbliżej parku Tiergarten. Kolejne budynki to nr 6, 7 i 8, który jako ostatni przylega do Wilhelmstraße. Pomiędzy budynkami nr 2 i 6 oraz 4 i 8 przebiegają kładki umożliwiające dostęp do wielu pomieszczeń i kondygnacji wewnątrz kompleksu.

Podstawowa koncepcja

Osie widokowe
– w Jakob-Kaiser-
Haus otwierają
się fascynujące
perspektywy.

Pracę w Bundestagu określają w znacznej mierze frakcje parlamentarne. Tworzą one zespoły i grupy robocze, które w ramach pracy w komisjach zajmują się poszczególnymi tematami i wypracowują stanowiska odnośnych frakcji. Dlatego również frakcje – nie tylko posłowie – mają własnych współpracowników, którym też potrzebne są pomieszczenia do pracy. Około połowa z nich ma swoje biura w Jakob-Kaiser-Haus. Poszczególne frakcje nie wprowadziły się do poszczególnych budynków lecz zajmują całe kondygnacje. I tak np. biura obydwu dużych frakcji zajmują po jednej kondygnacji rozciągającej się przez prawie wszystkie budynki kompleksu. Budynek nr 1 jest swojego rodzaju wejściem również do sąsiednich budynków, posiadających odmienne fasady. Rozległa przestrzeń pierwszego dziedzińca we-

wnętrznego podkreśla jego funkcję jako głównego hallu wejściowego. Od ulicy Dorotheenstraße, za otwartą, przeszkloną elewacją widać część Pałacu Przewodniczącego Reichstagu; następnie wzrok wędruje na prawo, ku budynkom nr 2 i 4, które dzięki ciągłom korytarzy, kładek i przejść, sprawiają wrażenie całości. Po lewej stronie zaczyna się pierwszy trakt biurowy. Tu znajdują się biura obsługi parlamentu, do której zaliczają się m. in. stenografowie oraz biura wiceprzewodniczących Bundestagu. Razem z przewodniczącym Bundestagu tworzą oni Prezydium Bundestagu. Wiceprzewodniczący i stenografowie mają najbliżej do gmachu Reichstagu. Niekiedy trzeba tam dotrzeć bardzo szybko. Więcej informacji na temat pracy i zadań frakcji oraz prezydium można znaleźć na stronie 150 i na kolejnych stronach.

Budynek dla wiceprzewodniczących Bundestagu i dla frakcji parlamentarnych

Widoki do wnętrza i na zewnątrz – architektura zaciera granice pomiędzy wnętrzem a zewnątrz.

Długie korytarze, ciągnące się przez budynki niczym „fugi przez miasto”, sprawiają, że światło dzienne wpada do wewnątrz aż po pierwszą kondygnację podziemną. Osoba pracująca na pierwszym piętrze budynku nr 3 widzi, kto idzie korytarzem na trzecim piętrze budynku nr 4. Może jest on właśnie w drodze do jednej z sal posiedzeń, które dzięki dwukondygnacyjnej koncepcji dodatkowo urozmaicają architekturę budynku. Na dolnej kondygnacji sali posiedzeń obradują parlamentarzyści, na trybunie położonej piętro wyżej jest miejsce dla publiczności. Właściwa praca parlamentarna staje się w ten sposób bardziej przej-

rzysta. Dzięki temu również architektura odpowiedziała na życzenie wszystkich tych, którzy domagali się reformy parlamentu.

Jeszcze bardziej bowiem niż podczas sesji plenarnych, właśnie w ramach posiedzeń komisji odbywa się większość codziennej pracy parlamentarnej. Obydwie sale przeznaczone są przede wszystkim dla specjalnych komisji parlamentarno-eksperckich (Enquete-kommissionen), które w głębszy i bardziej wnikliwy sposób niż byłoby to możliwe w ramach zadań codziennych, podejmują kwestie dotyczące przyszłości i gdzie wysłuchania ekspertów z reguły są jawne. Sale służą również stałym komisjom jako dodatkowe miejsce dla większych wysłuchań.

Przejrzystość i otwartość

W większej z obydwu sal posiedzeń znajdują się kabiny dla tłumaczy i zainstalowane na stałe kamery, które w każdej chwili mogą na żywo transmitować posiedzenia do stacji telewizyjnych i do telewizji parlamentarnej. Telewizja parlamentarna znajduje się po przeciwnej stronie na ukos, w podziemiach budynku nr 5, gdzie posiada ona własne, w pełni wyposażone studio. W ten sposób praca parlamentarna staje się jeszcze bardziej widoczna, gdyż jeszcze długo po zakończeniu transmisji telewizyjnych z Bundestagu obywatele dalej mają możliwość śledzenia „na żywo” posiedzeń parlamentu, pod linkiem www.bundestag.de.

Gmachy nr 4 i nr 8, posiadające jednolitą fasadę, tworzą zamknięcie kompleksu Jakob-Kaiser-Haus od strony Wilhelmstraße. Również i tu architektura wnętrza charakteryzuje się przejrzystością – drzwi biur wysunięte są na tyle w przestrzeń korytarzy, że poprzez przeszkłone szczyliny widać pracujące wewnątrz osoby. Wykonana w szkłe kładka prowadzi na drugą stronę ulicy Dorotheenstraße. Stąd przechodzi się do historycznego gmachu banku, stanowiącego część kompleksu budynków. Jednocześnie stopni schodów niweluje różnicę wysokości pomiędzy nowoczesną i historyczną architekturą biur. Wystrój starej klatki schodowej konsekwentnie podkreśla różnicę wobec nowoczesnej architektury

wykorzystującej szkło, drewno i beton, gdyż tu, w starym gmachu, dominuje kute żelazo.

W południowej części Jakob-Kaiser-Haus ulokowano frakcje parlamentarne. Wśród 1 745 biur znajdują się również pomieszczenia konferencyjne i punkty informacyjne rządu federalnego. Pomieszczenia te nie zostały jednakże przydzielone na stałe. W każdej kadencji sposób przydziału pomieszczeń biurowych posłom, frakcjom i pracownikom biur zależy od podziału mandatów w Bundestagu. Zmiana podziału mandatów w parlamencie ma wpływ na przydział pomieszczeń w Jakob-Kaiser-Haus.

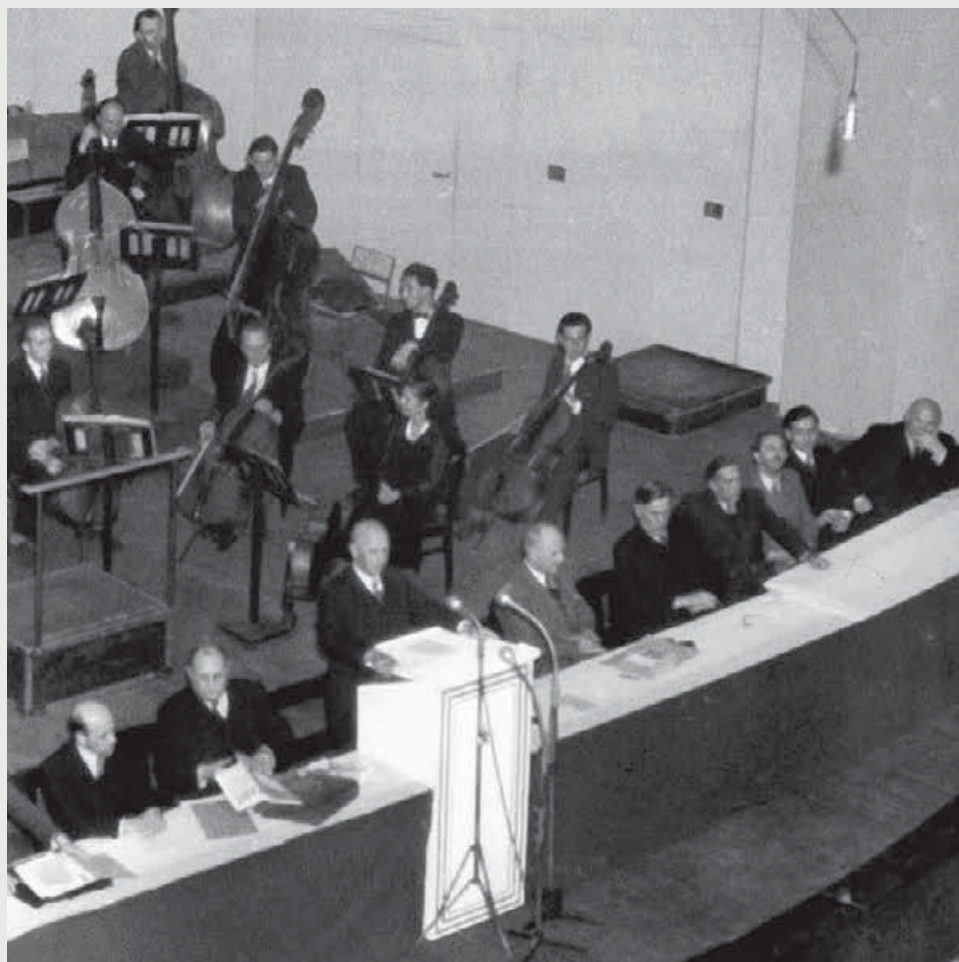
Na antenie – w podziemiach mieści się w pełni wyposażone studio telewizyjne.

Architekci uwzględniali zasadniczo wytyczne, określające wielkość jednego pomieszczenia biurowego na 18 m² powierzchni. Przy czym zawsze starano się zachować możliwość dowolnego łączenia pomieszczeń, aby bez konieczności dokonywania większej przebudowy móc dostosować wnętrze do nowych funkcji związanych z innym układem powierzchni. Całościowa koncepcja wykorzystuje i tu fascynujące oddziaływanie wysokich, wolnych przestrzeni. Przechodząc przez kilka pięter, obejmują one rów-

nież dziedzińce wewnętrzne. Dowcipnie zrealizowano ideę przemysłowego wykorzystania wielkiego hallu wejściowego w budynku nr 5 – mieści się tu „dom na dziedzińcu” w kształcie nerki, mieszczący dwie małe sale konferencyjne. Wielostronność kompleksu budynków odzwierciedla się również w architektonicznej różnorodności dziedzińców wewnętrznych, z których jedne są zadaszone, inne otwarte, niektóre pomyslane jako małe parki, niekiedy nawet ze sztuczną sadzawką. Niekiedy wystarczy zaledwie parę metrów kwadratowych ziemi, by drzewa pięły się ku niebu.

W budynku nr 5 umieszczono „pokój techniki”. Elementem bezpośrednio łączącym od wewnątrz stary gmach z nowym budynkiem, jest przede wszystkim boazeria. Natomiast zewnętrzna fasada zachowała swój historyczny, odrębny charakter. Symbiozę historycznej substancji budowlanej i nowoczesnych rozwiązań demonstruje szczególnie nabudowany dach. Wzorowano się tu wprawdzie na historycznym pierwotnym wzorze, jednakże dobór materiałów: stali, aluminium i szkła, wyraźnie wskazuje na przyjęcie nowoczesnego kierunku.

Patron gmachu Jakob-Kaiser-Haus

Jakob Kaiser (1888–1961), z zawodu introligator, już w młodości przyłączył się do Chrześcijańskiego Ruchu Związków Zawodowych (CGD) i podjął działalność polityczną. W 1912 roku został członkiem Niemieckiej Partii Centrum i z jej ramienia posłem do ostatniego wybranego w wolnych wyborach Reichstagu. W 1934 roku Kaiser przyłączył się do antynazistowskiego ruchu oporu, w 1938 roku został zatrzymany pod zarzutem planowania zdrady stanu i osadzony na wiele miesięcy w więzieniu gestapo. Po zamachu na Hitlera w dniu 20 lipca 1944 roku ledwie uszedł przed falą aresztowań; ocalał jako jedyny członek wąskiego kręgu ruchu oporu członków związków zawodowych w Berlinie. Po zakończeniu wojny brał aktywny udział w tworzeniu partii CDU i został jej przewodniczącym w Berlinie i na obszarze radzieckiej strefy okupacyjnej. Ponieważ był przeciwny przymusowemu ujednoczeniu polityki, w roku 1947 radziecka administracja wojskowa usunęła go z funkcji przewodniczącego. Jako członek Rady Parlamentarnej Kaiser brał udział w pracach nad ustawą zasadniczą. Od 1949 roku był posłem do Bundestagu i pełnił funkcję Federalnego Ministra Spraw Ogólnoniemieckich.

Jakob Kaiser przemawia w 1946 r. na I Zjeździe Emigracyjnym Partii CDU w gmachu kina Titania-Palast w Berlinie.

Na północ od kompleksu budynków Jakob-Kaiser-Haus znajduje się dawny Pałac Przewodniczącego Reichstagu, projektu Paula Wallota. Dziś gmach mieści siedzibę Niemieckiego Towarzystwa Parlamentarnego.

Rozmowy na bel-étage

Gmach Niemieckiego Towarzystwa Parlamentarnego można zaliczyć do kompleksu Jakob-Kaiser-Haus. Architektura tego budynku, wewnątrz i na zewnątrz nawiązuje bezpośrednio do stylu położonego naprzeciw gmachu Reichstagu. To nie przypadek – obydwie budynki powstały w latach 1884–1903 według planów architekta Paula Wallota. Prace restauratorów koncentrowały się na zachowaniu historycznej substancji budowlanej. Odtworzono fasadę, nie naruszono dawnej struk-

tury pomieszczeń, rozkładu schodów, korytarzy i salonów. Koloński architekt Thomas van den Valentyn wkomponował gmach – pod względem architektonicznym i funkcjonalnym – w późniejszą zabudowę. Pałac, objęty w 1994 r. ochroną zabytków, jest siedzibą Niemieckiego Towarzystwa Parlamentarnego, oferującego możliwości do swobodnego pielęgnowania kontaktów pomiędzy parlamentarzystami a ich gośćmi. Tutaj mieści się również siedziba Stowarzyszenia byłych Posłów do Niemieckiego Bundestagu i Parlamentu

Europejskiego, które stara się o utrzymywanie kontaktu z byłymi parlamentarzystami.

Główną część gmachu zajmują pokoje klubowe i jadalnie na pierwszym piętrze, tzw. bel-étage. Z parteru prowadzą tam imponujące marmurowe schody. Znajdująca się na bel-étage duża sala z loggią oferuje odpowiednie warunki również dla większych uroczystych spotkań.

Dom Przewodniczącego Reichstagu

Po powstaniu Rzeszy Niemieckiej w 1871 roku, nie planowano początkowo wybudowania rezydencji dla przewodniczącego Reichstagu. Przewodniczący miał jedynie otrzymać do dyspozycji mieszkanie na koszt Rzeszy w nowym gmachu Reichstagu, co byłoby jedynym materialnym przywilejem wynikającym ze sprawowanego przez niego urzędu. Gdy jednak w planach zabrakło miejsca na mieszkanie dla przewodniczącego, trzeba było wybudować oddzielny budynek. Po okresie poszukiwań odpowiedniego miejsca, fazy projektowania i budowy w latach 1897–1904 powstał gmach, mieszczący mieszkanie i biura przewodniczącego Reichstagu oraz mieszkania służbowe: dla dyrektora przy

Reichstagu i dla kasztelana – nadzorcy mieszkania przewodniczącego. Projekt i wykonanie powierzono architektowi i budowniczemu gmachu Reichstagu Paulowi Wallotowi.

Wiosną 1899 r. projekt rozszerzono o reprezentacyjną "salę cesarza", poświęconą cesarzowi Wilhelmowi I, dobudowaną z boku, nieco na tyłach gmachu. Według argumentacji zarządu Reichstagu dobudowana część miała zasłonić znajdującą się na sąsiedniej parceli szpetną ścianę ogniową. W zestawieniu z rozbudowanymi zdobieniami wschodniej elewacji gmachu Reichstagu, architektura zachodniej fasady Pałacu Przewodniczącego – z głównym wejściem, wykuszem i podjazdem dla dorożek – została zaprojektowana przez Paula Wallota przy pomocy projektów środków wyrazu.

Dla zarządu Reichstagu i architekta ważne było natomiast, by szczególnie estetyczny wygląd otrzymała najbardziej eksponowana, widoczna od strony Szprewy północna elewacja budynku. Nie ustąpił nawet wobec pruskich władz nadzorczych, które wyrażały zastrzeżenia co do budowy wielkiej sali i wysokich schodów zewnętrznych prowadzących do ogrodu. Budowę ukończono pod koniec 1903 r. 10 stycznia 1904 r. Wydział Budownictwa Urzędu Spraw Wewnętrznych Rzeszy przekazał Reichstagowi gmach do użytku. Oficjalnego otwarcia dokonał przewodniczący, hrabia Franz von Ballestrem, w dniu 3 lutego, wydając wieczorem uroczysty bankiet w sali cesarskiej, na którym obecny był również cesarz Wilhelm II.

Okolo 1900 r. – budynek mieszkalny i biura przewodniczącego Reichstagu

Odrestaurowany gmach, historyczny Pałac Przewodniczącego Reichstagu mieści dzisiaj Niemieckie Towarzystwo Parlamentarne oraz Stowarzyszenie byłych Posłów do Niemieckiego Bundestagu i Parlamentu Europejskiego.

Dzieła sztuki w kompleksie ośmiu budynków Jakob-Kaiser-Haus – podobnie jak architektura i polityka – charakteryzują się indywidualnością i bogactwem form, symbolizując jednocześnie elementy wspólne i łączące.

Sztuka jako element łączący to, co indywidualne z tym, co wspólne

W budynku nr 1 zwiedzający wchodzi do przestronnego atrium. U jego sklepienia zawieszono cztery łodzie – instalacja artystki Christiane Möbus – wyścigowe ósemki o długości 17 metrów, w kolorach żółtym, czerwonym, niebieskim i czarnym. Unoszą się one w górę i opadają w dół, ich ruchy są przypadkowe, nie podążają za jakimś określonym rytmem. Otwarcie przestrzeni atrium w dół, aż po kondygnację podziemną, stwarza wrażenie ogromnego basenu, do którego górnej krawędzi spuszczone są łodzie. Cztery wyścigowe ósemki przy-

wodzą na myśl słynne wyścigi wioślarskie pomiędzy Oksfordem a Cambridge, symbolizujące demokratyczne zmagania pomiędzy równymi. Rytm łodzi i ich intensywne kolory nie tylko tworzą atmosferę pełną energii, lecz łączą również elementy gry i sportu, symbolizując – w siedzibie frakcji parlamentarnych – żywotność i działanie według zasad fair play w politycznych zmaganiach. W podziemiach można podziwiać obrazy K.O. Götz, Bernarda Schultze, Andreasa Schulze, Maxa Uhliga, Petera Herrmanna i Karla Horsta Hödickego, jak również serię zdjęć lipskiego fotografa Matthiasa Hocha, poświęconych gmachowi Reich-

stagu z okresu przed przebudową przez architekta Normana Foster. Na kondygnacji podziemnej atrium jest przejście do budynku nr 2, do placówki poczty. Stąd widać dziedziniec wewnętrzny, zagospodarowany według projektu architekta krajo-brazu Gustava Langego. Niczym w dziewiczym lesie leżą porzucane na ziemi pnie brzozy i głązy narzutowe, a ku niebu pną się młode brzozy. Na wysokości parteru otacza je pasmo wody, niczym mieniące się srebrzyście ramy obrazu.

Wygląd gmachu Jakob-Kaiser-Haus od strony promenady położonej nad Szprewą zaprojektował izraelski artysta Dani Karavan. Ze względów bezpieczeństwa konieczne było wprawdzie zamknięcie zaprojektowanego przez artystę dziedzińca zewnętrznego, znajdującego się tuż obok promenady, lecz dzięki temu, że artysta w celu odgraniczenia nie użył krat czy balustrad, lecz kilkumetrowych szklanych płyt, przynajmniej optycznie wrażenie dużej przejrzystości zostało zachowane. Pod szklanymi płytami,

z dziedzińca w kierunku promenady promieniście rozchodzą się pasma – na przemian powierzchnie z roślinnością i pasma metalu.

Ta formalna struktura koresponduje z treścią – na każdej z 19 szklanych płyt widnieje jedno z praw podstawowych ustawy zasadniczej w wersji z 1949 roku. Te 19 artykułów zawierających prawa podstawowe przypomina, tu nad Szprewą, która stanowiła niegdyś granicę pomiędzy Berlinem Wschodnim i Zachodnim, niełatwe lata narodzin niemieckiej demokracji w Bonn.

Wystroju wypełnionej światłem dziennym klatki schodowej w budynku nr 3 podjął się artysta malarz Ulrich Erben. Użył on szklanych okrągłych płytek, pomalowanych na odwrocie na niebiesko, czerwono, zielono lub na żółto. Artysta umocował po cztery płytki na ścianach z betonu architektonicznego w taki sposób, że powstał ukośny, ciągły wzór. Biegące na przemian w górę i w dół kompozycje czterech barwnych okrągłych płytek, stanowią przeciwagę wobec ciągu prostokątnych drzwi i ścian – swoim pełnym beztroskiej lekkości i intensywności ruchem i swoimi barwami.

Ulrich Erben
Bez tytułu
2001 r.
Klatka schodowa
w budynku
nr 3

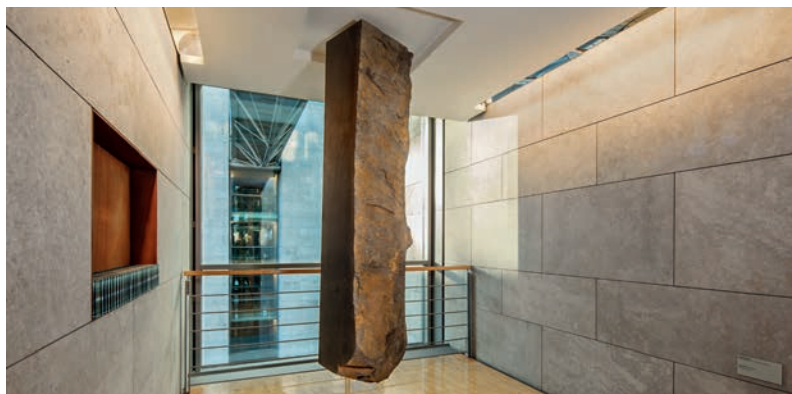
Dani Karavan
Ustawa Zasadni-
cza 49
1998/2003 r.
Promenada nad
Szprewą

Architekci krajobrazu z biura WES & Partner są autorami projektu dziedzińców wewnętrznych w budynkach nr 4 i 8. Wypełnione wodą baseny, otoczone sosnami i innymi roślinami, oświetlonymi prętami ze szklanych włókien i głazami narzutowymi, nadają dziedzińcom atmosfery japońskich ogrodów. Udane rozwiązanie znalaziono dla instalacji odprowadzania powietrza – niezbędnych z uwagi na przepisy budowlane – nadając im kształt schodów.

Klatki schodowe budynków nr 4 i 8 łączy kamień – rzeźba artysty z Dreżna, Matthiasa Jackischa. W oknach korytarzy budynków nr 4 i 8 widać po obydwu stronach Dorotheenstraße fragmenty głazu narzutowego. Głaz został przepołowiony, następnie każdą połówkę podzielono na cztery części, z których po jednej umieszczono na czterech piętrach obydwu budynków. Dopiero od strony Dorotheenstraße widzi się wszystkie fragmenty głazu i postrzega je w kontekście całości. Artysta pojmuje swoją „perfomatyczną rzeźbę Augenstein” jako wynik procesu, który został zapoczątkowany w momencie znalezienia głazu narzutowego w kamieniołomie w Szwecji.

Stamtąd Matthias Jakisch przewiózł kamień przez Rugię do Neuruppina, gdzie głaz przecięto, poddano obróbce i następnie przetransportowano statkiem do Łuku Szprewy. Teraz ciężkie fragmenty głazu unoszą się pod sklepieniami korytarzy, przywodząc na myśl potężne siły wielkiej epoki lodowcowej, które kształtowały krajobraz. Na parterze klatek schodowych budynków nr 4 i 8 znajduje się instalacja kolońskiej artystki Astrid Klein wykonana z rur jarzeniowych, których wznoszące się oraz opadające linie zdają się imitować bieg schodów. Na jarzeniówkach widnieją

Matthias
Jackisch
Augenstein
1998–2001 r.
Klatki schodo-
we budynków
nr 4 i 8

WES & Partner
2003 r.
Dziedziniec
budynku nr 4

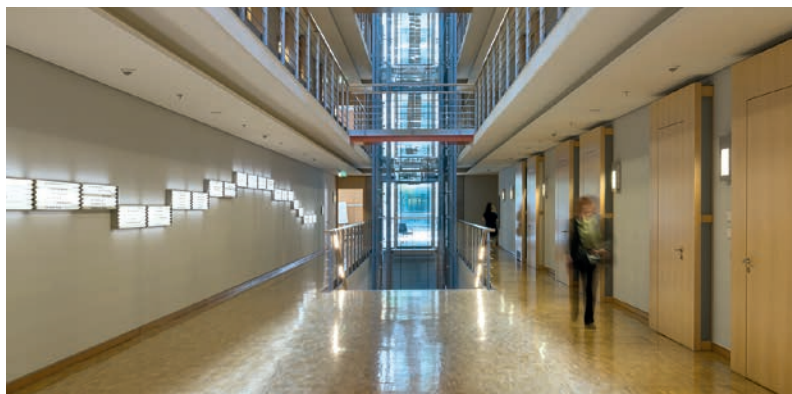
cytaty z dzieła Thomasa Hobbesa „Lewiatan” (1651 r.). W swojej filozofii politycznej Hobbes przedstawił konieczność zawarcia uregulowań w formie umów celem stworzenia i utrzymania wspólnoty społecznej oraz dokonywał analizy warunków dla zachowania pokoju i sprawiedliwości społecznej.

Autorem obiektu na dziedzińcu wewnętrznym budynku nr 7 jest duński artysta Per Kirkeby. Czteropiętrowa ściana z otworami okiennymi wykonana z cegły ceramicznej stoi niejako przed kolejną – należąca do starego bu-

dynku ścianą ogniową pokrytą białą lazurą. Wykorzystując grę światła i cieni, artysta nadaje artystyczny kształt architekturze nie spełniającej funkcji użytkowej; w ten sposób obiekt sztuki plastycznej staje się architekturą – a architektura obiektem sztuki.

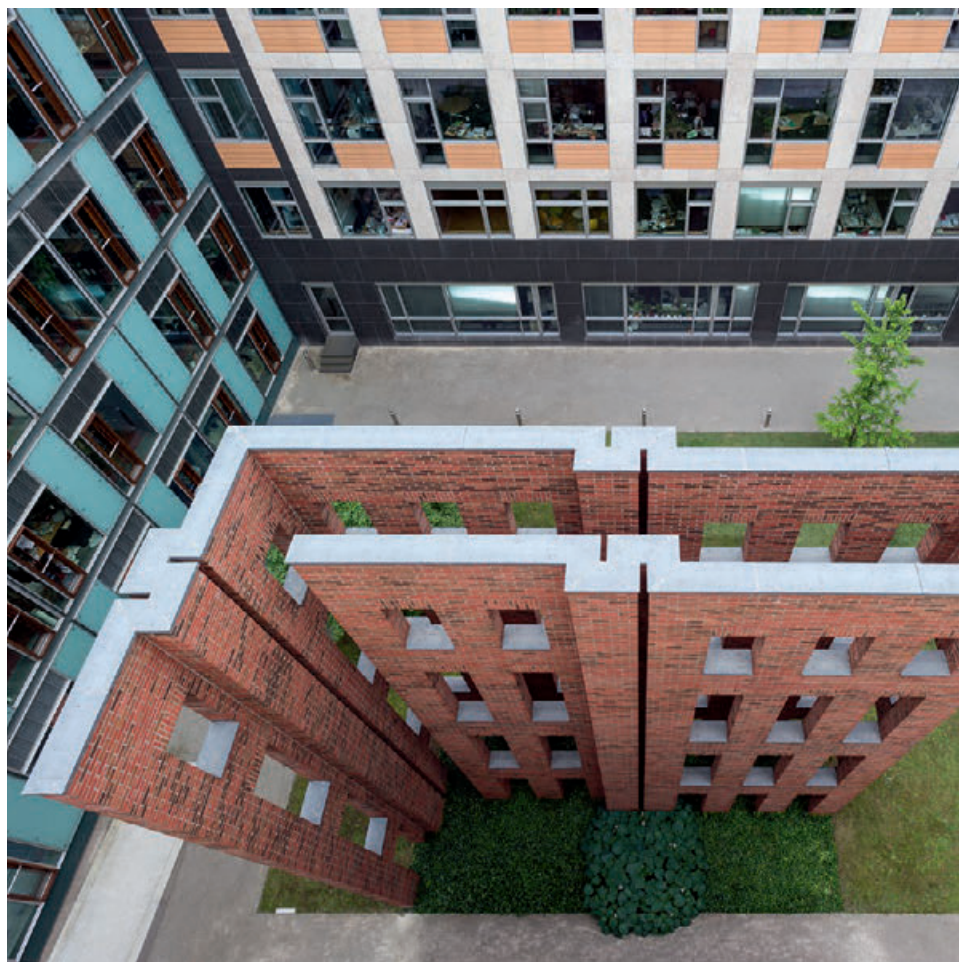
Dwoje artystów – Lili Fischer i Hans Peter Adamski – aranżacje szybów świetlnych w budynkach nr 5 i 6 podjęło jako wyzwanie artystyczne. Adamski, należący kiedyś do kolońskiej grupy artystów „Mühlheimer Freiheit”, umieścił na ścianie wstęgi przypominające wycinanki, sprawiające wrażenie dynami-

czego ruchu, wykorzystując przy tym efekt iluzji przestrzeni. Lili Fischer prezentuje swój „Kongres gracji” (str. 132). Na ścianie wznoszą się sylwetki nimf i innych eterycznych postaci. Artystka nawiązuje do performance, podczas których widzowie wzywani są do wzięcia udziału w korowodzie gracji i gdy – widoczni jedynie jako cienie zza białej kurtyny – pod kierunkiem artystki nabywają umiejętności poruszania się z wdziękiem.

Astrid Klein
Bez tytułu
1997 r.
Klatki schodowe
budyneków
nr 4 i 8

Per Kirkeby
Bez tytułu
2000 r.
Działanie
wewnętrzny
budynku nr 7

Angielski artysta Antony Gormley wypełnił wodą dziedziniec budynku nr 6 w taki sposób, że jedynie położona ukośnie kładka prowadzi na dziedziniec. Z bocznych ścian wystają pod kątem prostym odlane z żelaza ludzkie postaci patrzące ku niebu, jak gdyby chciały wbiec po ścianie pod górę. Postaci odbijają się w wodzie. Instalacja ożywia dziedziniec w swoisty sposób, rzeźby przydają mu ludzkiego wymiaru. Irytacja wywołana postaciami

wystającymi poziomo ze ściany i sterzcącymi w przestrzeń dziedzińca, sprawia, że odbiorca skupia uwagę na tej zasadniczo pustej przestrzeni.

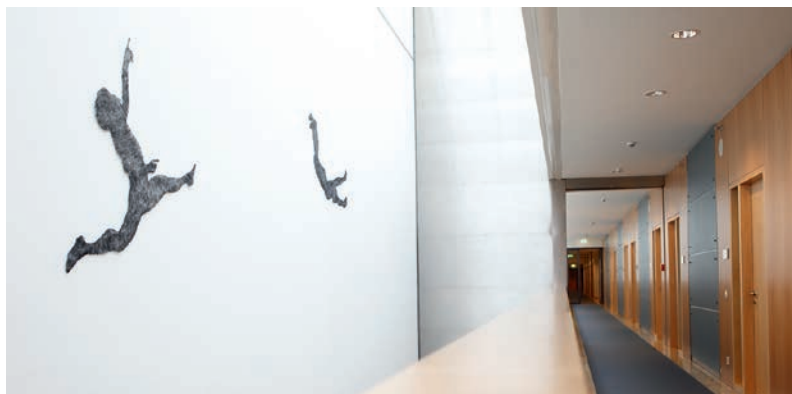
Artysta ukazuje w ten sposób społeczny aspekt instalacji – dzięki jego pracom człowiek ma odzyskać fizyczno-przestrzenny kontakt ze swoim otoczeniem.

Wejściu do budynku nr 5 artysta Jürgen Klauke nadał szczególny akcent w postaci świecących niebieskich szklanych tafli. Białe linie na niebieskim tle tworzą abstrakcyjny wzór.

Ponadto zakupiono i wystawiono w Jakob-Kaiser-Haus dzieła innych ośmiu

artystów. Zróżnicowany charakter architektury poszczególnych ośmiu części kompleksu znajduje odbicie w indywidualnych i charakterystycznych wystawionych tutaj pracach.

Charakter kompleksu budynków Jakob-Kaiser-Haus – jako siedziby frakcji parlamentarnych – odzwierciedla również na płaszczyźnie artystycznej różnorodność reprezentowanych przez frakcje stanowisk politycznych, które wzajemnie się uzupełniają i ożywiają. Z drugiej strony uwidaczniają się elementy wspólne i indywidualne poszczególnych artystów.

Lili Fischer
Kongres gracji
2002 r.
Budynki
nr 6 i 7

Antony Gormley
Stoi i upada
2001 r.
Dziedziniec
budynku nr 6

Pozostałe budynki Bundestagu

Oprócz gmachu Reichstagu i trzech nowych kompleksów budynków dla parlamentu, w dzielnicy parlamentarnej istnieją jeszcze inne charakterystyczne budowle; niektóre z nich przedstawiamy poniżej.

Obrzeża dzielnicy parlamentarnej

Również i gmachy położone przy bulwarze Unter den Linden pod numerami: 50 i 71 – na obrzeżach dzielnicy parlamentarnej, tuż za Bramą Brandenburską – należą do Bundestagu. Obydwa budynki otrzymały swoje nazwy w 2017 roku, z okazji rocznicy uchwalenia przez narodowych socjalistów w dniu 23 marca 1933 roku brzemiennej w skutki ustawy o nadzwyczajnych pełnomocnictwach.

Gmach Otto-Wels-Haus

Budynek powstały w latach 60. XX wieku wg projektu architektów Emila Leibolda, Herberta Bosa i Hanno Walthera mieścił pierwotnie Ministerstwo Handlu Zagranicznego NRD. W latach 90. XX w. biura architektoniczne Brands, Kolbe i Wernik przeprowadzili kapitalny remont obiektu położonego przy

bulwarze Unter den Linden nr 50. Zachowano jedynie stary żelbetonowy szkielet konstrukcji. W gmachu Otto-Wels-Haus znajdują się biura posłów do Bundestagu.

Od strony bulwaru mieszczą się dwukondygnacyjne lokale użytkowe wykorzystywane jako restauracje. Architektura gmachu emanuje modernistycznym chłodem, reprezentacyjny charakter nacechowany jest powściągliwością. Styl przypomina nieco włoski neoklasycyzm.

Patron gmachu, polityk i przewodniczący partii SPD Otto Wels (1873-1939) był deputowanym do Weimarskiego Zgromadzenia Narodowego i do Reichstagu. W swoim słynnym przemówieniu wygłoszonym w dniu 23 marca 1933 roku Wels, pomimo wszelkich prób zastraszenia ze strony narodowych socjalistów, wypowiedział się przeciwko ustawie o nadzwyczajnych

pełnomocnictwach. Frakcja SPD głosowała następnie jednolicie przeciwko wydaniu ustawy, na mocy której parlament sam pozabawił siebie władzy.

Gmach Matthias-Erzberger-Haus

Przy bulwarze Unter den Linden, pod numerem 71, usytuowany jest gmach Matthias-Erzberger-Haus, mieszczący niegdyś siedzibę Ministerstwa Edukacji Ludowej NRD. Już w połowie lat 90. XX w. Bundestag zlecił firmie GehrmanConsult GmbH + Partner KG przeprowadzenie generalnego remontu. Żelbetonowy szkielet budynku pochodzący z 1961 roku, o surowej rastrowej fasadzie wykonanej z przemysłowych prefabrykatów, swym powściągliwym neoklasycystycznym stylem wkomponowuje się obecnie w architekturę bulwaru.

Gmach nazwano imieniem Matthiasa Erzbergera (1875-1921), polityka Niemieckiej Partii Centrum i ministra finansów Rzeszy. W 1918 roku w Compiègne podpisał on porozumienie o zawieszeniu broni pomiędzy Rzeszą Niemiecką, Wielką Brytanią i Francją, na mocy którego zakończono prowadzenie działań I wojny światowej. Jako minister finansów Rzeszy Erzberger przeprowadził w następnych latach jedną z najbardziej znaczących reform finansów. W 1921 roku został zamordowany przez spiskowców prawicowej organizacji terrorystycznej..

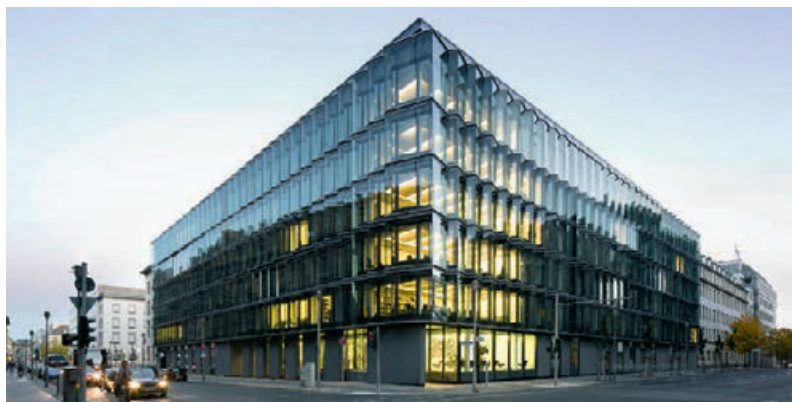
Biurowiec przy ulicy Wilhelmstraße 65

W powstałym w latach 70. XX w. biurowcu Ministerstwa Spraw Zagranicznych NRD przeprowadzo-

no generalny remont celem przygotowania go do stałego użytkowania dla Bundestagu. Zgodnie z planami Lieb + Lieb Architekten wyburzono wnętrze budynku i dobudowano kolejne kondygnacje. Gmach otrzymał szklaną fasadę, która ma nadawać nowoczesnego charakteru jednemu z głównych skrzyżowań w dzielnicy parlamentarnej. Już w latach 90. XX w. mieściły się tu biura administracji Bundestagu. Obecnie gmach jest przeznaczony dla posłów. Biurowiec ma odciążać inne budynki parlamentarne. Tunel dla pieszych – zaprojektowany przez berlińską artystkę Gundę Förster – łączy gmach przy Wilhelmstraße 65 z kompleksem Jakob-Kaiser-Haus. Umożliwia on posłom i pracownikom Bundestagu skrócenie drogi do innych budynków parlamentu.

Helene-Weber-Haus oraz Elisabeth-Selbert-Haus

Dwóm gmachom Bundestagu, mieszczącym głównie administrację parlamentu, 23 maja 2017 roku, z okazji dnia ogłoszenia ustawy zasadniczej, nadano imiona dwóch znaczących „matek ustawy zasadniczej”. W ten sposób Bundestag oddaje hołd obydwu kobietom – znaczącym postaciom w historii Niemiec – wobec ich dokonania politycznych: przeciwstawienia się narodowym socjalistom oraz walki o równouprawnienie kobiet i mężczyzn. Gmach przy Dorotheenstraße 88 nazywany jest obecnie Helene-Weber-Haus. Urodzona w 1881 roku Helene Weber była członkinią Weimarskiego Zgromadzenia Narodowego, Reichstagu i jedną z niewielu deputowanych Niemieckiej Partii Cen-

Po wyburzeniu wnętrza i dobudowaniu kondygnacji – budynek Bundestagu przy Wilhelmstraße 65

trum, która w swojej frakcji do końca dążyła do zapobieżenia uchwalenia hitlerowskiej ustawy o nadzwyczajnych pełnomocnictwach. Po II wojnie światowej jako przedstawicielka CDU została wybrana do Rady Parlamentarnej i uczestniczyła tam w powstawaniu ustawy zasadniczej. Od 1949 roku aż do śmierci w 1962 roku była posłanką do Niemieckiego Bundestagu.

Pod adresem Unter den Linden 62–68 znajduje się gmach Elisabeth-Selbert-Haus. Jego nazwa wywodzi się od urodzonej w 1896 roku socjaldemokratki i prawniczki Elisabeth Selbert. Wbrew woli narodowych socjalistów w wyższym sądzie krajowym (Oberlandesgericht) Berlina udało się jej uzyskać dopuszczenie do wykonywania zawodu adwokata, po tym, gdy w 1933 roku bez powodzenia kan-

dydowała do Reichstagu. Do historii przeszło sformułowane przez nią zdanie: „Mężczyźni i kobiety mają równe prawa”: Selbert, jako członkini Rady Parlamentarnej, po wielu porażkach podczas głosowań, w 1949 roku udało się przeforsować zapis tego zdania w ustawie zasadniczej.

Oprócz części administracji Bundestagu w gmachu Elisabeth-Selbert-Haus mieści się również Fundacja Pamięci Kanclerza Federalnego Willega Brandta. Należy ona do ponadpartyjnych fundacji rządu federalnego i została utworzona przez Niemiec-ki Bundestag. Ma na celu zachowanie pamięci o działalności polityka SPD, Brandta, między innymi na rzecz pokoju, wolności i jedności narodu niemieckiego.

Przedszkole Bundestagu

Na północ od gmachu Paul-Löbe-Haus mieści się przedszkole dla dzieci pracowników Bundestagu, oddane do użytku w 1999 r. (str. 134–135) Powstało ono według planów wiedeńskiego architekta Gustava Peichla, zwycięzcy konkursu architektonicznego na ten projekt. Położone bezpośrednio nad brzegiem Szprewy przypomina kształtem elegancki a równocześnie wesoły statek, który zacumował przy „Wstędze Federacji”. Żywe kolory, proste formy geometryczne i elementy zabawowe użyte wewnątrz budynku są zainspirowane pełnym fantazji światem dzieci. Z dala widoczne podwójne kule na dachu mieszczą małe groty mieszkalne, w których dzieci mogą odbywać popołudniową drzemkę.

Po generalnym remoncie – wewnątrz budynku Bundestagu przy Wilhelmstraße 65

Energia i technika

Gmach Reichstagu i okoliczne budynki parlamentu stanowią swojego rodzaju wewnętrzny ekosystem. Jego atutem jest energooszczędna i ekologiczna technika odpowiadająca najnowszym standardom.

Ekologia „przez duże E”

Gmach Reichstagu

Trzysta sześćdziesiąt luster tworzących lejowatą konstrukcję prowadzącą od kopuły do sali plenarnej kieruje do sali nieoślepiające światło dzienne, dzięki czemu można zaoszczędzić energii na sztuczne oświetlenie. Jednocześnie lej odprowadza na zewnątrz zużyte powietrze z sali plenarnej poprzez otwór w kopule. Świeże powietrze wprowadzane jest do wewnątrz dzięki energooszczędnemu systemowi dużych szybów pod salą plenarną, istniejących już w starym gmachu Reichstagu; powietrze – o odpowiedniej temperaturze i wilgotności – jest wtłaczane do sali poprzez wykładzinę podłogową. W leju wprowa-

dzającym światło i odprowadzającym zużyte powietrze znajduje się również urządzenie odzyskujące ciepło z energii zawartej w zużytym powietrzu i wykorzystujące je do ogrzewania gmachu. Ponadto kolektory słoneczne o powierzchni ponad 300 m² zainstalowane na południowym dachu gmachu służą jako bezemisyjne źródło energii. Również na budynkach Paul-Löbe-Haus i Jakob-Kaiser-Haus znajdują się podobne instalacje. Najważniejszymi elementami koncepcji racjonalnego i przyjaznego dla środowiska pozyskiwania i wykorzystania energii są elektrociepłownie kogeneracyjne dzielnicy parlamentarnej z silnikami napędzanymi biodiesłem pozyskiwanym z rzepaku.

Wykorzystując efekt trójgeneracji pożytkuje się ciepło odpadowe powstające przy wytwarzaniu energii do ogrzewania bądź chłodzenia gmachów parlamentu. Dzięki tej technice elektrociepłownie zaspokajają ponad 80 procent ogólnego zapotrzebowania na energię. I co więcej – niewykorzystane ciepło odpadowe można zastosować do wytwarzania zimna, przechowując je w urządzeniu absorpcyjnym do wytwarzania zimna lub – zwłaszcza latem – magazynując je w postaci ciepłej wody na głębokości 300 metrów pod ziemią i wykorzystując je ponownie zimą. Inny zbiornik wodny znajdujący się na głębokości około 60 metrów pod ziemią służy do magazyno-

wania zimna z powietrza zimowego. Tę wodę grun-
tową wykorzystuje się la-
tem do chłodzenia budyn-
ków. Dzięki wykorzysta-
niu ciepła odpadowego i
połączeniu ze zbiornikami
podziemnymi elektrocie-
płownie kogeneracyjne
są bardziej wydajne niż
inne urządzenia. Ponadto
zastosowany system w
połączeniu z innymi ener-
gooszczędnymi techno-
logiami w budynkach
Bundestagu umożliwia
znaczną redukcję emisji
substancji szkodliwych.

Paul-Löbe-Haus

Jak wszystkie budynki
Bundestagu, tak również
Paul-Löbe-Haus jest wy-
posażony w innowacyjne
i przyjazne dla środowi-
ska instalacje techniczne.
We własnej elektrocie-
płowni kogeneracyjnej

stosuje się wyłącznie od-
nawialne źródła energii.
Dzięki wykorzystaniu ko-
generacji zapewnia się po-
prawę efektywności oraz
redukcję emisji substancji
szkodliwych. W celu re-
alizacji energooszczędn-
ych koncepcji określony
przez Bundestag i
rząd federalny, specjaliści
zaplanowali dla Paul-
Löbe-Haus instalację foto-
voltaiczną o powierzchni
3 230 m². Jej moduły foto-
voltaiczne zintegrowane
są w architekturę ogrom-
nego rastrowego dachu a
jednocześnie stanowią
elementy zacieniające i
chroniące przed bezpo-
średnim nasłonecznie-
niem. Kolektory słoneczne
pokrywają jednak tylko
część zapotrzebowania na
energię elektryczną; prąd

wytwarzany jest nadal
przede wszystkim we wła-
snej elektrociepłowni ko-
generacyjnej, a w godzi-
nach szczytu – pobierany
jest z sieci publicznej.
Innym rozwiązaniem
technicznym jest włącze-
nie budynku Paul-Löbe-
Haus w podziemny sys-
tem tuneli o długości
500 metrów, znajdujących
się pod dzielnicą parla-
mentarną. System ten łą-
czy gmach Reichstagu z
trzema budynkami parla-
mentu: Paul-Löbe-Haus,
Marie-Elisabeth-Lüders-
Haus i Jakob-Kaiser-Haus.
Ten jedyny w swoim ro-
dzaju w Niemczech sys-
tem tuneli, posiadający
wspólny wjazd i wyjazd,
służy do transportu
wszelkich materiałów
potrzebnych do pracy
parlamentu. W ten sposób
odciąża się nadziemny
ruch uliczny.

Światło i po-
wietrze: Lej w
kopule gmachu
Reichstagu
kieruje światło
dziejnie do sali
plenarnej i od-
prowadza zuży-
te powietrze na
zewnątrz.

Jakob-Kaiser-Haus

Marie-Elisabeth-Lüders-Haus

Inteligentna koncepcja energetyczna, którą stworzono dla budynków parlamentu, ma również zastosowanie w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus. Energia elektryczna i ciepło dostarczane są przez dwie elektrociepłownie kogeneracyjne znajdujące się w gmachu Reichstagu i w Paul-Löbe-Haus. Poprzez włączenie w ten wspólny nadrzędny system instalacji technicznych, również w Marie-Elisabeth-Lüders-Haus zapewniono optymalne wykorzystanie energii i zmniejszenie zapotrzebowania na jej zużycie. Jest to możliwe dzięki efektywnej izolacji termicznej i wykorzystaniu odnawialnych źródeł energii.

Na poziomie pierwszej kondygnacji podziemnej w Jakob-Kaiser-Haus znajduje się tunel, którym przechodzi się do gmachu Reichstagu oraz do pasażu mieszczącego się pod ulicą Dorotheenstraße, stanowiącego również połączenie z innymi częściami kompleksu Jakob-Kaiser-Haus. Wszędzie tu jest jasno – przez przeszklony dach na wysokości 26 metrów światło dociera aż do pierwszej kondygnacji podziemnej. Poniżej, na drugiej kondygnacji podziemnej znajdują się centralne trakty zaopatrzenia oraz garaż. Inteligentny system energooszczędny służy do utrzymania odpowiedniej temperatury powietrza i wilgotności w pomieszczeniach w Jakob-Kaiser-Haus. Dzięki przeszklonym werandom, na

których – w zależności od pory dnia i miejsca – można obserwować grę światła i zmieniające się fascynujące refleksy barw, zużycie energii do ogrzewania budynku jest umiarkowane. Woda wypełniająca betonowe elementy rozprowadza nagromadzone zimno lub ciepło w zależności od pory roku i zapotrzebowania. Poza tym gmachy o kubaturze 728 tys. m³ podłączone są do zbiorników absorbcyjnych ciepła i zimna, mieszczących się głęboko pod powierzchnią placu przed gmachem Reichstagu oraz do znajdującej się w sąsiedztwie instalacji zasilanej bio-dieslem.

Przełomowe rozwiązania: Przewody zasilające energooszczędne i przyjazne dla środowiska urządzenia techniczne w dzielnicy parlamentarnej

Zadania i struktura Bundestagu w skrócie

Jako „forum narodu” Bundestag jest miejscem publicznych debat. Ogromna część pracy parlamentarnej odbywa się z kolei w biurach posłów oraz w salach posiedzeń frakcji i komisji parlamentarnych. Oto krótki zarys tego, co ma tam miejsce.

Bundestag – parlament przemawiający i pracujący

Zadania Bundestagu

Bundestag jest jedyną instytucją na szczeblu federalnym, której członkowie, posłowie, wybierani są bezpośrednio przez naród. Reprezentują oni cały naród i są wybierani w wyborach powszechnych, bezpośrednich, wolnych, równych i tajnych. Zgodnie z ustawą zasadniczą (konstytucją) posłowie nie są związani zaleceniami ani instrukcjami, lecz kierują się wyłącznie własnym sumieniem.

Jednym z głównych zadań Bundestagu jest tworzenie prawa. Jedynie parlament może uchwalać ustawy na szczeblu federalnym, które obowiązują wszystkich ludzi w Niemczech. Bundestag wybiera ponadto Kanclerza Federalnego lub Kanclerz Federalną. Tym samym szef rządu wywodzi się bezpośrednio spośród członków

parlamentu. Również przy wyborze Prezydenta Federalnego głosy parlamentarzystów posiadają bezpośredni wpływ. Poza tym Bundestag uczestniczy w obsadzaniu innych ważnych stanowisk.

Do klasycznych zadań parlamentu w państwie demokratycznym należy kontrolowanie rządu. Począwszy od przysługującego Bundestagowi prawa budżetowego, stwierdza on rokrocznie w ustawie budżetowej wpływy i wydatki państwa. Ponadto rząd federalny musi regularnie informować parlament o swoich planach i zamiarach. Pojedynczy posłowie i frakcje mogą kierować pisemne zapytania do rządu, a w trakcie sesji pytań Bundestagu do rządu oraz godzin pytań, przedstawiciele rządu muszą odpowiadać bezpośrednio na pytania posłów.

Inną funkcję kontrolną wobec rządu Bundestag sprawuje również poprzez pełnomocnika ds. wojskowych, powołanego przez Bundestag w celu parlamentarnej kontroli sił zbrojnych. Pełnomocnik informuje parlament o stanie Bundeswehry i bada przypadki naruszenia praw podstawowych. Ważnym instrumentem kontroli są komisje śledcze, które można powołać w celu zbadania domniemanych nieprawidłowości.

Jak powstają ustawy

Projekty ustaw z reguły przechodzą w Bundestagu przez trzy etapy sesji plenarnych (tzw. czytań). W pierwszym czytaniu posłowie debatują nad celami politycznymi związa-

nymi z projektem ustawy. Następnie projekt przekazywany jest do komisji do dalszych obrad. Przeważająca część pracy legislacyjnej odbywa się w komisjach. Tutaj posłowie koncentrują się na wybranym zakresie polityki. Przygotowują dla zgromadzenia plenarnego projekty uchwał, które mogą być przyjęte większością głosów. Nad wersją projektu ustawy sporządzonej przez komisję zgromadzenie plenarne obraduje w drugim czytaniu. Na tym etapie obrad posłowie mogą składać wnioski o wprowadzenie zmian. W trzecim czytaniu wnioski o wprowadzenie zmian projektu ustawy mogą składać jedynie frakcje lub grupy posłów skupiające przynajmniej 5 procent posłów. Wnioski mogą dotyczyć wyłącznie regulacji, które zostały zmienione bądź wprowadzone podczas drugiego

czytania. Po zakończeniu trzeciego czytania, Bundestag głosuje nad projektem ustawy.

Ustawa przyjęta przez Bundestag musi następnie zostać przekazana do Bundesratu. Istnieje rozróżnienie pomiędzy ustawami, na które Bundesrat musi wyrazić zgodę a ustawami, przeciwko którym Bundesrat może wnieść sprzeciw. Jeżeli Bundesrat odmówi udzielenia zgody – w przypadku ustaw, które takiej zgody wymagają – wówczas projekt ustawodawczy kończy się fiaskiem. W przypadku ustaw, przeciwko którym Bundesrat może wnieść sprzeciw, Bundestag może w pewnych okolicznościach przegłosować sprzeciw Bundesratu. W przypadku konfliktu między Bundesratem a Bundestagiem znalezienie kompromisu stanowi zadanie komisji mediacyjnej.

Jak pracują frakcje parlamentarne

Kluczową rolę w pracy parlamentarnej odgrywają frakcje. Łącząc wszystkich posłów jednej partii – lub partii siostrzanych, jak w przypadku CDU/CSU – swoją wielkością i składem odzwierciedlają one wyniki wyborów do Bundestagu. Żeby móc utworzyć frakcję, należy zebrać wszystkich członków parlamentu. Frakcje mają ogromne możliwości działania. Przygotowują one decyzje Bundestagu i w tym celu tworzą zespoły i grupy robocze, które opracowują tematy w komisjach. Projekty ustaw lub wnioski może przykładowo zgłosić jedynie frakcja lub grupa skupiająca co najmniej 5 procent ogółu posłów. Również jedynie dla frakcji bądź grup parlamentarzystów liczących

Od projektu do ustawy – jedynie rząd federalny, Bundesrat lub posłowie w ilości odpowiadającej liczbie frakcji mogą zgłaszać projekty ustaw.

Tak, nie,
wstrzymuje się –
„skok barani”
(*Hammelsprung*)
stanowi szcze-
gólną formą
głosowania.

przynajmniej tylu członków ile posiada najmniej liczebna frakcja, zastrzeżone jest prawo do składania w szczególnej formie zaapytań do rządu (*Große und Kleine Anfrage*), złożenia wniosku o imienne głosowanie czy o debatę na temat aktualnych kwestii. Po przyjęciu przez zgromadzenie plenarne tematów i harmonogramu debat, uchwalonych przez Konwent Seniorów, frakcje ustalają również, kto jak długo może przemawiać na zgromadzeniu plenarnym. W pracy parlamentarnej o wielu sprawach decyduje liczbowy skład frakcji, również odnośnie obsadzania komisji i powoływania ich przewodniczących.

Intensywny harmonogram i napięte terminy

Sprawny przebieg pracy parlamentarnej możliwy

jest dzięki przejrzystej strukturze tygodni posiedzeń i ściśle wyznaczonym terminom. W ciągu roku jest około 20 tygodni posiedzeń, w czasie których posłowie przyjeżdżają do Berlina – w dni posiedzeń obecność jest obowiązkowa. Na początku tygodnia posiedzeń odbywają się spotkania zarządów frakcji parlamentarnych, frakcji oraz grup krajów związkowych, a także kół, zespołów i grup roboczych. We wtorki po południu odbywają się posiedzenia frakcji. W środy obradują komisje, po południu zachodzą się posiedzenia plenarne z pytaniami do rządu, godzina pytań oraz – w razie potrzeby – debaty na temat aktualnych kwestii. W czwartki do późna w nocy i w piątki do popołudnia odbywają się sesje plenarne.

Przez cały rok na biurka posłów trafiają liczne projekty ustaw, zapytania i odpowiedzi rządu, pisemne stanowiska, teksty przemówień i sprawozdania. Tego typu druków parlamentarnych jest w ciągu jednej kadencji ponad 12 tysięcy. Zanim zgromadzenie plenarne podejmie decyzję w kwestii wielu z nich, druki te trzeba przeczytać, opracować, następnie dokonać uzgodnień w grupach roboczych, we frakcjach i w komisjach. Poza ściśle określonymi terminami podczas tygodnia posiedzeń posłowie mają wiele innych obowiązków, między innymi spotkania grup parlamentarzystów, dyskusje panelowe, spotkania z prasą, spotkania z przedstawicielami zrzeszeń i z grupami odwiedzających z okręgu wyborczego. W czas wolny od posiedzeń posłowie pracują głównie w swoich okręgach wyborczych.

Projekty ustaw, zalecenia odnośnie procesu decyzyjnego, wnioski – podczas każdej kadencji parlament wydaje ponad 12 tys. druków parlamentarnych.

Napięty harmonogram: Posłowie uczestniczą nie tylko w sesjach plenarnych lecz również w licznych posiedzeniach komisji, spotkaniach grup krajów związkowych, grup roboczych i w posiedzeniach frakcji.

Kierowanie Bundestagiem i koordynacja pracy

Na czele parlamentu stoi Przewodniczący Bundestagu. Reprezentuje on Bundestag i jest w randze protokolarnej drugą osobą w państwie po Prezydencie Federalnym. Przewodniczący Bundestagu kieruje Bundestagiem, czuwa nad jego prawami, reprezentuje parlament na zewnątrz i jest zwierzchnikiem wszystkich pracowników administracji Bundestagu. Przewodniczy on (lub jeden z jego zastępców) sesjom plenarnym Bundestagu, otwiera i zamyka posiedzenia, wywołuje punkty porządku dziennego i udziela głosu poszczególnym mówcom. Przewodniczący czuwa nad zachowaniem porządku parlamentarnego podczas posiedzeń.

Prezydium Bundestagu i Konwent Seniorów wspomagają Przewodniczącego w pracy. Każda frakcja parlamentarna reprezentowana jest w prezydium przez przynajmniej jednego członka. Podczas tygodni posiedzeń prezydium spotyka się regularnie, aby omówić sprawy dotyczące kierowania parlamentem jako instytucją. W trakcie tych spotkań obecny jest również dyrektor przy Niemieckim Bundestagu, który kieruje administracją Bundestagu. Prezydium współdziała również w kwestiach dotyczących wysokich urzędników i pracowników administracji Bundestagu oraz przy zawieraniu ważnych umów. Konwent Seniorów składa się z członków prezydium i 23 innych członków, których mianują frakcje parlamentarne proporcjonalnie do swojej liczebności.

W posiedzeniach Konwentu Seniorów bierze również udział przedstawiciel rządu federalnego. Konwent Seniorów jest najważniejszym gremium koordynującym Bundestagu. Konwent decyduje o wewnętrznych sprawach Bundestagu, ustala harmonogram tygodni posiedzeń, porządek obrad sesji plenarnych i czas debat. Konwent Seniorów stanowi ponadto gremium, w którym można poruszyć wszelkie kwestie istotne dla Bundestagu, na przykład dotyczące stosunku do rządu federalnego lub krytyki w zakresie sposobu kierowania posiedzeniami plenarnymi przez któregoś z przewodniczących posiedzenia.

Na szczycie kierowniczym: Prezydium Bundestagu spotyka się w każdym tygodniu posiedzeń, aby omówić sprawy parlamentu.

Miejsce publicznej debaty
– sala posiedzeń plenarnych w gmachu Reichstagu

DB S U X

Hauptbahnhof

Friedrich-List-Ufer

Alexanderufer

Margarete-Steffin-Straße

Luisenstraße

Charitéstraße

Schumannstraße

Spree

Bundesministerium für Bildung und Forschung

Kapelle-Ufer

Reinhardtstraße

Rahel-Hirsch-Straße

Reinhardtstraße

Marienstraße

Willy-Brandt-Straße

Konrad-Adenauer-Straße

Bundespressekonferenz, Pressehaus

9

Adele-Schreiber-Krieger-Str.

10

11

16

Otto-von-Bismarck-Allee

Bundestag

15

12

Schiffbauerdamm

Bundeskanzleramt

Heinrich-von-Gagern-Straße

Paul-Löbe-Allee

Platz der Republik

1

Reichstagsufer

2

7

Reichstagsufer

3

5

Dorotheenstraße

25

Dorotheenstraße

7

Wilhelmstraße

24

17

16

20

Scheidemannstraße

Allee

Mitteleuropäer-Straße

Straße des 17. Juni

Brandenburger Tor

Pariser Platz

S U X
Brandenburger Tor

Unter den Eichen

Unter den Eichen

21

23

Eberstraße

Eberstraße

Behrenstraße

Coop-Berliner-Straße

Hannah-Arendt-Straße

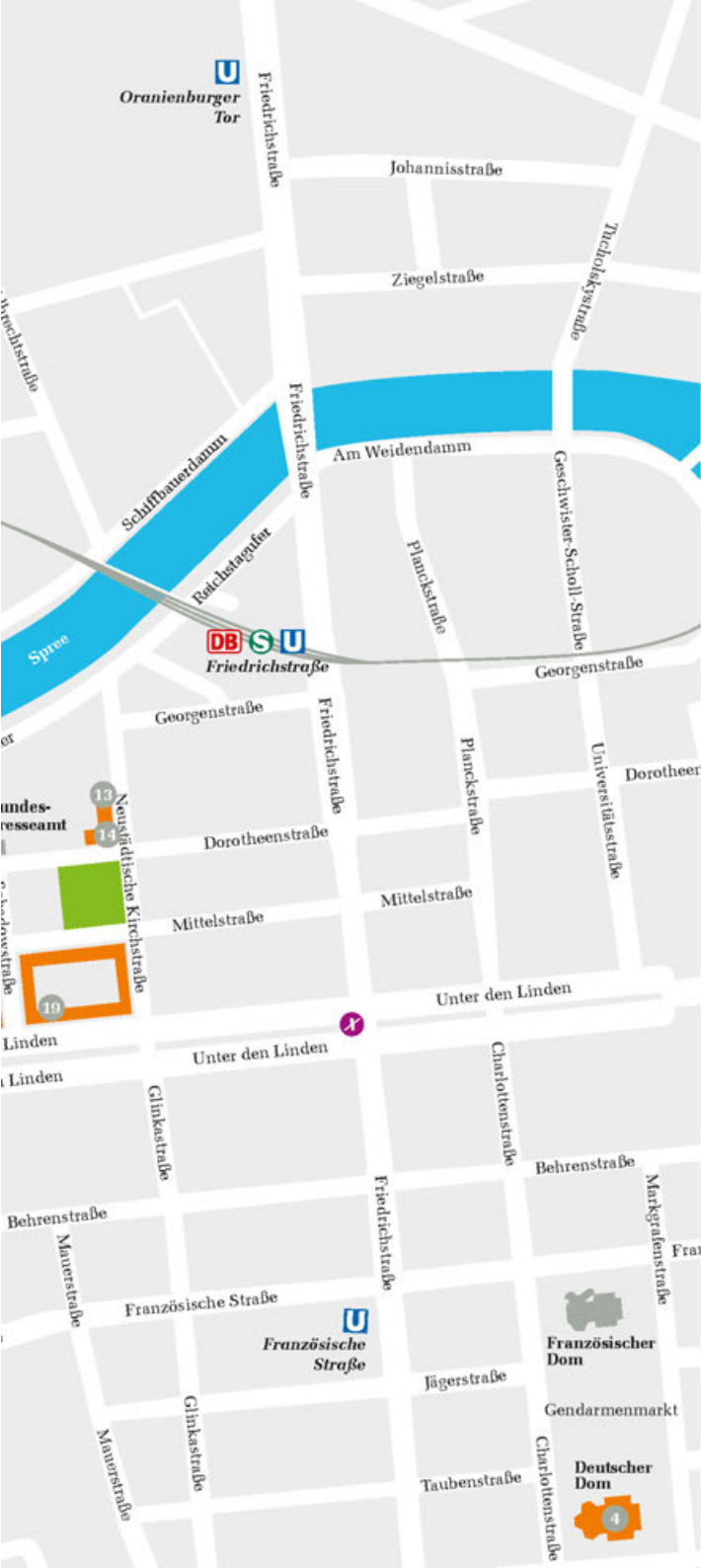
Eberstraße

Hannah-Arendt-Straße

Wilhelmstraße

Wilhelmstraße

Nieruchomości należące do Bundestagu

- 1 Obszar plenarny w gmachu Reichstagu, Platz der Republik 1
- 2 Były Pałac Przewodniczącego Reichstagu, Friedrich-Ebert-Platz 2
- 3 Bunsenstrasse 2
- 4 Katedra Niemiecka, Am Gendarmenmarkt 1
- 5 Gmach Helene-Weber-Haus, Dorotheenstrasse 88
- 6 Dorotheenstrasse 93
- 7 Gmach Jakob-Kaiser-Haus, Dorotheenstrasse 100-101
- 8 Przedszkole, Otto-von-Bismarck-Allee 2
- 9 Luisenstrasse 17
- 10 Luisenstrasse 35
- 11 Luisenstrasse 32-34
- 12 Gmach Marie-Elisabeth-Lüders-Haus, Adele-Schreiber-Krieger-Strasse 1
- 13 Neustädtische Kirchstrasse 14
- 14 Neustädtische Kirchstrasse 15
- 15 Gmach Paul-Löbe-Haus, Konrad-Adenauer-Strasse 1
- 16 Gmach Schadow-Haus Schadowstrasse 10-11
- 17 Schadowstrasse 12-13
- 18 Schiffbauerdamm 17
- 19 Gmach Otto-Wels-Haus, Unter den Linden 50
- 20 Gmach Elisabeth-Selbert-Haus, Unter den Linden 62-68
- 21 Gmach Matthias-Erzberger-Haus, Unter den Linden 71
- 22 Unter den Linden 74
- 23 Wilhelmstrasse 60
- 24 Wilhelmstrasse 64
- 25 Wilhelmstrasse 65
- 26 Metro, Expressbus, szybka kolej miejska - wjazd/wyjazd, Adele-Schreiber-Krieger-Strasse
- 27 Alt-Moabit 101

 Metro (U-Bahn)

 Szybka kolej miejska (S-Bahn)

 Expressbus TXL

Grupy i osoby indywidualne, które chcą zwiedzić Niemiecki Bundestag w Berlinie, mogą skorzystać z następujących bezpłatnych ofert:

- w dni wolne od posiedzeń plenarnych, na trybunie dla publiczności – z wykładu na temat zadań, metod pracy i składu Bundestagu, jak również historii i architektury gmachu Reichstagu;
- z jednogodzinnego pobytu podczas sesji plenarnej w dni posiedzeń;
- w dni wolne od posiedzeń plenarnych – z pobytu informacyjnego na zaproszenie posłów;
- z obecności w czasie sesji plenarnej – na zaproszenie posłów;

- w dni wolne od posiedzeń plenarnych – ze zwiedzania z przewodnikiem gmachu Reichstagu i wysłuchania informacji na temat zadań, sposobu pracy i składu Bundestagu, jak również historii i architektury gmachu Reichstagu;

- sztuka i architektura w Bundestagu; ze zwiedzania z przewodnikiem w weekendy i dni świąteczne gmachu Reichstagu, Jakob-Kaiser-Haus, Paul-Löbe-Haus lub Marie-Elisabeth-Lüders-Haus;
- z oferty dla grup zagranicznych, zwiedzania z przewodnikiem, na życzenie możliwe w kilku językach;
- z oferty specjalnej dla dzieci w wieku od 6 do 14 lat; zwiedzania z przewodnikiem w dni przewidziane dla dzieci;
- z oferty dla młodzieży powyżej 14 lat; „Jak funkcjonuje parlamentarna demokracja?“.

Zapraszamy do zwiedzania

Taras na dachu i kopuła na gmachu Reichstagu

Zwiedzanie Bundestagu, uczestniczenie w wykładach itp. możliwe jest wyłącznie po uprzednim zgłoszeniu.

Zainteresowani mogą zwrócić się online do Biura Obsługi Zwiedzających z prośbą o rezerwację pod adresem www.bundestag.de/ > Besuch > Online-Anmeldung lub listownie bądź faksem.

Deutscher Bundestag
Besucherdienst
Platz der Republik 1
11011 Berlin

Fax: +49 30 227-36436
www.bundestag.de
(rubryka „Besuchen Sie uns“)

Dział Obsługi Zwiedzających udziela ogólnych informacji pod numerem tel.: +49 30 227-32152

Zwiedzanie kopuły i tarasu na dachu jest bezpłatne. Zwiedzanie jest możliwe wyłącznie po uprzednim zgłoszeniu.

W celu ustalenia terminu zwiedzania zainteresowani mogą skorzystać z formularza online; zgłoszenie jest możliwe również faksem lub listownie.

Deutscher Bundestag
Besucherdienst
Platz der Republik 1
11011 Berlin

Fax: +49 30 227-36436

Godziny otwarcia:
codziennie w godz.

8.00–24.00 (ostatni wstęp o godz. 21.45)

Restauracja na tarasie na dachu Reichstagu otwarta jest codziennie w godz. 9.00–16.30 oraz w godz. 18.30–24.00.

Rezerwacja: telefonicznie +49 30 226-29933 lub e-mailem:

berlin@feinkost-kaefer.de

Materiały informacyjne

Materiały informacyjne na temat Bundestagu można zamówić również telefonicznie lub w internecie:

Deutscher Bundestag
Öffentlichkeitsarbeit
Platz der Republik 1
11011 Berlin
Telefon: +49 30 227-33300
Fax: +49 30 227 36200
www.btg-bestellservice.de
infomaterial@bundestag.de

Impressum

Wydawca: Deutscher Bundestag, Referat Informacji Publicznej

Koordynacja: Robert Schönbrodt

Teksty: Kathrin Gerlof, Andreas Kaernbach, Carl-Christian Kaiser, Gregor Mayntz,

Sönke Petersen, Georgia Rauer

Redakcja: Georgia Rauer

Przekład: Grażyna Milińska, Elżbieta Haase-Nowocień

Układ graficzny: Regelindis Westphal Grafik-Design / Berno Buff, Norbert Lauterbach, Berlin,

Opracowanie: wbv Media, Norbert Grust, Christiane Zay

Orzeł Bundestagu: autor Prof. Ludwig Gies, opracowanie 2008 büro uebele, Stuttgart

Zdjęcia: okładka, str. 25, str. 44 Deutscher Bundestag / Arndt Oehmichen; str. 6/7 DBT / Johannes

Backes; str. 12 ullsteinbild / Katharina Hoppe; str. 13, str. 41, str. 51, str. 81, str. 152 DBT / Simone

M. Neumann; str. 15, str. 90, str. 104, str. 105, str. 132 DBT / JUNOPHOTO / Julia Nowak; str. 19,

str. 49, str. 66, str. 153 DBT / Marc-Steffen Unger; str. 21 DBT / ideazione. / Sebastian Fischer;

str. 23, str. 28, str. 29 (© Gerhard Richter, 2018), str. 47, str. 63, str. 80, str. 82/83, str. 103, str. 113,

str. 128, str. 133 DBT / Jörg F. Müller; str. 30 (© Georg Baselitz, 2018), str. 34, DBT / Sylvia Bohn;

str. 31 (© VG Bild-Kunst, Bonn 2018), str. 35 (© VG Bild-Kunst, Bonn 2008), str. 36 (© VG

Bild-Kunst), str. 37, str. 91 DBT / Stephan Klönk; str. 32 DBT / Friedrich Rosenstiel; str. 33, str. 46,

str. 93, str. 95, str. 146/147 DBT / studio kohlmeier; str. 40 ullstein bild; str. 42, str. 56/57, str. 76

DBT / Julia Kummerow; str. 43 ullstein bild / Voller Ernst / Jewgeni Chaldej; str. 45 (© VG

Bild-Kunst, Bonn 2018) DBT / Werner Huthmacher; str. 48 Gerard Malie / AFP / Getty Images;

str. 50, str. 140/141 DBT / Lichtblick / Achim Melde; str. 54 bpk / Ottomar Anschütz; str. 55

DBT / Referat PZ 1; str. 65, str. 150, str. 155 DBT / Werner Schüring; str. 67 DBT / Ute Grabow-

sky / photothek.net; str. 69 DBT / Anke Jacob; str. 71, str. 78, str. 89, str. 102, str. 117, str. 145

DBT / Jan Pauls; str. 73 ullstein bild / bpk / Erich Salomon; str. 77 DBT / Claudia Konerding; str. 97

DBT / Katrin Neuhauser; str. 99 Urząd Prasy i Informacji Rządu Federalnego / Simon Müller;

str. 79, str. 106/107, str. 115, str. 126, str. 127, str. 130, str. 131, str. 139 DBT / Linus Lintner; str. 119

Süddeutsche Zeitung Photo; str. 122 Bildarchiv Foto Marburg; str. 123 DBT / Siegfried Büker;

str. 129 DBT / Stephan Erfurt; str. 134/135 DBT / Fritz Reiss; str. 138 Werner Huthmacher; str. 144

DBT / Marcus Zumbansen; str. 151 DBT / Achim Melde; str. 154 DBT / Marco Urban

Grafika: str. 8–9 KircherBurkhardt GmbH; str. 16–17 Michael Ohnrich; str. 58–59, str. 84–85,

str. 108–109 Karl-Heinz Döring; str. 156–157 büro uebele visuelle kommunikation,

opracowanie Regelindis Westphal Grafik-Design

Druk: Druckhaus Waiblingen, Remstal-Bote GmbH

Według stanu na lipiec 2018 roku

© Deutscher Bundestag, Berlin; Wszelkie prawa zastrzeżone.

Niniejsza publikacja wydana została przez Niemiecki Bundestag w ramach promocyjnej i

edukacyjnej działalności parlamentu. Jest bezpłatna i nie jest przeznaczona do sprzedaży.

Wykorzystanie publikacji dla celów promocji partii politycznych, frakcji parlamentarnych bądź

w ramach kampanii wyborczej jest niedozwolone.

Niniejsza publikacja nie stanowi prawnie wiążącej opinii wydawcy; ma jedynie charakter

informacyjny i jej celem jest umożliwienie czytelnikowi wyrobienia sobie własnej opinii.

